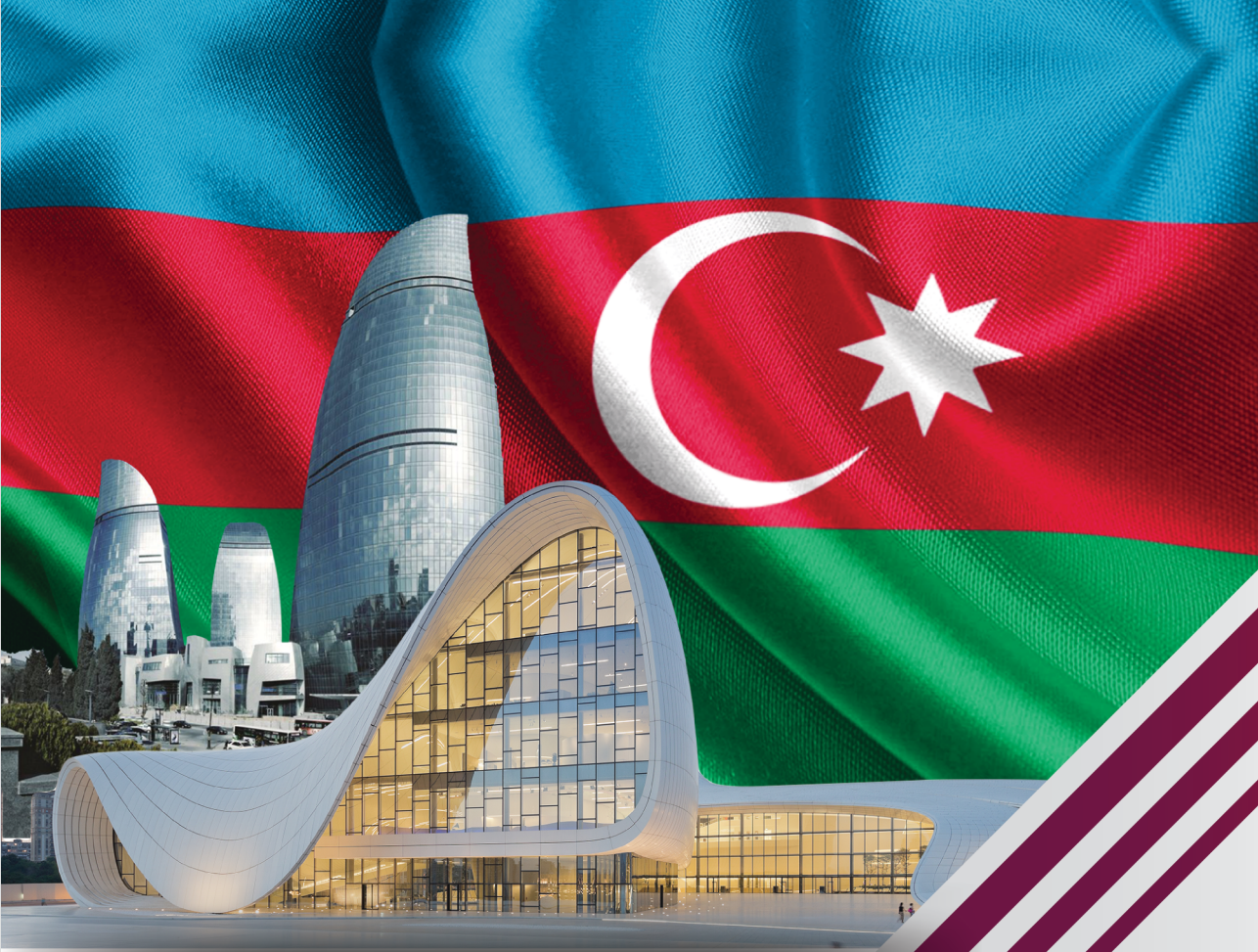

AZƏRBAYCAN DİLİ

TƏDRİS DİLİ

11
DƏRSLİK

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni

*Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinin,
sözləri Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadırız!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

LAYIHƏ

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

LAYIHƏ

LAYIHƏ

TOFİQ HACİYEV
SAMİRƏ BEKTAŞI

AZƏRBAYCAN DİLİ

11

*Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinfi üçün
Azərbaycan dili (tədris dili) fənni üzrə*

DƏRSLİK

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
info@eastwest.az və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

ŞƏRQ-QƏRB
BAKİ 2018

LAYIHƏ

MÜNDƏRİCAT

Giriş 5

Layihə işi 6

1-ci bölmə

Vətəndaş və cəmiyyət

1. Böyük ömrün dan yeri 10
2. Şəbi-hicran 16
3. Sizin də bir basketbol səbətiniz varmı? 24
4. Hər uşağın ən yaxşı tərəfini üzə çıxarmaq 30
5. Gəncə Müsəlman Qız Məktəbi 36
6. Mətn 42
7. Doroti Meri Kroufut Hodgkin 50

2-ci bölmə

Ətraf aləm və biz

1. Təbiət Allahın şah əsəridi 58
2. Ömürdən etüdlər 64
3. Təmiz su sağlamlığın təməlidir 70
4. Təbii bulaqlar muzeyi – Naxçıvan 78
5. Bu torpaq üçün yaşa! 88
6. Üç ağacın sirri 92
7. Çanaqqalanı ölümsüzləşdirən ruh 96

3-cü bölmə

Fərd və cəmiyyət

1. Oğluma nəsihət 102
2. Referat 110
3. Uşağın cavabı 112
4. Deyə bilmədiyimiz sözlər 120
5. Əfsanəyə bənzər eşq 128
6. Yengəclər evi necə tapırlar? 134
7. Bundan yaxşı ola bilməz 140

4-cü bölmə

Azərbaycan

1. Ölkələrin əlifba ilə sıralanması ... 148
2. Mətn 156
3. Azərbaycan memarlığı 160
4. Qarabağ xalçaçılıq məktəbi 166
5. "Məcnun Leylinin məzarı üstündə" ... 174
6. Azərbaycan mətbuatı 178
7. Azərbaycan mətbəxi 184
8. Azərbaycan Respublikası 188

Lüğət 192

Dərslikdə ixtisarla verilmiş

şəxs adları 197

İstifadə olunmuş ədəbiyyat 199

Şərti işarələr:

– Dinləyib-anlama və danışma

– Yazı

– Nitqi zənginləşdirmə

– Dil qaydaları

– Qrammatik sual və tapşırıqlar

LAYIHƏ

GİRİŞ

Əziz şagirdlər!

Dil hər bir millətin varlığını müəyyən edən əsas atributlardan biridir. Hər bir şagird milli ədəbi dilin bütün qanun-qaydalarını bilməli, normalarına riayət etməlidir. Siz V-X siniflərdə dilimizin fonetik sistemi, leksik tərkibi, qrammatik quruluşu haqqında müəyyən biliklərə yiyələnmişsiniz. Unutmayın ki, bu biliklər düzgün şəkildə tətbiq edilməsə, ünsiyyət və fikrin ifadəsi lazımı səviyyədə olmayacaq.

Dilimiz zəngin imkanlara malikdir. Siz bu imkanlara yiyələnməli və ondan fikirlərinizi dəqiq ifadə etmək bacarığına sahib olmalısınız. Ona görə də dilin praktik məsələlərinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.

Düzgün danışmaq hələ fikrin daha dəqiq ifadə edilməsi deyil; bunun üçün həm də yerinə görə daha uyğun dil vasitəsini tapmaq, mövzu ilə bağlı daha uğurlu cümlə quruluşundan istifadə etmək lazımdır. Bu baxımdan nitq mədəniyyəti və üslubiyyətə dair biliklərə sahib olmaq lazımdır.

Dil cəmiyyətin müxtəlif sosial-ictimai təbəqələrinə xidmət edir. Hər bir insanın dil vasitələrindən istifadə zamanı məqsəd və tələbləri, imkanları eyni deyil. Müxtəlif ixtisas sahibləri peşə tələblərindən asılı olaraq, dil vasitələrindən fərqli şəkildə istifadə edirlər. Bu, dilin üslubi imkanlarını bilməklə daha dəqiq həyata keçirilir. Ona görə də siz şagirdlər gələcək həyatın müxtəlif sahələrində çalışan mütəxəssislər kimi ədəbi dilin üslubi imkanlarını öyrənməlisiniz.

Bu yolda sizə uğurlar diləyirik!

Bədii üslub obrazlı dildir. Bu üslubda obrazı və hadisəni daha canlı göstərmək üçün ən uyğun olan sözü və ya ifadəni tapmaq tələb olunur.

BƏDİİ
ÜSLUB

FUNKSİYASI

?

FUNKSİYASI

MƏİŞƏT
ÜSLUBU

Oxu savadı

şəxsin məqsədlərinə nail olması, bilik və potensialını artırması, cəmiyyətdə iştirak etməsi üçün yazılı mətnlərin başa düşülməsi, onlardan istifadə edilməsi, fikrin ifadə edilməsi və bu fəaliyyətlə məşğul olmasıdır.

PUBLİSİTİK
ÜSLUB

FUNKSİYASI

?

LAYIHƏ

✓ Sxemi tamamlayın
və şərh edin.

Elmi üslub elmi fikir mübadiləsi və elmi mühakimənin ifadəsi üçün istifadə olunan üslubdur. Elmi üslubda fikrin dəqiq ifadəsi və sözlərin təkmənalılığı əsas şərtidir.

ELMİ
ÜSLUB

FUNKSİYASI

RƏSMİ
ÜSLUB

FUNKSİYASI

?

İŞGÜZAR
ÜSLUB

FUNKSİYASI

?

LAYIHƏ

1-ci BÖLMƏ

VƏTƏNDAŞ VƏ CƏMİYYƏT

- Böyük ömrün dan yeri
- Şəbi-hicran
- Sizin də bir basketbol səbətiniz varmı?
- Hər uşağın ən yaxşı tərəfini üzə çıxarmaq
- Gəncə Müsəlman Qız Məktəbi
- Mətn
- Doroti Meri Kroufut Hodgkin

LAYIHƏ

Xalqın, vətənin taleyi hər bir insanın taleyinə çevrilməlidir.

**Heydər Əliyev,
Ümummilli lider**

Maddə 52.

- Azərbaycan dövlətinə mənsub olan, onunla siyasi və hüquqi bağlılığı, habelə qarşılıqlı hüquq və vəzifələri olan şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası

- Vətəndaş dedikdə nə başa düşürsünüz? Sizcə, kim vətəndaş hesab edilir?
 - Nə üçün Ümummilli lider Vətənin taleyini insan taleyinə bərabər tutur? O bu sözlərlə xalqına hansı fikirləri çatdırmaq istəyir?
 - Filosof Əbu Turxan deyir ki, *tarixə düşmək özü də uğur hesab edilir, amma ən böyük uğur tarixin qatarında bu günə gəlib-çatmaq və gələcəyə getməkdir.*
 - Sizcə, dünəndən gələcəyə yol alan insan vətəndaş hesab edilə bilərmi?
-
- Bölmədə tanış olacağınız mətnlər vasitəsilə oxuduğunuz və eşitdiyiniz fikirləri təsdiq etməyə çalışın.

LAYIHƏ

1. Mətnin adı haqqında fikir mübadiləsi aparın.

1900-cü ilin payızı təzəcə başlamışdı. Hər tərəf duman-çən idi. **Havadan nəm çəkmiş yarpaqlar ağacların dibinə tökülərək heysiz halda uyuyurdular.** Sərçələr soyuqdan büzüşüb yuvalarına çəkilmışdilər. Belə bir vaxtda qoca və ciddi görkəmli seminariya direktoru Miropyev müəlimləri öz otağına yığıb ötən il qəbul olunan uşaqlarla maraqlanırdı. Seminariya direktorunun danlağından canlarına od düşmüş müəlimlər bayırdakı soyuğu belə unutmuşdular. Həqiqi sovetnik rütbəsində olan çar çinovniki Miropyevi ən çox “tatar” uşaqlarının taleyi narahat edirdi. **Ona görə kursun sinif rəhbəri Polevskidən zəli kimi yapışib əl çəkmirdi:**

– Hə, cənab Polevski, lütfən, deyin görək, keçən il seminariyaya daxil olan tatarlar arasında xoşunuza gələn qabiliyyətli uşaqlar varmı? Əgər varsa, haqqında mənə ətraflı məlumat verin. Bu bizim üçün faydalı olar. Belə uşaqların qabiliyyətini öyrənib lazımı səmtə istiqamətləndirmək asandır.

Polevski direktorun zabitəli baxışları altında yerindən durub dedi:

– Cənab direktor, qəbul olunan tatar uşaqlarının hamısı qabiliyyətli, həm də tərbiyəlidirlər. Bəla burasındadır ki, onlar çox vaxt rus dilində yox, tatarca danışrlar. Bu da bizim işimizi bir qədər çətinləşdirir.

Seminariya direktoru Miropyev elə bil heç nə eşitmirdi.

– Birdəfəlik sözlərimi sırğa edib qulaqlarınızdan asın. Milliyyətindən asılı olmayaraq, seminariyada hamı rus dilində danışmalıdır. Hərgah belə olmasa, biz istədiyimizə nail olmayacağıq. Çünki _____

1 Seminariyada oxuyanlar başqa ölkələrin ədəbiyyat və incəsənətindən xəbər tuta bilməyəcəklər.

2 Öz dillərini onlara unutdura bilməyəcəyik.

ORFOEPIYA

Hansı sözlər fərqli tələffüz edilir? Səbəbini izah edin.

- > çətinləşdirir > incəsənətində
- > bənzərlik > ömründə

Sizcə, “tatar uşaqları” dedikdə kim nəzərdə tutulurdu?

Uyğun cavabı seçib cümləni tamamlayın.

Siz də cavab variantını təklif edin.

Seminariya direktorunun dediyi bu söz Polevskini elə bil yuxudan oyatdı.

– Cənab direktor, ədəbiyyat, incəsənət dediniz, yaxşı yadıma düşdü. Bizim Üzeyir Hacıbəyli çox istedadlıdır. O, şəkil çəkməyə, kitab oxumağa bərk meyil göstərir. Hər-dən tərcümələr edir. Ara-sıra şeirlər, məqalələr yazır. Yoldaşları arasında tatar şairi kimi məşhurdur. Krılovun, Puşkinin, Qoqolun, Saltıkov-Şedrinin əsərləri ilə maraqla-nır. Onların əsərlərinə bənzər yazılar yazmağa meyil göstərir.

Seminariya direktoru Polevskiyə əli ilə oturmağı işarə edib, nüfuzedici nəzərlə musiqi müəllimi Pekkeri süzdü:

– Cənab Pekker, məşğələlərdən sonra musiqi sinfini nahaq açıq qoyursunuz... Siz-dən sonra uşaqlar musiqi sinfində tədris proqramından kənar məşğələlərə qurşanırlar. Dünən təsadüfən yolum sizin sinfə düşmüşdü. Birdən nə görsəm, yaxşıdır? Gördüm ki, seminariya orkestrinin kapelmeyster köməkçisi Maqomayev tatar uşaqlarına “pa-despan” rəqsi öyrədir. Axı biz seminariyada xarici rəqslərin öyrənilməsini qadağan et-mişik. Yoxsa bundan xəbəriniz yoxdur?!

Musiqi müəllimini soyuq tər basdı. Ürəyində sinfin açarını Maqomayevə verdi-yinə görə özünü danladı. Amma bu danlaq əbəs idi.

– Mixail Leontyeviç, qarşılaşdığım mənzərə tatar uşaqlarının musiqi meyilli ol-duqlarını göstərir. Bəlkə, səhv edirəm, sadəcə olaraq, bu ani görüş məni aldadır?!

– Cənab direktor, tamamilə düz buyursunuz. **Avazla oxumaq, skripkada çalmaq onların çox xoşuna gəlir.** Üzeyir Hacıbəyli, Əli Terequlov, Zülfüqar Hacıbəyov musiqi dərslərində daha fəaldırlar. Hətta indi onlar nəfəs alətləri ilə məşğul olurlar. Bariton-da, klarnetdə, kornetdə çalmağı öyrənirlər.

Direktor yenidən Üzeyir Hacıbəylinin adını eşidib özünü saxlaya bilmədi. Pekkeri sorğu-suala tutdu:

– Bu Hacıbəyli tatar uşaqlarını başına yığıb “Şəbi-hicran”ı xorla oxudan o qara-buğdayı, arıq oğlan deyil ki?

– Özüdür ki, var. Düz tapmısınız, cənab direktor, – deyə Pekker qorxu və üzüntü içində ayağa durdu.

Seminariya direktoru öz-özünə danışmış kimi mızıldandı:

– Zahirən qaraqabaq görünən bu oğlanın **təkamülü** daxilində gedir. Özü də çox sürətlə. Ömrümdə birinci dəfədir ki, belə bir tatar uşağı ilə üzləşirəm. Tatar olasan, özü də bu istedadla, bu qabiliyyətdə?! *Heç ağlasığmaz iş deyil.*

Mahnı müəllimi Semyon Qoqlıçidze deyilənlərdən cuşa gəlib direktorun fikrini təsdiqləyərək dilləndi:

– Düz buyursunuz, cənab direktor, Hacıbəylinin təkamülü daxilindədir. Qeyri-adi musiqi **duyumu** var. Tezliklə skripka, bariton, violençel çalmağı öyrəndi. Not sis-temi və intervallardan, ton və qammalardan asanlıqla baş çıxardı. Avropa ifa tərzinə məxsus “ikinci” və “üçüncü” səslə oxumağı öyrəndi. Deyirlər, indi də musiqi bəstələ-mək, opera yazmaq fikrinə düşüb.

**Möhbəddin Səməd,
“Yaddaşımızın yaşlıları” kitabından**

2. Bu parçanı mətnin hansı hissəsinə artırırsınız, məntiqi ardıcılıq pozulmaz?

Seminariya direktoru gözünü musiqi müəlliminin üzünə zilləyib ani olaraq həmin anı, bir də Üzeyirlə aralarında olmuş kiçik söhbəti xatırladı:

– Siz nə üçün tatarca mahnı oxuyursunuz? Bilmirsiniz ki, seminariyada rus dilindən savayı, başqa dildə danışib-oxumağa icazə yoxdur?

– Cənab direktor, Qoqolun, Saltıkov-Şedrinin, Çaykovskinin dilində danışmaq bizə həmişə xoşdur. Amma öz ana dilimizdə danışmaq ondan da əfzəldi.

– Mərhaba, Hacıbəyli! Deyəsən, Çaykovski sizə möhkəm təsir edib?

– Belə sənətkarların təsiri altına düşməmək qeyri-mümkündür, cənab direktor.

– Elə isə onda deyin görək, müəllim olmağa hazırlşırsınız, yoxsa yazıçı, bəstəkar?

– Cənab direktor, hələlik müəllim olmağa can atıram. Mənim aləmində yazıçı qəbli, bəstəkar ürəkli müəllim elə yazıçı, bəstəkar kimidir. Nekrasov demişkən, yazıçı, şair olmaya bilərsən, amma vətəndaş olmağa borclusan. Mən müəllim-vətəndaş olmağa çalışacağam. Məktəblərimiz üçün ana dilində dərs kitabları tərtib edəcəyəm.

Sizcə, rəssam yuxarıdakı dialoqu əks etdirə bilibmi?

3. Sizcə, Miropyevi narahat edən nə idi? Nə üçün azərbaycanlı uşaqlara “tatar” deyilirdi? Həmin dövr haqqında məlumat toplayıb suala cavab verin.
4. “Leyli və Məcnun” operasından “Şəbi-hicran”a qulaq asın. Bu musiqi sizə necə təsir etdi? Hansı hissləri keçirdiniz? Həmin hissləri təsvir etməyə çalışın.
5. Üzeyirin “Mən müəllim-vətəndaş olmağa çalışacağam” fikrinə münasibət bildirin. Üzeyir “müəllim-vətəndaş” ola bildimi?
6. Seminariya direktoru Miropyevin “Tatar olasan, özü də bu istedadda, bu qabiliyyətdə?” cümləsinə münasibət bildirin. Xalqımızın istedadlı şəxsləri, tanınmış simaları haqqında fakt və məlumat toplamaqla bu fikri inkar edib, “xalqımızda istedadlı insanlar həmişə və hər zaman olmuşdur” fikrini sübuta yetirin. Miropyevlə dialoq qurun.
7. Hikmətli fikirlərdən hansı mətnin məzmunu ilə səsleşir?
 - Ağıl yaşda deyil, başdadır. (*Atalar sözü*)
 - Zəhmət və ağır uğur qazanmağın əsas şərtləridir. (*T.Edison*)
 - İnsanı böyük və ya kiçik, uğurlu və ya uğursuz, xoşbəxt və ya bədbəxt edən onun öz iradəsidir. (*F.Şiller*)
8. Mətnə hansı abzaslar arasında əlaqə nisbətən zəifdir? Hansı cümlələrdən istifadə etsəniz, əlaqə möhkəmlənər?
9. Mətnin (səh. 10–11) üslubunu müəyyənləşdirin. Fikirlərinizi əsaslandırın. Mətnin məzmununu 3-4 cümlə ilə ifadə etməyə çalışın.

10. Məhəmməd Füzulidən ixtisarla verilmiş “Məni candan usandırdı...” qəzəlini oxuyun. Mətni dil və üslub cəhətdən təhlil edin.

Məni candan usandırdı, cəfadan yar usanmazmı?!
Fələklər yandı ahimdən, muradım şəmi yanmazmı?!

Qamu bimarinə canan dəvayi-dərd edər ehsan,
Neçün qılmaz mənə dərman, məni bimar sanmazmı?!

Qədim pünhan tutardım mən, dedilər, yarə qıl rövşən,
Desəm, ol bivəfa, bilmən, inanarmı, inanmazmı?!

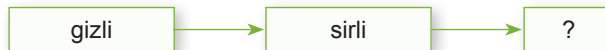
Şəbi-hicran yanar canım, tökər qan çeşmi-giryanım,
Oyadar xəlqi əfğanım, qara bəxtim oyanmazmı?!

✓ Qəzəl hansı xüsusiyyətlərinə görə “Böyük ömrün dan yeri” mətnindən fərqlənir?

✓ Qəzələ əsasən XVI əsrin dil xüsusiyyətləri haqqında fikir yürüdü.

11. Üzeyir Hacıbəyli haqqında məlumat toplayın. “Uzun ömrün akkordları” filminə baxın, filmin mətnlə və topladığınız məlumatlarla üst-üstə düşən məqamlarını göstərin.

12. Mətnə göy rəngdə verilmiş sözləri sinonimləri ilə əvəz edin və leksik mənalарını izah edin.
13. *Ton* sözünü mətnəkindən fərqli mənada işlədin.
14. Mətnədən (səh. 10–11) frazeoloji birləşmələri seçib onları bir sözlə ifadə edin. Onların leksik mənalарını tapın.
15. *İlk və sonuncu sözləri antonimdir* fikrini ya təsdiq, ya da təkzib edin. Fikrinizi əsaslandırın.
16. Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlədə (səh. 11) hansı söz leksik normanı pozur?
17. “Məni candan usandırdı...” qəzəlinin hansı misrasında *kədər* sözünün sinonimi, *sevinc* sözünün antonimi olan söz vardır?
18. Qəzəldəki hansı söz sxemi tamamlaya bilər?

19. *Sürətlə* və *sürətli* sözlərini cümlədə işlətməklə onların qrammatik mənalарını fərqləndirin. Mətnin birinci abzasında ayrı-ayrı cümlələrdə (səh. 10) işlənmiş *belə* sözünü müqayisə edin və durğu işarəsinə ehtiyac olub-olmadığını araşdırın.
20. Qırmızı rəngdə verilmiş cümləni elə dəyişin ki, mübtədə frazeoloji vahidin daxilində olsun. Sonra hər iki cümləni müqayisə edin.
21. Mətnə fərqləndirilmiş cümlədə (səh. 11) qrammatik norma hansı sözdə pozulmuşdur?
22. Mətnə (səh. 11) çərçivəyə alınmış sözlərin eyni leksik şəkilçi ilə düzəlib-düzəlmədiyini əsaslandırın.
23. Mətnə (səh. 10) göy rəngdə verilmiş cümlədə hansı norma pozulmuşdur?
24. Qəzəldə (səh. 13) misraların sonunda sual və nida işarəsinin işlənmə səbəbini izah edin.
25. Mətnə (səh. 10) tünd şriftlə verilmiş cümlələrdən hansında:
 - bir anlayış digərinin üzərinə köçürülmüşdür;
 - bir anlayış digəri ilə müqayisə edilir.
26. “Məni candan usandırdı...” qəzəlinin hansı misrasında mübaliğə vardır? Niyə *belə* hesab edirsiniz? Qəzəldə mübaliğə nə üçün verilmişdir?

Söz dilin əsas vahidi olub, informativ yükə malikdir və ondan məlumat mübadiləsi məqsədilə istifadə olunur. Lakin söz bədii üslubda həm də üslubi vəzifə daşıyır. Bu zaman söz daha çox məcazi mənada çıxış edir. Sözün bədii üslubda yerinə yetirdiyi vəzifəyə poetik funksiya deyilir, sözün özü isə *poetizm*, yaxud *bədii söz* adlanır. Məsələn, *isti su* birləşməsində *isti* sözü həqiqi mənasında işlədilərək, adi informativ vəzifə daşıyırsa, *isti münasibət* birləşməsində məcazi mənada poetik funksiya yerinə yetirmişdir. Sözün poetik imkanları bədii üslubda bədii təsvir və ifadə vasitələri (epitet, təşbeh, metafor, metonimiya, mübaliğə və s.) ilə üzə çıxır.

27. Aşağıdakı cümlələrdə *böyük* sözünün informativ və poetik funksiyasını fərqləndirin.

- Dünyanın böyük adamları öz istəklərinə böyük zəhmət və əziyyət sayəsində çatmışlar. (Ç.Teylor)
- Başımda tutmuşam bir günəş kimi
Böyük bayrağını ədəbiyyatın. (S.Vurğun)
- Böyük bir ölkənin adından səni
Bu bayram gününə dəvət edirəm. (S.Vurğun)
- Uğur qazanmaq üçün böyük səbir tələb olunur. (N.Bonapart)
✓ *Bədii ədəbiyyatdan özünüz də belə nümunələr seçin.*
✓ *Sizcə, bədii nümunələrdə niyə poetizmlərdən istifadə olunur?*

28. I və II mətnlərə elə cümlələr artırın ki, rabitəli mətn alınsın.

I O günlər sanki tamam dəyişib başqa adam olmuşdu. Həmişə qaraqabaq görünən bu gənc oğlan indi daha da ciddiləşmişdi. Onun qəribə xisləti vardı – heç nəyi gizlədə bilmirdi. Qəlbindən keçənlər o saat üzündən oxunurdu. Bu dəfə də belə oldu. Yoldaşları tutqun və sözlü olduğunu görüb, onu sorğu-suala tutdular. *Əli zarafata salıb söz atdı*

Yenə nə olub ay Üzeyir qaş-qabağın yerlə gedir
Məni düşündürən bilirsiniz nədir Bilmək istəyirəm nə üçün indiyə qədər Şərqdə opera olmayıb

Əbdülmüslüm soyuqqanlılıqla dilləndi:

– Əvvəlcə opera yazan olmalıdır, sonra isə opera yaranmalıdır. *Nə qədər ki, Şərqin Verdisi, Rubinsteinə yoxdur, operası da olmayacaq.*

Göy rəngdə verilmiş hissədə durğu işarələrini bərpa edib, səbəbini izah edin.

Kursivlə verilmiş cümlədə hansı sözdən sonra vergül işarəsi düzgün qoyulmayıb? Fikrinizi əsaslandırın. Cümlənin sxemini qurun.

II 1908-ci ilin ayazlı-şaxtalı qış gecələrindən biri idi. Bakının üstünə qatı qaranlıq çökmüşdü. Gecədən xeyli keçməsinə baxmayaraq, “İsmailiyyə” mehmanxanasındakı 31№-li otağın pəncərəsindən yenə də işıq gəlirdi.

...Sabah axşam onun “Leyli və Məcnun” operasının ilk tamaşası göstəriləcəkdi. Üzeyir bəy sonuncu dəfə operanın rejissoru Ərəblinskiyə və Məcnun rolunun ifaçısı Sarabskiyə məsləhətlər verirdi.

– Hüseyn, operanın taleyi sənin əlindədir. Sən onu göyə də qaldıra bilərsən, yerə də vura bilərsən. Amma mən sənənin gücünə yaxşı bələdəm. Əminəm ki, onu göyə qaldıracaqsan.

✓ *I və II mətnləri “Böyük ömrün dan yeri” mətni ilə əlaqələndirmək üçün hansı cümlələrdən istifadə edərdiniz?*

29. “18 Sentyabr...” ifadəsini cümlə şəklində tamamlayıb həmin hökmə bağlı fikirlərinizi yazın.

Füzuli muğam üstdə yazdı "Leyli-Məcnun"u,
Muğamın sinəsindən doğdu Füzuli şeiri,
Elin hicran səsindən doğdu Füzuli şeiri.
Muğam bir xəzinədir, açarındır duyğular,
Muğamda **sevinc** də var, muğamda kədər də var,
Muğam mənim xalqımın misilsiz kamalıdır.

Tarixidir, eşqidir, arzusu, amalıdır.

Tar səsinə qulaq as...

Bu səs elin nəfəsi,

Bu səs gözlərdən axan yaşların damcı səsi.

Bu səs sükuta dalmış göyü də dilləndirər,

Ulduzlar da bu səsin önündə baş endirər.

Dinlərkən onu... yerdən ayağımız üzülür,

Səslərin laylasında gözlərimiz süzülür.

Gözümüzün önündə açılır nələr-nələr,

Əlvən-əlvən lövhələr.

...*Axtardığı Leylanı o, tapmadı həyatda,*

Həyata güldüyündən,

Ağlatdı zülüm-zülüm

Füzulini həyat da...

O, qələmə əl atdı,

Leylanın xəyalını kağız üstə yaratdı:

Füzuli əyləşib otağında tək,

Oynaşır üzündə qəm buludları.

Bayırda cücərib min gül, min çiçək,

Əriyir qəlbində dağların qarı.

Qəlbinin gözüylə dünyaya baxıb,

Dedi: arzulara dar gəlir cahan.

Leylini, Məcnunu yandırır-yaxıb,

Keçirdi zamanın fırtınasından.

Yandı dünya odu onun üzündə,

Ahını Məcnunun ahına qatdı.

Zamanı ağlatdı Leyli gözündə,

Məcnunu zamana üsyan yaratdı.

İnlədi, batmadı ancaq o, yasa,
Düşündü, aləmi düşündürdü o.
Nofəlin parlayan qılıncındasa,
Bir gün parlayacaq haqqı gördü o.
Tökdü kağızlara könül varını,
İlhamı kükrədi, t...ğyana gəldi.
Bir daha oxuyub yazdıqlarını –
Sənətin gücünə heyran kəsildi.
Dedi: Sənətimlə illərdən bəri,
Daşa, torpağa da can verirəm mən.
Bəngü-badələri, cansız şeyləri
Danışan insana çevirirəm mən.
Mən gah ney oluram, gah dəf, gahsa tar,
Gah kanon oluram, gah ud, gah setar.
Ney olsam, ney kimi inlərəm həmə, n,
Tar olsam, sim kimi gərilərəm mən.
Bir anın içində həm qara, həm ağ,
Həm yaxın oluram, mən həm də uzaq,
Həm gecə oluram, həm gündüz,
Allah! Həm “əyri” oluram, həm də “düz”,
Allah! Gah Qeysin atası olub ürəkdən,
Leylini “oğluma istəmirəmmi?”
Leylinin atası olub gah da mən,
Onun xahişinə “Yox” demirəmmi?
Məni – Füzulini yaratdı Tanrı,
Alacaq qoynuna məni də torpaq.
Məhv olur Allahın yaratdıqları,
Mənim yaratdığım ölməzdir ancaq.
Füzulinin şöhrəti yayıldı ölkələrə
Onun söz inciləri bir gündə neçə kərə,
Neçə-neçə dodaqda inildədi ney kimi...
Hər kəs dedi: Füzuli yazıb mənim dərdimi,
Yandırdı ürəkləri bir qəlbin odu, közü.
Milyon qəlbin dərdini daşıyan qəlbin sözü,
Dindirdi mizrab olub milyon qəlbin telini.
Füzuli bayraq etdi doğma ana dilini,
O bu dildə ilk dəfə “Leyli-Məcnun” yaratdı.

*Parlayan qılınc – parlayacaq
haqq qarşılaşmasına münasibət
bildirin. Şair parlayan haqq
dedikdə nəyi nəzərdə tuturdu?*

ORFOEPİYA

Düzgün tələffüzü deyın.

- üstə – [.....]
- buludları – [.....]
- dinlərkən – [.....]

ORFOQRAFİYA

Hansı düzdür?

- zülm – zülüm
- tüğyan – tuğyan

Bəxtiyar Vahabzadə

1. Poemanın bədii üslubda olduğunu əsaslandırın. Poemanı düzgün oxumaq üçün bədii üsluba məxsus hansı cəhətə diqqət yetirməlisiniz?
2. Poemadan verilmiş parçadan istifadə etməklə Ü.Hacıbəylinin niyə məhz Füzulinin “Leyli və Məcnun” poeması əsasında opera yazmasını əsaslandırın.
3. “Məni candan usandırdı...” qəzəli ilə B.Vahabzadənin “Şəbi-hicran” poemasının dilini müqayisə edin. Hansı fərqləri gördünüz? Fərqi səbəbini izah etməyə çalışın.
4. B.Vahabzadəyə görə, Füzulinin dili muğam dilinə yaxındır. Siz necə düşünürsünüz? Muğam haqqında məlumat toplayın. Hər hansı bir muğamı dinləyin. Suala cavab verməyə çalışın.
5. Bu fikirlərdən hansılar şeirdə yoxdur?
 1. B.Vahabzadə Füzulinin alleqorik əsərlər yazmasına işarə edir.
 2. Füzulinin daxili aləmi şairin öz sözləri ilə açılır.
 3. “Leyli və Məcnun” operasının Füzulinin poeması əsasında yazılmasına işarə edir.
 4. Füzulinin yaradıcılığı B.Vahabzadənin dili ilə təqdim olunur.
 5. Füzuli “Leyli və Məcnun” poemasını ana dilində yazdığına işarə edir.
 6. Füzuli muğamın ecəzkar gücündən danışır.

A) 1, 2, 5, 6 B) 1, 2, 4 C) 2, 3, 4 D) 2, 4, 5, 6 E) 1, 5, 6
6. Füzulinin “Leyli və Məcnun” poeması haqqında məlumatı kim verir?
 1. Füzulinin özü
 2. B.Vahabzadə

✓ Əsərdən götürülmüş nümunələr əsasında fikirlərinizi təsdiqləyin.

✓ Poemada Füzulinin bir poemasının adı dırnaq işarəsi olmadan verilmişdir. Həmin poemanın adını tapın və dırnaq işarəsi olmadan verilməsinin səbəbini izah edin.
7. Məcnunu zamana üsyan yaratdı misrası ilə şair nə demək istəyir? XVI əsrin tarixi-siyasi şəraiti haqqında məlumat toplayıb suala cavab verin.
8. Poemadan poetizmləri müəyyənləşdirib onların nə məqsədlə işləndiyini deyin.
9. 19-cu səhifədəki fərmanı oxuyun. Sizcə, bu mətnin poema ilə məzmun baxımından əlaqəsi varmı? Bu əlaqəni nədə görürsünüz? Poema ilə fərmanın dil xüsusiyyətlərini müqayisə edin.

**1 Avqust – Azərbaycan
Əlifbası və Azərbaycan
Dili Günüdür!**

✓ Siz məktəbdə bu əlamətdar günlə bağlı hansı tədbirlər keçirirsiniz?

“AZƏRBAYCAN ƏLİFBASI VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ GÜNÜNÜN TƏSİS EDİLMƏSİ HAQQINDA” AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN

F Ə R M A N I

Qədim və zəngin mədəniyyətə malik olan Azərbaycan xalqı dünya sivilizasiyasına bir çox dəyərli töhfələr vermişdir. Onların ilk nümunələri bəşər tarixinin böyük kəşfi olan yazı vasitəsilə Qobustan və Gəmiqaya təsvirləri, həmçinin epigrafiq abidələr şəklində daşların yaddaşına həkk olunaraq günümüzədək yaşamışdır. Tarixi faktlar sübut edir ki, bu qiymətli əsərləri yadarkən Azərbaycan xalqı müxtəlif əlifbalardan istifadə etmişdir. İslamın qəbuluna qədər olan dövrün yazıları ilə yaradılan bu qiymətli xəzinənin böyük bir qismi məhv edilmiş, zaman keçdikcə həmin abidələrin qələmə alındığı yazı şəkilləri unudulmuş və ya ərəb qrafikasına keçirilmişdir. İslamın yayıldığı dövrlərdən isə xalqımız ərəb əlifbasından istifadə yolu ilə min ildən artıq bir zaman ərzində tariximizin ən yeni mərhələsinədək zəngin mədəni irs yaratmışdır. Ərəb əlifbası yüz illər boyu geniş məkanda müsəlman Şərqi xalqlarının ümumi yazı sistemi kimi formalaşmışdır. Böyük Azərbaycan ədibləri, alimləri, mütəfəkkirləri islam mədəniyyətinin təşəkkül tapıb inkişaf etməsində mühüm rol oynayaraq bəşər sivilizasiyasını zənginləşdirmişlər. Lakin əsrlərlə müxtəlif xalqların mədəni əlaqəsinə xidmət edən ərəb qrafikasının dilimizin səs sistemini bütün dolğunluğu ilə əks etdirə bilməməsi, onun quruluşu və xarakteri haqqında tam aydın təsəvvür yaratmaması XIX əsrin ikinci yarısından etibarən Mirzə Fətəli Axundov başda olmaqla dövrün mütərəqqi maarifçi ziyalıların əlifba islahatı problemi üzərində düşünməyə vadar etmişdir. Bu, Azərbaycan xalqının həmin dövrdə yaşadığı tarixi şəraitdən doğan zərurət idi. Öz qaynağını Avropadan alan yeni dövrün maarifçilik hərəkatı Azərbaycan mədəniyyətinin inkişaf istiqamətini müəyyənləşdirmiş və bu da yeni mədəniyyət tipinə uyğun müasir əlifbaya olan ehtiyacı aktuallaşdırmışdır. XX əsrin əvvəllərində cərəyan edən ictimai-siyasi və mədəni proseslərin gedişatı mövcud əlifbanı daha münasibi ilə əvəz etmək ideyasını meydana atmışdır. 1922-ci ildə Azərbaycan hökumətinin qərarı əsasında yeni əlifba komitəsinin yaradılması, həmin komitəyə Azərbaycan dili üçün latın qrafikalı əlifba tərtibinin tapşırılması yeni qrafikaya keçilməsi yolunda atılmış ilk ciddi addım idi. 1923-cü ildən etibarən latın əsaslı əlifbaya keçmə prosesi sürətləndirildi. 1926-cı ildə keçirilmiş birinci Ümumittifaq Türkoloji qurultayın tövsiyələrinə cavab olaraq 1929-cu il yanvarın 1-dən etibarən Azərbaycanda kütləvi şəkildə latın qrafikalı əlifba tətbiq edildi. Qısa bir müddət ərzində latın qrafikasının işlədilməsi Azərbaycanda geniş kütlələr arasında savadsızlığın ləğvi üçün olduqca əlverişli zəmin yaratdı. Bütün bu nailiyyətlərə baxmayaraq, həmin əlifba 1940-cı il yanvarın 1-dən kiril yazısı əsasında tərtib edilmiş yeni qrafikalı əlifba ilə əvəz olundu. Yarım əsrdən çox bir müddət ərzində kiril qrafikası ilə Azərbaycan elmi və mədəniyyətinin qiymətli nümunələri yaradıldı. Lakin kiril qrafikasının dilimizin səs quruluşuna uyğun gəlməməsi Azərbaycan ziyalıların bu əlifbanın təkmilləşdirilməsi yolunda mütəmadi iş aparmağa sövq etdi. Təcrübə göstərdi ki, kiril qrafika-

sının dilimizin səs quruluşuna uyğunlaşdırılması yolunda nə qədər cəhd göstərilərsə də, optimal variantın əldə edilməsi mümkün deyildir, bu da onun nə vaxtsa dəyişdiriləcəyi ehtimalını gücləndirdi. Müstəqilliyimizin qazanılmasından sonra yaranmış tarixi şərait xalqımızın dünya xalqlarının ümumi yazı sisteminə qoşulması üçün yeni perspektivlər açdı və latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasının bərpasını zəruri etdi. Bu isə müvafiq qanun qəbul olunması ilə nəticələndi. On ilə yaxın bir müddətdə latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçidin ölkəmizdə 2001-ci il avqust ayında bütövlükdə təmin edildiyini və yeni əlifbadan istifadənin müstəqil Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi həyatında, yazı mədəniyyətimizin tarixində mühüm hadisə olduğunu nəzərə alaraq qərara alıram:

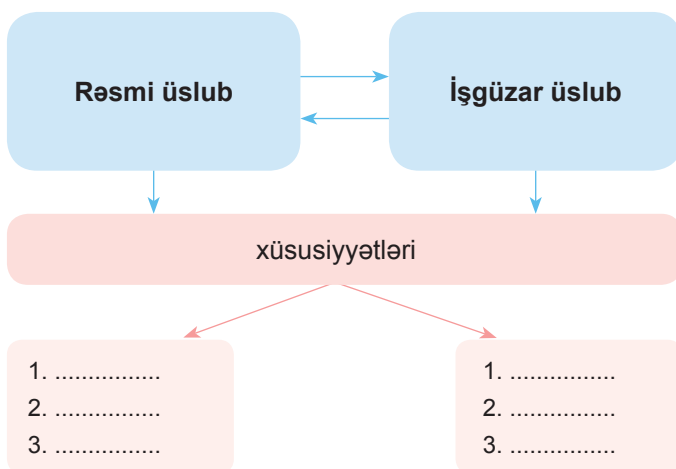
1. Hər il avqust ayının 1-i Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan Əlifbası və Azərbaycan Dili Günü kimi qeyd edilsin.
2. Bu fərman dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

Heydər ƏLİYEV,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 9 avqust 2001-ci il

- ✓ Fərmandan hansı faktları topladınız? Həmin faktları sistemləşdirib “Bilirsinizmi?” (fərqli başlıq da düşünə bilərsiniz) başlıqlı məlumat hazırlayın. Hazırladığınız məlumatı məktəb divar qəzetində yerləşdirin.
- ✓ Mətn əsasında fərmanın işgüzar, yaxud rəsmi üsluba aidliyini müəyyənəldirən, fikrinizi əsaslandırın.
- ✓ Aşağıdakı cədvəli tamamlayın.

- ✓ Yazdığınız xüsusiyyətləri “rəsmi və işgüzar üslubun oxşar və fərqli cəhətləri” şəklində qruplaşdırın.

LAYIHƏ

10. Aşağıdakılardan hansı izah *muğam* sözünün mənasını ifadə edir?

- Muğam tərzində ifa olunan havalar
- Bir neçə hissədən ibarət vokal-instrumental və ya instrumental musiqi
- İnsanın təəssüratını, hiss və ideyalarını ritm və intonasiya cəhətdən mütəşəkkil səslərlə ifadə edən sənət

11. Sözlərin leksik mənalərini müəyyənəldirin.

sivilizasiya

insan cəmiyyətinin istehsal sahəsində, ictimai və mənəvi həyatda əldə etdiyi nailiyyətlərin məcmusu

mədəniyyət

müəyyən sosial genotipə malik olan, sosial stereotip kimi çıxış edən, dünya məkanında sabit yer tutan insanların sosial-tarixi və mədəni ümumiliyi

maarif

əhali arasında savad, bilik, mədəniyyət yaymaq üçün mütəşəkkil sürətdə həyata keçirilən tədbirlər sistemi

12. “Şəbi-hicran” poemasında hansı misralarda təşbehlər vardır? Sizcə, müəllif bu təşbehlərdən hansı məqsədlə istifadə etmişdir?

13. Poemada bəzi misralarda eyni zamanda həm sinonimlər, həm də antonimlər işlənmişdir. Həmin misraları seçib onları təhlil edin. Məllifin həmin ifadələrlə çatdırmaq istədiyi fikirləri müəyyən edin.

14. *Muğam bir xəzinədir, açarıdır duyğular* misrasında *duyğu* sözünün mənası aşağıdakılardan hansı ola bilər?

sezmə, anlama, başa düşmə qabiliyyəti

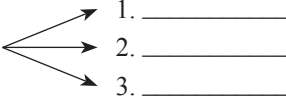
obyektiv aləmin hadisələrini qavrama, hiss etmə qabiliyyəti

öz hisləri, təəssüratı əsasında nəyi isə qavrama, dərk etmə

15. “Şəbi-hicran” poemasından aşağıdakı izahlara uyğun olan sözləri seçin.

- Gözəl və ya əzəmətli nəyinsə qarşısında çaşıb qalma, valeh olma.
- Bir şəxsin və ya nəyinsə insan fikrində, təəvvüründə təcəssüm edən surəti, təəyyül.

16. Fikri tamamlayın.

“Şəbi-hicran” _____ üslubdadır, çünki

17. Poemada altından xətt çəkilmiş cümlədə (səh. 16) *arzulara* sözünün böyük və ya kiçik hərflə yazılışının düzgünlüyü barədə fikir yürüdün.
18. Poemada *əyri* və *düz* sözlərinin (səh. 17) dırnaq işarəsi içərisində verilməsinin səbəbini izah edin.
19. Mətndə tünd şriftlə verilmiş cümlədə (səh. 17) tire işarəsi hansı məqsədlə işlənmişdir?
20. “Şəbi-hicran” poemasında fərqləndirilmiş (səh. 16) cümlədə *o* əvəzliyindən sonra vergül işarəsinin düzgün işlənilib-ışlənmədiyini əsaslandırın.
21. Mətndə göy rəngdə verilmiş cümlələrdə (səh. 17) *o* əvəzliyindən sonra vergül işarəsinin düzgün işlənməsini hansı qayda təsdiq edə bilər?
22. Mətndə (səh. 16) yaşıl rəngdə verilmiş birləşmənin ikinci tərəfində cəm şəkilçisinin işlənməsi düzgündürmü? Sizin cavabınızı nə əsaslandırır?
23. Mətndə çərçivəyə alınmış sözlərin (səh. 16) quruluşunu müəyyənəldir.
24. *Tarixi* sözünü müxtəlif qrammatik mənalarda cümlədə işlədin. Nə müşahidə etdiniz?
25. 3-cü tapşırıqda (səh. 18) apardığınız müqayisəyə əsasən aşağıdakı hökmlərdən birini seçib sualı cavablandırın.

Bədii üslubun dil xüsusiyyətləri bütün dövrlər üçün

eyni deyil.

eynidir.

26. Mətndə (səh. 17) *qara – ağ, yaxın – uzaq, gecə – gündüz, əyri – düz* antonimlərini qarşılaşdırmaqda şairin məqsədi nədir?
27. *Ulduz* sözü ilə bağlı hər biri 6-7 cümlədən ibarət bədii və elmi üslubda olmaqla kiçik mətnlər tərtib edin. Hər iki mətndə *ulduz* sözünün işlənmə məqamlarına diqqət yetirin. Hansı fərqi müşahidə etdiniz?
28. *Məhv olur Allahın yaratdıqları, Mənim yaratdığım ölməzdir ancaq* cümlələrini sintaktik təhlil etməklə onları müqayisə edin. Hansı fərqi müşahidə etdiniz? Həmin cümlələri elə yazın ki,

○ + sa da, + □

sxeminə uyğun olsun. Əvvəlki cümlə ilə fərqi izah edin.

✓ Poemadan özünü də belə nümunələr seçin.

29. “Əlifba necə yarandı” mövzusunda təqdimat hazırlayın.

Plan:

1. Əlifbanın yaranması, yaranmasını zəruri edən səbəblər və təkamülü haqqında məlumat toplayın.
2. Azərbaycan əlifbasının yaranması haqqında məlumat toplayın.
3. Topladığınız məlumatları təhlil edin.
4. Şəxsi düşüncələrinizə əsaslanan fikirlərdən istifadə edin.
5. Təqdimatınıza şəkillər əlavə edin.

✓ *Məktəbdə 8–11-ci sinif şagirdləri arasında sorğu keçirib nəticələri təqdimatınıza əlavə edə bilərsiniz. Nümunə kimi verilmiş aşağıdakı suallardan istifadə edə bilərsiniz.*

SORĞU

- ✓ Sizcə, əlifba necə yarandı?
- ✓ Əlifbanın yaranmasını zəruri edən səbəblər hansılar idi?
- ✓ Azərbaycan əlifbasının yaranması haqqında hansı məlumata maliksiniz?
- ✓ Latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçidi hansı tarixi hadisələr zəruri etdi?

30. Aşağıdakı mövzulardan birini seçib təqdimat hazırlayın.

- Qanun ona əməl etmək üçündür.
- 18 İyun Azərbaycanda Milli İnsan Hüquqları Günüdür.

31. Məlumat toplayıb aşağıdakı cümlələri tamamlayın və mətn tərtib edin.

ƏZİZ ŞAĞİRD LƏR!

- 1 avqust 1975-ci ildə daha bir tarixi hadisə baş vermişdir. Belə ki həmin gün Helsinkidə keçirilmiş müşavirədə Avropanın 33 dövlətinin, həmçinin
- Təşkilatın yaranmasında əsas məqsəd

Sizcə, bu təşkilat hansı məqsədlə yaranmışdır?

SİZİN DƏ BİR BASKETBOL SƏBƏTİNİZ VARMİ?

(Bir müəllimin gündəliyindən)

“Əgər həyatda hara gedəcəyinizi bilmirsinizsə, nə edəcəyinizin heç bir əhəmiyyəti yoxdur”.

Star Cordan

ORFOEPIYA

Hansı düzdür?

- [söhbət] – [sö:bət]
- [xə:yali] – [xəya:li]
- [vacib] – [va:cip]

Şagirdlərimlə həyatdakı hədəfləri və onların əhəmiyyəti barədə söhbət etməli idim. Ancaq bu dəfə söhbətə təkcə şagirdlərimi yox, onların atalarını da dəvət etmişdim. Söhbət üçün səbəti olmayan bir basketbol salonunda toplaşmışdıq. Əslində, bu yer həyatda hədəfin nə qədər vacib olduğunu sübut etmək üçün ən yaxşı yer idi.

Şagirdlərdən biri əlində bir basketbol topu tutmuşdu. Onu yanıma çağır-dım və əlindəki topu “xəyali səbət”ə atmağı xahiş etdim. Şagird mənim bu sözlərimə təəccüblənsə də, dediyimi etdi. “Səncə top səbətə düşdümü?” – deyə soruşdum. Məncə yox deyə şagirdim cavab verdi və sonra da əlavə etdi Bir də əgər səbət yoxdursa topun səbətə düşüb-düşmədiyini necə bilmək olar

Əslində, o bu cavabı ilə mənim bu gün şagirdlərimə çatdırmaq istədiyim fikri də ifadə etmişdi. Təbii ki, səbət yoxdursa, topu səbətə atmağın da bir mənası yox idi. *Üstəlik, belə bir yerdə nə qələbədən, nə də məğlubiyyətdən söhbət gedə bilərdi...*

Həyat da belədir. Həyatda bir “oyun” oynamaq istəyiriksə, mütləq hədəflərimiz olmalıdır. Çünki hədəflər, ən azı, bizə “nə qədər məsafə qət etdiyimizi” və bundan sonra “nə qədər məsafə qət edəcəyimizi” göstərir. *Başqa sözlə, qələbəyə nə qədər uzaq və yaxın olduğumuzu bilmək istəyiriksə, ilk növbədə, “fəniş xətti”ni görməliyik!*

“Ailəm” jurnalından, 2010-cu il

LAYIHƏ

1. Mətnin (səh. 24) giriş, əsas və nəticə hissələrini müəyyənləşdirin.

giriş	→	müəllimin şagirdlər və ataları ilə həyatdakı hədəfləri və onların əhəmiyyəti barədə söhbət etmək təşəbbüsü
əsas	→	
nəticə	→	

2. Mətnə (səh. 24) hansı suala cavab yoxdur?

- Şagirdin hansı cavabı müəllimin şagirdlərinə çatdırmaq istədiyi fikirdir?
- Hədəflər bizə nəyi öyrədir?
- Müəllim söhbətə nə üçün şagirdləri ilə bərabər atalarını da dəvət edir?
- Topu səbətə atmağın nə üçün mənası yox idi?
- “Finiş xətti”ni görmək nə üçün əhəmiyyətlidir?

3. Hansı fikir mətnlə səsləşir?

- Həyatınız ağla gəlməyən bir sözdən, bir baxışdan və ya hadisədən asılı ola bilər.
(J.B.Molyer)
 - İnsana arxadır onun kamalı,
Ağıldır hər kəsin dövləti, malı. (N.Gəncəvi)
 - Əgər bir hədəfiniz yoxdursa, o hədəfə necə nail ola bilərsiniz? (E.Bono)
 - Hara getdiyini bilən adama bütün aləm yol verər. (S.Cordan)
- ✓ Fikirlərinizi əsaslandırın.

4. “Böyük ömrün dan yeri” mətninə əsasən Ü.Hacıbəylinin həyat sxemini qurun.

hədəfi	istiqaməti	nəticəsi
↓	↓	↓
.....		

✓ Sizin həyatda hədəfiniz nədir? Bu hədəfə çatmaq üçün nə edirsiniz? Həmin hədəfi seçməkdə məqsədiniz nədir? Gözləntiləriniz nədir?

5. Rast gəldiyiniz hadisələrdən nümunə gətirməklə mətnin əvvəlində verilmiş epigrafin düzgünlüyünü əsaslandırın.

6. Mətnə ifadə olunan fikrə münasibət bildirin. “Əsl xoşbəxtliyi məqsəd yaradır” fikri ətrafında müzakirə aparın. Bu fikirlə razısınız mı? Niyə?

MƏQSƏDİM AYAĞA DURMAQ İDİ...

✓ *Mətni oxuyun, məzmununu “Sizin də bir basketbol səbətiniz varmı?” mətninin məzmunu ilə müqayisə edin. Oxşar məqamları müəyyən edin. Mətnin adı ilə məzmunu arasındakı bağlılığı əsaslandırın. Ayağa durmaq ifadəsinin mətnə görə mənasını izah edin.*

Mənim doğulduğum ailədə qız övladları valideyninə heç vaxt “YOX” demirlər. Atam mənim ailə qurmağımı istəyirdi. *Mənim ona cavabım Əgər bu səni xoşbəxt edəcəksə mən razıyam oldu.* Amma bu evlilik heç vaxt xoşbəxt bir evlilik olmadı. Evləndikdən yalnız 2 il sonra, təxminən 9 il əvvəl maşın qəzası keçirdik. Necə olubsa, yoldaşım sükan arxasında yuxulamış və bu, maşının xəndəyə yuvarlanması ilə nəticələnmişdi. O, birtəhər özünü xilas etmiş, mən isə maşının içində qalmışdım. Onu da deyim ki, yoldaşımın xilas olmasına çox sevindim. Demək olar ki, bədənimdə salamat yer qalmamışdı. Sağ qolumun mil sümüyü, bilək, çiyin və körpücük sümükləri, bütünlükdə döş qəfəsim qırılmışdı. Lakin məni və həyatımı dəyişən yara tamamilə fərqli idi, bu, onurğa sütünümdən aldığım zədə idi.

...Gözlərimi açə bilməsəm də, ətrafımda xeyli insanın olduğunu topladığımı hiss edirdim. Adamların hamısı məni xilas etməyə çalışırdılar. Onlar mənə ilk yardım etdilər, məni maşından dartıb çıxardılar. Dartınmanın təsiri ilə onurğa beyninin tam zədələnməsi baş verdi. İki ay yarım xəstəxanada keçirdiyim müddət həyatımın ən dəhşətli günləri idi. Ümidsizlik içində idim.

Bir gün həkim gəldi və mənə dedi: “Mən eşitmişəm ki, sən rəssam olmaq istəyirmişsən, ancaq evdar qadın olmusan. Sənə bir pis xəbərim var. Bir daha şəkil çəkə bilməyəcəksən”. Başqa bir həkim gəldi və dedi: “Sənin onurğan o qədər pis zədə alıb ki, sən yeriyyə bilməyəcəksən”. Mən dərindən ah çəkdim və hər şeyi qəbul etdim. Növbəti gün həkim gəldi və dedi: “Onurğandakı zədəyə görə sən ana ola bilməyəcəksən. Həmin gün dünyam qaraldı. Həyatdakı varlığımı mühakimə etməyə başladım. Axı niyə həyatdayam?

Ancaq daxili bir təkənlə hansısa güvvə mənə buradan dur deyirdi. Bilirsinizmi, məni həyata bağlayan nə oldu? Əlimin zədə aldığını bilirdim, amma xəstəxananın ağ divarlarından, geyindiyim ağ paltarlardan, ətrafımda dolayan ağ xalatlılardan o qədər bezmişdim ki, qardaşlarımdan mənə rəngli boyalar və kağızlar gətirmələrini xahiş etdim. Şəkil çəkmək istədim. Beləliklə, ölüm yatağında çəkdiyim ilk şəkil inanılmaz bir terapiya oldu. Bir söz belə demədən, həmin şəkildə mən bütünlüklə qəlbimi ifadə edə bildim. Mən hekayəmi paylaşa bilirdim. İnsanlar baxır və deyirdilər: “Nə qədər çox rəng var, nə gözəl rəsmidir”. Ancaq heç kim oradakı kədəri görə bilmirdi. Bunu yalnız mən görürdüm. Elə o gün həyatımı özüm üçün yaşamağa qərar verdim.

Mən heç kim üçün mükəmməl insan olmaq istəmirdim. Mən həyatımın bu anını özüm üçün mükəmməl etməyə çalışır və qorxularımı mübarizə aparırdım. Bütün qorxularımı bir kağıza yazdım və bu qorxularıma qalib gəlmək qərarına gəldim. Bilirsiniz, mənim ən çox qorxdığım şey nə idi? Boşanma. Ancaq həmin gün qərar verdim ki, bu qorxudan başqa bir şey deyil. Mən onu – həyat yoldaşımı azad etməklə özümü azad etdim. Özümü emosional baxımdan möhkəmləndirdim. Bu baxımdan özümü o qədər möhkəmləndirdim ki, evləndiyi gün ona ismaric yazdım və dedim: “Sənin adına çox xoşbəxtəm və sənə hər şeyin ən yaxşısını arzulayıram”.

İkinci qorxum o idi ki, bir daha ana ola bilməyəcəkdim və bu mənim üçün, həqiqətən də, dəhşətli idi. Sonra anladım ki, dünyada o qədər qayğıya, məhəbbətə ehtiyacı olan uşaqlar var ki. Ağlamağa mənim üçün bir səbəb qalmamışdı və övladlığa bir uşaq götürmək qərarına gəldim. Mən adımlı müxtəlif təşkilatlara, uşaq evlərinə verdim və səbirlə gözləməyə başladım.

İki il sonra Pakistanda kiçik bir şəhərdən zəng gəldi: “Siz Muniba Mazarisiniz? Burada kiçik bir oğlan uşağı dünyaya gəlib. Onu övladlığa götürmək istərdinizmi?” Mən çox xoşbəxt idim və həmin uşağı övladlığa götürdüm. O gün oğlum 2 günlük idi, bu gün isə 6 yaşı var.

Bilirsiniz, əlil arabasında olmağın ən pis cəhəti nədir? İnsanlar düşünür ki, belə vəziyyətdə olanlar digərləri tərəfindən qəbul edilməyəcəklər, çünki biz mükəmməl insanların dünyasında olan qeyri-mükəmməllərlik. Beləliklə, qərara gəldim ki, ictimaiyyət içində daha çox görünüm. Şəkil çəkməyə başladım. Bir çox xeyriyyə kompaniyaları keçirdim. Pakistanın Milli Televiziyasına qoşulmağa qərar verdim. BMT Pakistan qadınlar təmsilçiliyinin Xoşməramlı Səfiri oldum. Bu gün qadın və uşaqların hüquqları uğrunda mübarizə aparıram.

2015-ci ildə BBC-nin seçdiyi 100 qadınlardan biri oldum. 2016-cı ildə Forbes tərəfindən seçilən 30 gəncdən biri idim. Əgər siz özünüzdü olduğunuz kimi qəbul edirsinizsə, dünya da qəbul edir. Hər şey sizin daxilinizdən başlayır. Həyat barədə fantastik xəyallarımız var: “Planlarım belədir. Hər şey düşündüklərimizə, planlarımıza uyğun olmalıdır”. Əgər elə olmur, biz təslim oluruq. Mən heç bir vaxt əlil arabasında olmağı arzulamamışdım. Həyat bir sınaqdır, imtahanıdır. İmtahanlar heç vaxt asan olmur. Qorxmaq və ya ağlamaq təbii haldır. Ancaq təslimolma heç vaxt bir seçim olmamalıdır.

Deyirlər ki, müvəffəqiyyətsizlik seçim deyil. Ancaq mən düşünürəm ki, bu bir seçimdir. Əgər siz uğur qazana bilmirsiniz və yıxılırsınızsa, qalxıb bir daha sınaq olursunuz, yolunuza davam etməlisiniz. Aldığınız hər nəfəsin, hər anın və həyatınızın qədrini bilin, yaşamadan ölməyin. Əsl xoşbəxtlik minnətdarlıq hissidir. Minnətdar olun və yaşayın.

Muniba Mazari-dən, ingilis dilindən tərcümə edən Vəfa Ələkbərova

- ✓ Fərqləndirilmiş cümlələrdə durğu işarələrini bərpa edin.
- ✓ Altundan xətt çəkilmiş cümlələrdə kəmiyyət şəkilçisinin düzgün işlənilib-şəklənməməsi ilə bağlı fikirlərinizi deyiniz, normaların pozulduğu məqamları göstərin.
- ✓ Mətn I-ci şəxsin dilindən verilmişdir. Özünüzdü bir jurnalist kimi təsəvvür edin. Hadisələri III şəxsin dilindən yazın. Sonra hər iki mətnin dil xüsusiyyətlərini müqayisə edin. Fərq yarandı mı?
- ✓ Tərcüməçinin işinə münasibət bildirin. Üslub baxımından hansı cümlələri qüsurlu hesab edirsiniz? Rəyiniz tələblərini nəzərə almaqla tərcümə işinə rəy (şifahi şəkildə də ola bilər) hazırlayın.
- ✓ Munibanın həyat hekayəsinə münasibət bildirin. O bu çıxışı ilə, əslində, insanlara nəyi çatdırmaq istəyir? Bu məzmununda öyrəndiyiniz mətnləri xatırlayıb müqayisələr aparın.
- ✓ Mətn əsasında cədvəl tərtib edin (Munibanın çətinlikləri; çətinliyin həlli yolu).

✓ Bu mətnlərdə verilmiş **hədəf** və **məqsəd** sözlərini “Sizin də bir basketbol səbətiniz varmı?” mətnindəki **hədəf** sözünün ifadə etdiyi məna ilə müqayisə edin. Məna fərqi müşahidə etdinizmi?

Məhəmmədəli Mirzə (1872–1925) 1907–1909-cu illərdə İran şahı olmuşdur. Atası Müzəffərəddin şahın vəfatından sonra taxta çıxmış və qısa müddətli şahlığı dövründə iri torpaq sahiblərinin, feodalların mənafeyini müdafiə edərək inqilab əleyhinə qızğın mübarizə aparmışdır. Müzəffərəddin şahın verdiyi konstitusiyayı geri almış, Milli Məclisə qarşı mübarizəni davam etdirib, 1908-ci ilin iyun ayında məclisi qovmuşdur.

M.Ə.Sabir az sonra Məhəmmədəli şah əleyhinə çıxış etmiş, onu “Məmdəli, Mədəli, Məndəli” və sair adlarla öz satirasının əsas hədəflərindən birinə çevirmişdir.

“Hophopname”, 2-ci cild, 2004-cü il

Mirzə Fətəli Mirzə Şəfinin yanına gedib ondan nəstəliq dərsi alırdı. Mirzə Şəfi Fətəlinin son dərəcə istedadlı olduğunu hiss edib bir gün ondan məqsəd və arzularının nədən ibarət olduğunu xəbər aldı. Fətəli cavab verdi ki, onun məqsədi molla olmaqdır. Buna cavab olaraq Mirzə Şəfi ona belə bir sual verdi: “Sən də bu mollalar kimi riyakar və şarlatanmı olmaq istəyirsən?”

Mirzə Şəfi qısa bir müddətin içərisində Mirzə Fətəlinin dünyagörüşünü tamamilə dəyişdirdi, rus dilini öyrənilib dövlət idarələrində qulluğa girməyi ona məsləhət gördü. Molla Ələsgər Məkkədən qayıtdıqdan sonra qardaşı nəvəsinin dünyagörüşündə, əqidə və etiqadında yaranan dərin dəyişikliyi görüb onu Nuxada açılan “Qəza məktəbi”nə qoydu. Yaşı çox olduğu üçün o, məktəbdə ancaq bir il oxuya bildi və yüksək bacarığı sayəsində rus dilini öyrəndi.

Molla Ələsgər 1834-cü ildə Mirzə Fətəlini Tiflisə gətirib, onu Şərq dilləri mütərcimliyinə təyin etmək və rus dilini öyrətmək üçün ona rəhbər ayırmaq xahişi ilə ozamankı canişin baron Rozenə ərizə verdi. Baron Rozen Molla Ələsgərin xahişini qəbul etdi. Mirzə Fətəli Qafqaz canişinliyi dəftərxanasında mütərcim təyin edildi və ömrünün axırına kimi bu vəzifədə çalışdı.

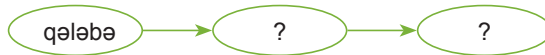
Ə.Haqverdiyev, “Mirzə Fətəlinin həyat və yaradıcılığı” məqaləsindən, 1922-ci il

O sakitləşə bilmirdi. Son zamanlar kimi dindirirdisə, sözü yerə düşürdü. Halbuki əvvəllər onun ağzından nə çıxsadı, danışığız yerinə yetirirdilər. Gözü su içmədiyi adamları müxtəlif yollarla kənddən uzaqlaşdırırdı. Kimisini neft mədənlərinə işləməyə göndərirdi, kimisini Mingəçevirə, ya Daşkəsənə yola salırdı. Çalışırırdı ki, bir oxla iki hədəf vursun: həm “nadinc adamlardan” canını qurtarsın, həm də rayonda sinəsinə döyüb desin ki, “mən öz kolxozumdan mədənlərə köməyə filan qədər adam vermişəm”.

İ.Şıxlı, “Ayrılan yollar” romanından

✓ Hansı mətnlərdə **hədəf** sözünün ifadə etdiyi məna üst-üstə düşür?

7. *Hədəf* və *məqsəd* sözlərinin leksik mənalərini müəyyənəldirin. Mətdəki *hədəf* sözü *məqsəd* sözü ilə əvəz edilə bilərmi? Niyə?
8. Mətdə kursivlə verilmiş cümlələrdə (səh. 24) antonim sözləri müəyyənəldirin.
9. Məntiqinizə əsaslanıb boş xanaları tamamlayın.

✓ *Mətdən bir neçə söz seçib sxemlərə uyğun yazın.*

10. Mətni (səh. 24) üslubi xüsusiyyətlərinə görə “Böyük ömrün dan yeri” mətni ilə müqayisə edin, fikirlərinizi ümumiləşdirin.
11. Mətdən (səh. 24) aşağıdakı leksik mənalara uyğun sözləri seçin:
- qeyri-adi, gözlənilməz, qəribə, anlaşılmaz bir şeydən doğan güclü təəssürat nəticəsində insanda əmələ gələn hal.
 - mühümlük, qiymətlik, dəyərlilik, rol.
- ✓ *Rol sözünün ifadə etdiyi mənalara müəyyənəldirin.*
12. Aşağıdakı izahlardan hansını ifadə edən söz mətdə (səh. 24) yoxdur?
- bərk səthə dəyəndə geri sıçrayan elastik materialdan hazırlanmış bütöv və ya içiboş şar.
 - artilleriya silahlarının ümumi adı.
 - içinə müxtəlif əşyalar yığmaq üçün qarğıdan, qamışdan və s.-dən hörülən zənbil.

13. *Mütləq* sözünü vurğusunu dəyişməklə tələffüz edin. Sözləri qrammatik mənalara görə fərqləndirin.
14. Mətdə (səh. 24) altından xətt çəkilmiş cümlədə durğu işarələrini bərpa etsəniz, cümlə hansı sxemə uyğun gəlir.
- a) “V”, - m: “V?” b) “V” – m: “V” c) M : “v”, – “V” d) M: “v”, – m, – “V”

✓ *2-ci abzasda hansı sözdən sonra vergül işarəsi qoyulmalıdır? Niyə?*

15. Mətdə (səh. 24) hansı ifadələr dırnaq işarəsi içərisində olmamalıdır? Niyə?
16. Mətdə ikinci abzasda (səh. 24) işlənmiş hansı cümlədə, adətən, qrammatik normanın pozulması halına yol verilir? Bu yanlışlıq nə ilə bağlıdır? Bu tipli cümlələrdə xəbər və mübtədanın düzgün uzlaşması üçün nəyə diqqət yetirmək lazımdır?

17. Mətnin məzmununu (səh. 24) saxlamaqla özünüz də fərqli hekayə yazın.
18. “Hədəfim...” sözü ilə başlayan cümləni tamamlayıb kiçik mətn tərtib edin.

HƏR UŞAĞIN ƏN YAXŞI TƏRƏFİNİ ÜZƏ ÇIXARMAQ

(ixtisarla)

ORFOQRAFIYA

Bitişik, yoxsa ayrı?

- Göy rəngdə verilmiş sözlər bitişik, defislə, yoxsa ayrı yazılmalıdır?

1. Mətnin dili üzərində iş aparın:

- Mətnin dilində yol verilmiş üslubi xətalı müəyyənləşdirin. Düzgün hesab etmədiyiniz sözləri uyğun ifadələrlə əvəz edin.
- Qüsurlu cümlələri seçib düzgün yazın. Lazımsız təkrarları çıxarın. Mətni aid olduğu üslubun xüsusiyyətlərinə uyğun yenidən işləyin.
- Mətnə işlədilmiş vergül işarələrinin düzgün qoyulub-qoyulmadığını araşdırın.

Təhsil hər zaman inkişaf etmiş bir ölkə cəmiyyətlərinin ana sütunlarından olmuşdur. Bu qəbildən olan ölkələrdən biri Sinqapurdur. Bu səbəbdən Sinqapurda təhsilə çox ciddi yanaşılır. **Valideynlər, şagirdlər, müəllimlər və siyasətçilər təhsilə yüksək pozitiv dəstək verməklə yanaşı, fərdi səviyyədə ciddi mütəxəssis kimi də təhsili dəyərləndirirlər.**

Sinqapur təhsil sisteminin qarşısına qoyduğu başlıca məqsəd hər bir uşağın ən yaxşı tərəfini üzə çıxarmaq, istedadını kəşf etmək, potensialını reallaşdırmağa nail olmaq və onda həyatı boyu sürəcək öyrənməni inkişaf etdirməkdir. Effektivlik ölçü standartı isə hər uşağa geniş və dərin bünövrə qoyulmasını tələb edir.

“Hər uşağın ən yaxşı tərəfini üzə çıxarmaq” Sinqapur təhsil sisteminin devizinə çevrilmişdir. Bu məqsədə çatmaq üçün geniş əsaslı (akademik) və holistik təhsil, yüksək müəllimlik keyfiyyəti və **informasiya? kommunikasiya** texnologiyalarının inteqrasiyası başlıca vasitə hesab olunur.

Hədəfə çatmaq üçün Sinqapur təhsil sistemi uşaqları **hər?tərəfli** (holistik) təhsillə təmin edir. Holistik təhsildə şagirdlərə istər akademik, istərsə həyatı vacib biliklər öyrədilir. *Belə təhsil uşağın tam təhsil – tərbiyəsini əhatə edir, hansı ki, onun xarakterinin formalaşmasında özək rolunu oynayır.* Akademik biliklərlə yanaşı, təhsilin bu növündə fiziki, estetik, mənəvi, sosial bilik və bacarıqlar da tədris olunur.

Həyatı vacib biliklər dedikdə nə başa düşürsünüz?

İki?dillilik Sinqapur təhsil sisteminin çox önəmli xüsusiyyətlərindəndir. Bütün şagirdlər mütləq öz doğma dilləri ilə yanaşı, ingilis dilini də bilməlidirlər. Bu səbəb-

dən əksər məktəblərdə bütün fənlər ingilis dilində tədris olunur. Bu yanaşma şagirdlərə *dünyaya açılmaqda* və eyni zamanda öz mədəniyyət və irsini dünyaya tanıtmada müstəsna rol oynayır.

Valideynlərin dəstəyi və daim təhsil prosesi ilə maraqlanmasının da uşaqların bilik və bacarıqlarının üzə çıxarılmasında böyük rolu var. Bu səbəbdəndir ki, valideynlərlə xüsusi iş proqramları mövcuddur. Bu proqramlar yalnız valideynlərlə görüşdən ibarət deyil. Bura müxtəlif dərslərdə valideynlərlə canlı bağlantı qurmaq, onları izləyici kimi dərse dəvət etmək və s. işlər daxildir.

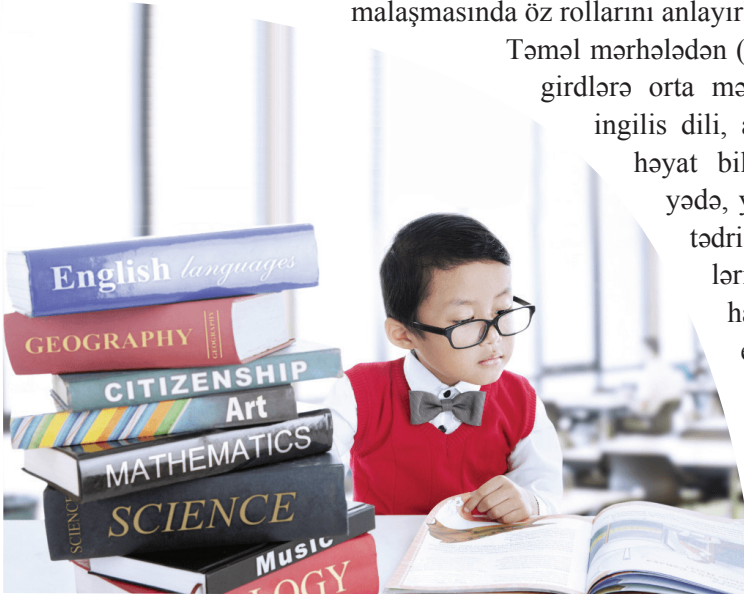
Dərs kitabları incə və yüngüldür. Sadə karikaturalardan istifadə olunaraq tərtib edilən kitablar uşaqların dostu halına gətirilir. Bir ildə cəmi 13-14 mövzu tədris olunsa da, bunlar daha dərin şəkildə öyrədilir. Beləcə, kitablarda az mövzu olduğundan uşaqların bir mövzu üzərində daha çox vaxt keçirmək və professionallaşmaq imkanı yaranır. Təhsil fərdi olduğundan hər uşaq öz sürəti ilə öyrənir. Bir mövzu öyrənilmədən digərinə keçilmir. Mövzular asandan çətinə doğru konkret – vizual – mücərrəd qaydaya əsaslanır. Bununla da tam öyrənmə gerçəkləşir. Riyazi mövzular şagirdlərə öz-özünə öyrənməyi də öyrədir.

İngilis dili, ana dili, riyaziyyat, 3-cü sinifdən etibarən isə həyat bilgisi dərsi ibtidai sinifdə tədris planının əsas hissəsini təşkil edir. Bu fənlər uşaqlarda ikidilliliyi və problem həllətmə bacarığını inkişaf etdirirlər. Şagirdlər həmçinin incəsənət, xarakter və vətəndaşlıq təhsili, musiqi, sosial elmlər və fiziki tərbiyə dərslərini də keçirlər. Bu fənlər şagirdləri erkən yaşlardan təhsilin müxtəlif sahələrinə yönəldir, onlara öz maraq və istedadlarını kəşf etməyə, vacib biliklərin geniş bazasını qazanmağa kömək edir.

Xarakter və vətəndaşlıq təhsili tədris planının vacib hissəsidir. Şagirdlər bu dərslərdə ailəyə və cəmiyyətə qarşı məsuliyyətli olmağı öyrənir, millətin gələcəyinin formalaşmasında öz rollarını anlayırlar.

Təməl mərhələdən (1–4-cü sinif) sonra şagirdlərə orta mərhələdə (5–6-cı sinif) ingilis dili, ana dili, riyaziyyat və həyat bilgisi ya təməl səviyyədə, ya da standart formada tədris olunur. Bu isə şagirdlərin ilkin bilik bazalarını hansı səviyyədə inkişaf etdirmələrindən asılıdır.

Ana dilini yaxşı öyrənən şagirdlər yüksək səviyyədə ana dili dərsi keçə bilirlər. Müxtəlif səviyyələr imkan verir ki, müəl-

limlər dərsi təşkil edəndə şagirdlərin inkişaf tempini nəzərə alsınlar və buna uyğun qiymətləndirmə aparsınlar.

6-cı sinfin sonunda bütün şagirdlərin akademik inkişafı ibtidai sinfi bitirmə imtahanı ilə qiymətləndirilir və onlar akademik öyrənmə tempi və qabiliyyətlərinə uyğun siniflərdə yerləşdirilir.

Orta təhsil səviyyəsində akademik irəliləyişindən asılı olaraq, şagirdlər ekspres, normal-akademik və normal-texniki kurslara daxil ola bilərlər. Orta təhsil aldıkları müddətdə şagirdlər hazırlıq səviyyələrindən asılı olaraq, bir kursdan digər kursa keçmə imkanı əldə edirlər.

Ekspres kurslarda oxuyan şagirdlər 6–8 fənnədən Sinqapur – Kembridc təhsil sertifikatı imtahanı və ya orta təhsilin sonunda “O” səviyyə imtahanı verirlər. Şagirdlər bir sıra fakültativ proqramlar arasından öz istəklərinə uyğun olanını seçə bilərlər. Onlar həmçinin informasiya – texnologiya, biznes və mühəndislik kimi fakültativ dərslərdə iştirak etmək imkanı da əldə edirlər. Bundan əlavə, orta məktəblərdə akademik göstəriciləri daha yüksək olan tələbələrə illik İP (integrasiya) dərsləri təklif edilir. Bu dərslərdə onların akademik biliklərindən başqa, özəl istedad və bacarıqları da üzə çıxarılır.

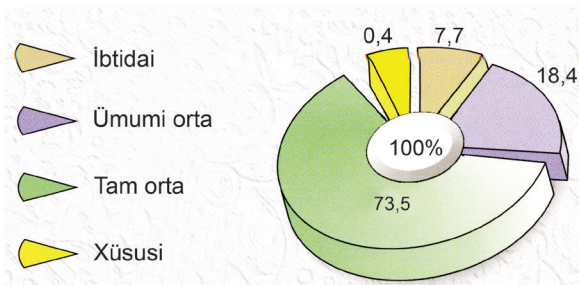
Ramiz Səmədoğlu,
“Füyuzat” jurnalından, 2011-ci il

1. Mətnin adına münasibət bildirin.
2. Nə üçün Sinqapur təhsil sistemində “Hər uşağın ən yaxşı tərəfini üzə çıxarmaq” əsas de viz hesab edilir? “Ən yaxşı tərəf” dedikdə nə nəzərdə tutulur?
3. Mətnə hansı suala cavab yoxdur?
 - Şagirdlər nə üçün ingilis dilini mütləq bilməlidirlər?
 - Sinqapur təhsil sistemi müəllimlər qarşısında hansı tələbləri qoyur?
 - Hansı bacarıqlar şagirdə öz-özünə öyrənməni təmin edir?
 - Sinqapurda tədris planında mütləq şəkildə nə öz əksini tapmışdır?
4. Mətnin üslubunu müəyyənəşdirib onu aid olduğu üslubun xarakterik xüsusiyyətləri baxımından təhlil edin və fikirlərinizi əsaslandırın.
5. Təsəvvür edin ki, sizə mətni oxuyub onun məzmununu qısa şəkildə, yəni 4-5 cümlə ilə ifadə etmək tapşırılıb. Hansı cümlələrdən istifadə etsəniz, məqsəduyğun olar?
6. Mətn əsasında müəllimlərin, şagirdlərin, valideynlərin hüquq və vəzifələrini müəyyən edin.
7. Azərbaycan təhsil sistemində aparılan islahatlar haqqında məlumat toplayıb təqdimat hazırlayın. Təhsilimizin daha da inkişaf etməsi üçün hansı təklifləri verərdiniz?
8. İki qrupa bölünərək aşağıdakı diaqramlar əsasında mətn tərtib edin..

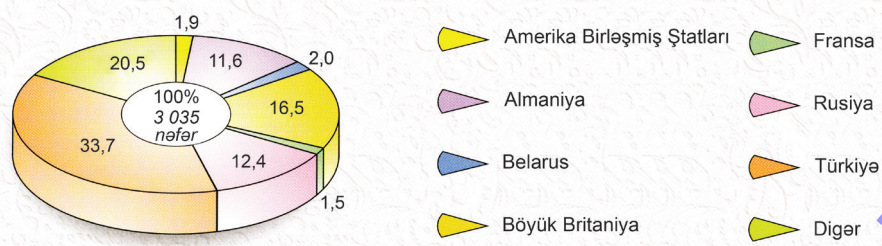
Bunun üçün:

- Diaqramları düzgün oxuyun.
- Diaqramlar əsasında faktları ümumiləşdirin. Əlavə faktlar toplayın.
- Mətni genişləndirmək üçün suallar tərtib edin və onları cavablandırın. (Məsələn: Türkiyədə təhsil alan tələbələrərimizin sayı ABŞ-da təhsil alan tələbələrin sayından nə qədər çoxdur?)

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNİN STRUKTURU

XARİCİ ÖLKƏLƏRDƏ TƏHSİL ALAN AZƏRBAYCANLI TƏLƏBƏLƏR

“Azərbaycan Respublikasının Milli Atlası”ndan

9. Aşağıdakı sözlərin leksik mənalərini düzgün müəyyənəldirin.

estetika

müəyyən məqsəd, iş üçün lazım olan şərtlərin, vasitələrin məcmusu

mənəvi

insanın daxili aləmi ilə bağlı olan, mənəviyyatla əlaqədar olan

potensial

gözəllik, gözəl formalar haqqında nəzəriyyə

✓ *Hansı sözü termin kimi işlətmək olar? Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın.*

10. Mətnə (səh. 31–32) altından xətt çəkilmiş cümlələrdə hansı söz yerində işlənməyib? Bu cümlələrdə hansı normalar pozulmuşdur?
11. Mətnə (səh. 30–32) hansı söz termindir? Niyə belə hesab edirsiniz?
12. *Deviz* və *şüar* sözlərinin leksik mənalərini müəyyənəldirin, onların yaxınmənalı söz olub-olmadığını nümunələrlə əsaslandırın.
13. *Fiziki şəxs*, *fiziki hadisə*, *fiziki iş* birləşmələrinə əsasən *fiziki* sözünün mənasını izah edin. Sizcə, bu söz omonimdirmi? Niyə?
14. Çərçivədə verilmiş məlumatlardan istifadə etməklə karikatura ilə şarjı fərqləndirin.

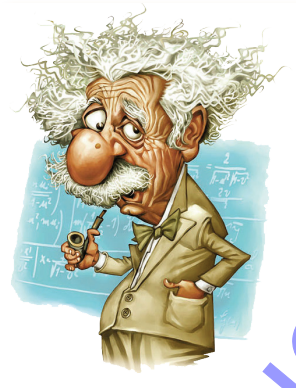
❑ **Şarj** – yumoristik səciyyəlidir. Hansısa xarakterik cəhətin göstərilməsi məqsədilə dostyana çəkilən şəkildir.

❑ **Karikatura** – bir şəxsin və ya hadisənin qəsdən gülünc surətdə göstərilməsidir. Karikatura tənqid xarakterlidir.

Əzim Əzimzadə.

“Kəndlilərdən vergi yığılması”, 1936-cı il

Albert Eynşteyn

15. Mətnə tünd şriftlə verilmiş cümləni (səh. 30) məzmunca düzgün yazın.
16. Mətnə fərqləndirilmiş cümlənin (səh. 30) sintaktik quruluşu haqqında fikir yürüdün. Cümlə düzgündürmü? Həmin cümləni sadə cümlə şəklində yazın.
17. Mətnə (səh. 30) 5-ci abzasda fərqləndirilmiş ifadəni daha düzgün ifadə edin.
18. *Akademik* sözünün vurğusunu dəyişin və hər ikisini cümlədə işlədin. Məna fərqi nə diqqət yetirin.
19. Mətnə (səh. 30) hansı normanın tələbləri daha çox pozulmuşdur? Niyə belə hesab edirsiniz?
20. Mətni (səh. 30–32) hissələrə bölərək Azərbaycan ədəbi dilinin qrammatik normalarına uyğun hesab etmədiyiniz cümlələri seçib düzgün yazın.
21. Sizcə, “Hər uşağın ən yaxşı tərəfini üzə çıxarmaq” mətni əsasında dialoq tərtib etmək olarmı?

22. Sizcə, mətn (səh. 30–32) əsasında bədii üslubda mətn tərtib etmək olarmı? Əgər olarsa, hansı ardıcılıqı gözləmək lazımdır?
23. Mətnin (səh. 30–32) qısa xülasəsini hazırlayın.
24. Mətni sadələşdirin və yığcam şəkildə yazın. Bunun üçün, ilk növbədə, faktları seçin, həmin faktlar əsasında yenidən mətn tərtib edin. Yazdığınız mətni dərslikdəki mətnlə müqayisə edin. Hansı fərqi gördünüz?

25. “Azərbaycanda təhsil” haqqında məqalə hazırlayın. Azərbaycan və Sinqapur təhsil sistemlərini müqayisə edin.

Plan:

1. Mövzuya dair məlumat toplayın.
2. Topladığınız məlumatları təhlil edin.
3. Şəxsi düşüncələrinizə əsaslanan fikirlərdən istifadə edin.
4. Təqdimatınıza şəkillər əlavə edin.

ORFOQRAFIYA

Mətnə çərçivəyə alınmış sözlərdə **da** bitişik, yoxsa ayrı yazılmalıdır?

ORFOEPIYA

O, yoxsa a?

- [problem] – [.....]
- [professor] – [.....]
- [potensial] – [.....]
- [proses] – [.....]

XX yüzilliyin əvvəlləri maarifçilik hərəkatının təsiri ilə Azərbaycanda yeni üsullu məktəblərin açılması, 1901-ci ildə Bakıda qız məktəbinin fəaliyyətə başlaması, qadınlar arasında təhsilin genişlənməsi, ictimai həyatda onların daha çox nəzərə cərpilməsi ilə əlamətdardır. Bakı və Tiflisdə nəşr olunan qəzet-jurnallarda dövrün qabaqcıl ziyalıları qadın azadlığı uğrunda aparıcıları mübarizəni ən əvvəl onların təhsil probleminin həllinə yönəltmişdilər. Gəncə ziyalıları Əli Razi, Əli Nəzmi və **başqaları?da** qızların erkən yaşda ərə verilməsi kimi adətlərin ləğv edilməsi, ailədə qadının məruz qaldığı təhqirlərə son qoyulması, qadın azadlığı yolunda mənərlərin aradan qaldırılması üçün mətbuatın gü-

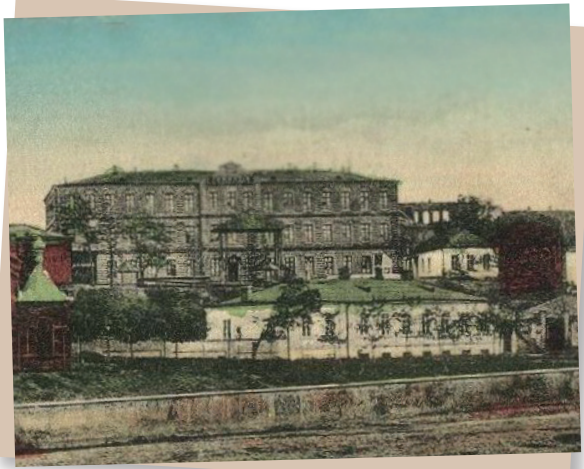
cündən cəsarətlə istifadə edirdilər.

Azərbaycanın ikinci böyük şəhəri olan Gəncə oğlanlar üçün məktəblərin açılmasına və *(dünyəvi, yoxsa dünyəvi)* təhsilin tətbiqinə erkən yiyələnmişdi. Gəncə qəzasında ilk dövlət məktəbinin əsası 1833-cü il fevralın 18-də qoyulmuş və Azərbaycanda hökumət tərəfindən tikilib istifadəyə verilən maarif müəssisəsi kimi tarixə düşmüşdür. Lakin bu məktəb beynəlmiləl tərkibə malik idi. Buraya cəmi 38 oğlan şagird cəlb olunsa da, azərbaycanlı uşaqlarla yanaşı, rus və digər millətlərdən olan **şagirdlər?da** təhsil alırdılar. Yerli əhali məktəbə rəğbət bəsləyir, maddi vəsaitlə kömək edirdi.

XIX yüzilliyin ortalarında Gəncədə oğlanlar üçün xüsusi müsəlman məktəbləri fəaliyyət göstərməyə başladı. 1860-cı ildə bu məktəblərdə 200-ə yaxın şagird oxuyurdu. 60-cı ilin ortalarında isə artıq Gəncə məktəblərində 981 nəfər şagird təhsil alırdı.

Gəncə xalq maarifinin tarixini araşdıran professor S.Şükürovun yazdığına görə, 1873-cü ildə Yelizavetpolda qadın məktəbi açılmışdı. Bu məktəbin (*müdirələri, yoxsa müdirləri*) Mahtaba xanım və Yekaterina Vitoviç olmuşdur. XIX əsrin ikinci yarısı – XX əsrin əvvəllərində baş verən ictimai-siyasi proseslər Azərbaycan **qadınlarının?da** öz potensial imkanlarını reallaşdırma bilməsinə şərait yaratdı. Azərbaycanın təhsil almış, ziyalı qadınlarının xeyriyyəçilik və maarifçilik fəaliyyətləri, qadın cəmiyyətlərinin təsis edilməsi qız məktəblərinin yaranmasına təkan verdi. Mərkəzi Tiflisdə yerləşən “Müqəddəs Nina” xeyriyyə cəmiyyəti **Bakı?da**, o cümlədən Gəncədə eyniadlı qadın

tədris müəssisələri açdı. 1883-cü ildə Gəncədə “Müqəddəs Nina” xeyriyyə cəmiyyətinin təşkil etdiyi qızlar gimnaziyası fəaliyyətə başladı. Lakin bu məktəblərdə təhsil rus dilində olduğundan burada yalnız rus məmurlarının uşaqları oxuyurdular. Cəmiyyət imkanlı adamların (*ianəsi, yoxsa iyanəsi*) hesabına, üzlük haqqı, zəngin ailələrdən olan qızların təhsil haqqı və mədəni tədbirlərin keçirilməsindən toplanan vəsait hesabına fəaliyyət göstərirdi.

1895-ci ildə Gəncədə qadın gimnaziyası açılmış, amma dövlət vəsaiti ilə təmin edilmədiyinə görə yalnız 1906-cı ilə kimi fəaliyyətini davam etdirə bilmişdir. Qeyd edək ki, burada oxuyan 400 qız şagirddən ancaq 3-ü azərbaycanlı idi.

1898-ci il aprelin 23-də isə Gəncənin Bağmanlar yaşayış sahəsinin İmamlı məhəlləsində əhalinin topladığı vəsait hesabına ilk rus-tatar (Azərbaycan) məktəbi açılmışdır. Görkəmli pedaqoq, məktəblilər üçün bir neçə dərsliyin müəllifi Mirzə Abbas Abbaszadə şəhər məktəbindən bu yeni tipli məktəbə Azərbaycan dili və şəriət müəllimi təyin edilmişdi. O həm oğlan, həm də qız şagirdlərin dərsliyə ehtiyacını nəzərə alaraq “Birinci şöbə üçün şəriət dərsi” və “İkinci şöbə üçün şəriət dərsi” adlı iki kitab hazırlayıb 1901-ci ildə Gəncədə çap etdirmişdir. Bu kitabları müəllif tərtibatını özü hazırladığı tədris proqramı və təcrübədə tətbiq etdiyi yeni tədris üsulu əsasında ərsəyə gətirmişdi. 1901-ci ildə M.A.Abbaszaadənin işlədiyi şəhər məktəbində qız şöbəsi də təşkil edilmiş, savadlı qadın müəllimlər olmadığından orada ana dili və şəriət fənlərini tədris etmək M.A.Abbaszaadəyə həvalə olunmuşdu.

Gəncədə **ƏSGƏR AĞA HAQVERDİ BƏY OĞLU ADIGÖZƏLOVUN (GORANİ)** 1909-cu ildə açdığı məktəb də çox məşhur idi. Yelizavetpolda (Gəncədə) bələdiyyə rəisi işlədiyi beş il ərzində Əsgər ağa Gorani özünün maarifçilik və xeyriyyəçiliklə bağlı xidmətləri ilə böyük hörmət qazanmışdı. Onun təşəbbüsü və vəsaiti ilə Gəncədə biri qızlar üçün olmaqla dörd məktəb açılmışdı. Daşkənddə boya-başa çatmış, **PETERBURQ NƏCİB QIZLAR İNSTİTUTUNDA** təhsilini başa vuraraq bir müddət Bakıda Tağıyevin qız məktəbində müəllim işləyən Xədicə Ağayeva (Əbdürrəhimova) 1909-cu ildə Gəncəyə gəlmiş, 1919-cu ilədək Adıgözəlovun qız məktəbinə rəhbərlik etmişdir.

Amalya Qasımova,
“İşıq” jurnalı, 2013-cü il

Mən universitet, yəni darülfünundan təzə qurtarıb vətənimizə gələn günü şəhərimizin qazisi Axund Molla Səbzəli gəldi bizim evə mənim görüşümə. Evimizdə heç kəs yox idi, anamdan savayı. Bu övrət də çıxdı o biri otağa və qazi ilə biz başladığımız söhbəti. Deməyinən, yazıq anam da qapının dalında durub qulaq asırdı.

Qazi içəri girən kimi mən qabağa yeridim və dedim:

– Salam məleyk.

Cənab qazi mənə cavab verdi ki, ay əssalamü əleyküm, ay xudahafiz, əhvali-şərif, ənasiri-lətif, maşaallah, maşaallah, Əxəvizadə, neçə müddətdi, müntəzirivucudi-zicudunuz və müştəqi-didarınız idim, inşaallah, zati-alinizin məzacı-mübarəkləri salimdir.

Mən bir şey başa düşməyib dedim:

– Da.

Cənab qazi bir qədər baxdı mənim üzümə və genə başladı:

– Əxəvizadə, təhsili-fünunuzu əncama yetiribsiniz, ya dübarə təkmili-nöqsan üçün darülmə əvdət etməlisiniz?

Mən genə bir şey başa düşməyib dedim ki, cənab axund, yaxşı panimat eləmirəm ki, nə ərz edirsiniz.

Axund soruşdu:

– Necə?

Mən dedim:

– Çto?

Söhbətimiz elə bu cür qurtardı və axund başmaqlarını geyib çıxdı getdi. Anam girdi içəri və mənə dedi:

– Balam, mollaşnan nə dil danışırıdınız ki, mən heç başa düşmədim.

Dedim:

– Ana, mollaşnan biz ana dili danışırıdığ.

Anam başını saldı aşağı və bir qədər fikrə gedib dedi:

Yazıq ana dili!

Hərdəmxəyal.

“Molla Nəsrəddin”, 27 yanvar, 1907, №4

✓ Mətni adlandırın.

✓ Sizcə, C.Məmmədquluzadənin bu felyetonunun burada verilməsini “Gəncə Müsəlman Qız Məktəbi” mətnindəki hansı faktlar zəruri edir?

✓ Felyetonda söz sırası pozulmuş cümlələri seçin. Sizcə, C.Məmmədquluzadə niyə bu üsuldan istifadə etmişdir?

✓ Felyetonda altından xətt çəkilmiş sözlərin müasir qarşılığını yazın.

✓ Felyetonun müəllifi Cəlil Məmmədquluzadədir. Sizcə, “Molla Nəsrəddin” jurnalında çap olunan bu əsər nə üçün “Hərdəmxəyal” imzası ilə çap olunmuşdur?

ATA NƏSİHƏTİ

(ixtisarla)

Bəsdir, ey oğul, boş yerə bu elmə çalışma,
Qanın tələf oldu!
Gündüz, gecə səy eyləyibən dərsə alışma,
Canın tələf oldu!
Bu şəhərdə çoxdur, görürəm, elm oxuyanlar,
Onlar nə tapıblar?
Divanədilər malını bu yolda qoyanlar,
Guya ki, yatıblar.
Çoxdur zərəri adəm üçün elm oxumağın,
Sən say və deyim mən:
Əvvəl bu ki, məktəbdə olur təlx damağın,
Ey dideyi-rövşən!
Bir də gözünün nuru gedib kor olacaqsan,
Canın da sağ olmaz.
Rəngin saralıb axırı rəncur olacaqsan,
Bağrında yağ olmaz.

(M.Ə.Sabir)

XIX əsrdə qız məktəbləri açıldığı halda, niyə XX əsrin əvvəllərində Sabir bu mövzuda şeir yazır?

Sizcə, həmin dövrdəki hansı ictimai-siyasi şərait bu şeirin yazılması üçün zəmin yaratdı?

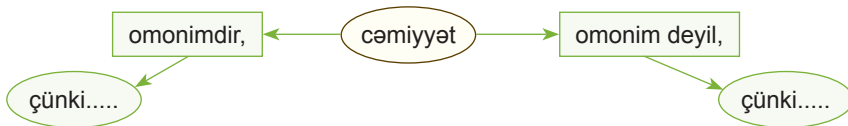
Hər iki mətni (səh. 38–39) məzmun və dil xüsusiyyətləri baxımından təhlil edin.

- ✓ *Altundan xətt çəkilmiş cümlələrdə vergül işarəsinin düzgün qoyulub-qoyulmadığını müəyyən edin.*
- ✓ *“Gəncə Müsəlman Qız Məktəbi” mətninin dili ilə Sabirin “Ata nəsihəti” satirasını məzmun və dil xüsusiyyətləri baxımından təhlil edin.*
- ✓ *Felyetonun dili ilə satiranın dil xüsusiyyətlərini müqayisə edin. Nə üçün bu nümunələrdə bədii təsvir vasitələrinə rast gəlinmir?*
- ✓ *Necə düşünürsünüz, bir mətndə bədii və publisistik üsluba məxsus xüsusiyyətləri əks etdirmək olarmı?*
- ✓ *Əsərlərin yazıldığı dövr haqqında məlumat toplayın.*
- ✓ *Aşağıdakı sxemə əsasən həmin dövrü və hadisələri qruplaşdırın.*

Dövr	Hadisə	Səbəbi	Nəticəsi
XX əsrin əvvəli	senzura qadağası		əsərlərin gizli imza ilə yazılması

1. Mətn əsasında (səh. 36–37) publisistik üslubun xüsusiyyətlərini sadalayın.
2. Aşağıdakı xüsusiyyətlərdən hansılar “Gəncə Müsəlman Qız Məktəbi” mətninə aiddir?
- A) Dolğun statistik məlumatlar mətnin dilini ağırlaşdırır.
 - B) Mətnin dili sadə və anlaşıqlıdır.
 - C) Mətnə həm elmi, həm də publisistik üslubun xüsusiyyətləri özünü göstərir.
 - D) Mürəkkəb cümlələrdən istifadə mətnin dilini elmi üsluba yaxınlaşdırır.
3. Mətnlə (səh. 36–37) bağlı fikirləri ya təsdiq, ya da təkzib edin.
- 1860-cı illərin əvvəllərindən ortalarına qədər Gəncə məktəblərində təhsil alan şagirdlərin sayı 781 nəfər artmışdır.
 - 38 oğlanın və 3 azərbaycanlı qızın oxuduğu ilk dövlət məktəbinin əsası 1833-cü ildə qoyulmuşdur.
 - Gəncə şəhəri mətnə müxtəlif adlarla təqdim olunur.
 - Qadın azadlığı yolunda maneələrin aradan qaldırılmasında həlledici addım mətbuata məxsus idi.
- ✓ Cavablarınızı əsaslandırın.
4. XIX əsrin ikinci yarısı – XX əsrin əvvəllərindəki ictimai-siyasi vəziyyət haqqında topladığınız məlumata əsasən “Gəncə Müsəlman Qız Məktəbi” mətnində təqdim olunan hadisələri dövr baxımından təhlil edin.
5. Azərbaycanda qadın məktəblərinin yaranması üçün başlıca səbəb aşağıdakılardan hansılardır?
- A) Maarifçilik hərəkatı
 - B) Xeyriyyəçilik fəaliyyəti
 - C) XX əsrin əvvəllərindəki ictimai-siyasi şərait
 - D) Qadın cəmiyyətlərinin təsis edilməsi
6. Sizcə, nə üçün dövrün ziyalıları qadının təhsil almasını vacib sayırdılar? Siz necə düşünürsünüz? İlk növbədə, kim təhsilli olmalıdır: qadın, yoxsa kişi?
7. Məhəmməd Hədinin
- Məktəb nə demək? Xadimi-qüdsiyyəti-millət.*
- Məktəb nə demək? Baisi-ülviyyəti-şövkət.*
- Məktəb nə demək? Cilvəgahi-nuri-həqiqət.*
- Məktəb nə demək? Rəhbəri-irşadü-səadət* şeiri “Gəncə Müsəlman Qız Məktəbi” mətninə epigraf ola bilərmə? Siz hansını təklif edirsiniz? M.Hədinin şeirinin dilini tədqiq edin. Onu “Ata nəsihəti” satirasının dili ilə müqayisə edin. Hansı daha çətin anlaşılır? Bu nə ilə bağlıdır?
8. *Məktəb həyata hazırlıq deyil, həyatın özüdür* fikri ətrafında fikir mübadiləsi aparın.
9. XX əsrin əvvəllərində maneələrin qaldırılması yolunda nə üçün məhz mətbuatın gücündən istifadə edilirdi? Sizcə, müasir mətbuat problemlərin həlli yolunda hansı xidmətləri göstərir?

10. Mətnə (səh. 36–37) mötərizədə verilmiş sözlərdən hansı işlənməlidir? Niyə?
11. Cümlədə işlətməklə *bacarıq, potensial, istedad, qabiliyyət* sözlərinin sinonim olub-olmadığını əsaslandırın. Bu sözlərdən hansı yerinə görə termin kimi işlənə bilər? Nümunələrlə fikirlərinizi əsaslandırın.
12. Aşağıdakı cümlədə *təcrübə, istedad, qabiliyyət* sözlərindən hansı biri yazılsa, fikir dəqiq ifadə olunar?
- Hər bir alim qiymətlidir. Ancaq nəzəriyyəni ilə birləşdirən, fikirlərini tətbiq edə bilən, onlardan əməli nəticə götürə bilən, cəmiyyətə, ölkəyə, xalqa konkret fayda gətirən insanlar alimlərin sırasında xüsusi yer tuturlar. (*H.Əliyev*)
 - Dünya qocaların və gənclərin əməyi sayəsində idarə olunur. (*F.Klinger*)
 - insanın işinə həmişə yaraya bilməz, çünki heç bir hadisə eyni şəkildə iki dəfə təkrarlanmır. (*U.Çörçil*)
13. *Gimnaziya, lisey, məktəb* sözlərinin məna fərqi müəyyənəldir.
14. Sxemi şərh edin və fikirlərinizi əsaslandırın.

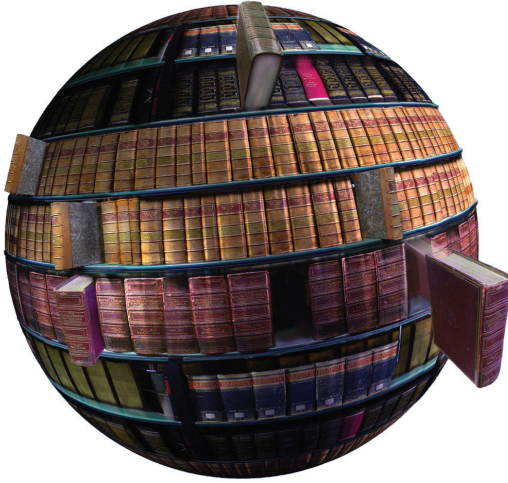
✓ **Cəmiyyət** sözü hansı halda böyük hərflə yazıla bilər?

15. Son abzasda bütün hərfləri böyük verilmiş sözlər, əslində, necə yazılmalıdır? Niyə belə hesab edirsiniz? Fikirlərinizi əsaslandırmaq üçün hansı qaydanı əsas götürmək lazımdır?
16. *Buraya cəmi 38 oğlan şagird cəlb olunsa da, azərbaycanlı uşaqlarla yanaşı, rus və digər millətlərdən olan şagirdlər də təhsil alırdılar* cümləsində durğu işarələrinin işlənmə səbəbini aydınlaşdırın.
17. 6-cı abzasda (səh. 37) altından xətt çəkilmiş feillərin sonluğu fərqlidir. Sizcə, hansı düzdür? Niyə belə hesab edirsiniz?
18. Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlənin (səh. 37) quruluşunu müəyyənəldir. Həmin cümləni sintaktik təhlil edin. Sonra cümləni elə dəyişin ki,

~~~~~ _____ ~~~~~ ~~~~~ - - - - - = = = = = sxeminə uyğun olsun.

19. “Dəli Kür” filmindən Çernyayevskinin uşaqları məktəbə cəlb etməsi hissəsinə baxıb filmin bu qəhrəmanı haqqında rəy yazın.

1. Mətnin üslubunu müəyyənləşdirin və aid olduğu üslubun tələblərinə uyğun oxuyun. Sizcə, bu zaman nəyə diqqət yetirməlisiniz?

“Bütün sahələrdə insan biliyinin böyük hissəsi kağız üzərində, kitablarda – bəşəriyyətin bu kağız yaddaşındadır”.

Artur Şopenhauer

İnsan təxəyyülünün dəyərli məhsulu olan kitabxanalar qədim əlyazmalardan tutmuş elektron resurslara qədər bəşəriyyətin keçmiş və gələcəyini özündə yaşadan bir məbəddir. Buna görə də kitab toplusu, kitabxana insan nəslinin yeganə və məhv olunmayan yaddaşdır.

İlk kitabxanalar antik dövrlərdə, müasir sivilizasiyanın beşiyi sayılan Şərqdə yarılmışdır. Gil lövhələrin toplusu halında tapılmış ilk kitabxana eramızdan 2500 il əvvəl Babil şəhəri Nippurda yaradılmışdır.

1927-ci ildə alman alim-arxeoloqu Yulius Yordanın rəhbərliyi ilə Dəclə və Fərat çaylarının aşağı axarındakı təpədə fəal qazıntı işlərinə başlanılmışdır. Qazıntılar zamanı 3000 il əvvəl mövcud olmuş qədim Şumer şəhəri Uruk aşkara çıxarılmış, dağın altından isə üzərində mixi yazılar əks olunmuş ən qədim gil lövhə tapılmışdır. Bunun ardınca aşkarlanmış Ur, Laqas və Nippur şəhərlərinin saray və məbədlərindən də çoxlu sayda müxtəlif ölçü və formada gil lövhələr götürülmüşdür. Nippur şəhərində 62 otaqda saxlanılan minlərlə, Laqasda isə sistemləşdirilmiş və məzmununa görə (*his-sələrə bölünmüş, qruplaşdırılmış*) 20-dən çox belə lövhələr tapılmışdır.

Söyüd və qamışdan hazırlanmış səbətlərdə saxlanılan bu ilk kitablar riyaziyyat, astronomiya, kənd təsərrüfatı, tarix, ədəbiyyat, qədim xəritələr və tikinti planlarının nadir məlumatlarını özündə (*ehtiva edirdi, qoruyub saxlayırdı, mühafizə edirdi*). Bu kitabxanalar çarlar, çinovnik, kahin, quldar, bir sözlə, dar çevrəni əhatə edən hakim elitanın nümayəndələrinə xidmət göstərirdi.

Dünyanın səkkizinci möcüzəsi adlandırılan İskəndəriyyə kitabxanası e.ə. III əsrdə Misir çarı II Ptolemey Filadelfin hakimiyyəti illərində yaradılmış və burada 700000 bükülmüş lülə şəkilli əlyazmalar saxlanılırdı. 273-cü ildə imperator Avrelian kitabxananı yandıraraq (məhv etmişdir, dağıtmışdır, yerlə-yeksan etmişdir).

1 Azərbaycanda da kitabxanaçılıq sənətinin tarixi qədim zamanlara qədər gedib çıxır. Qədim dövrdə bir çox kitablar tərcümə edilmiş, kilsə və məktəblərdə kiçik kitabxanalar təşkil olunmuşdu. Azərbaycanda İslam dininin yayılmasından sonra da məscid və mədrəsələrdə kitabxanaların yaradılması ənənəsi davam etdirilmişdir. Azərbaycanda ilk məscid və mədrəsə kitabxanaları Bərdə, Gəncə, Şamaxı, Naxçıvan, Ərdəbil, Təbriz, Beyləqan və s. şəhərlərdə yaradılmışdı. XII əsrdə Gəncədə fəaliyyət göstərən “Dar-əl kitab” adlı böyük bir kitabxanada bir çox Şərq ölkələrindən ən qiymətli əlyazma kitablar toplanmışdı. XIII əsrdə Təbrizdə Qazan xanın göstərişi ilə zəngin kitabxana təşkil etmək məqsədilə xüsusi bina tikilmişdir. **Kitabxanaya dövlət kitabxanası statusu verilmiş və burada qiymətli elmi və dini əsərlərlə yanaşı, dövlət fərmanları, diplomatik məktublar və digər rəsmi sənədlər də toplanmışdır.** Kitabxananın idarə olunması xüsusi kitabdar tərəfindən həyata keçirilmişdir.

2 Azərbaycanda kitabxanaların yaranmasında əvəzsiz xidmətləri olmuş İbn Sina-nın tələbəsi filosof Əbülhəsən Bəhmənyarın şəxsi kitabxanası XI əsrdə ən gözəl kitabxanalardan biri idi. Xətib Təbrizinin də Təbrizdə zəngin şəxsi kitabxanası olmuşdur. Nəsirəddin Tusi Azərbaycan kitabxana tarixinə misilsiz töhfələr bəxş etmişdir. O, Hülakü xanın əmri ilə tikdirdiyi Marağa rəsədxanasında kitabxana yaratmış və burada dünyanın müxtəlif ölkələrindən dörd yüz mindən çox kitab toplamışdır.

Nəsirəddin Tusinin açdığı kitabxanadan sonra ölkənin ikinci böyük elm ocağı XII–XIV əsrlərdə mövcud olmuş Elxanilər dövlətinin baş vəziri Fəzlullah Rəşidəddin-nin təşkil etdiyi zəngin kitabxanalar hesab edilir. O, Təbriz, Qazaniyyə və başqa şəhərlərdə zəngin kitabxanalar yaratmışdır, maarifçilik baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edən kitabların məhv olmasının qarşısını almaq üçün onların üzlərini dəfələrlə xəttlərə köçürtdürərək ölkənin başqa kitabxanalarına göndərmişdir. O dövrdə Rəşidəddində altmış mindən çox kitab fonduna malik olan kitabxana, eyni zamanda universitet və onun tərkibində bir kitabxana fəaliyyət göstərirdi. Təəssüf ki, Ulcaytu xan tərəfindən ölümünə fərman verilmiş Rəşidəddinin zəngin kitabxanasını xilas etmək mümkün olmamış, qiymətli kitabların bir qismi yandırılmış, bir qismi oğurlanmış və başqa ölkələrin kitabxanalarına daşınmışdır.

Sayılı Əliyeva,
“Naşir” jurnalı, 2011-ci il

2. Aşağıdakılardan hansı mətnin adı ola bilər?

- Dünya kitabxanalarının yaranma tarixi.
- Dünya kitabxanalarının təşəkkül tarixi.

✓ *Siz hansını təklif edirsiniz? Fikrinizi əsaslandırın.*

3. Mətnə danışılır:

- Qədim kitabxanaların Azərbaycanda kitabxanaçılıq sənətinə başlanğıc verməsindən.
- Kitabxanaların hansı məqsədlə yaranmasından.
- Kitabxanaların yaranma tarixindən.
- Kitabxanaların hansı məqsədlə yaranmasından və yaranma tarixindən.

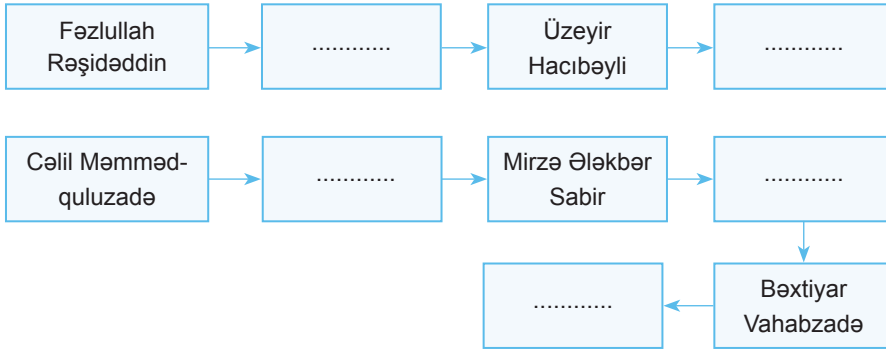
4. Mətnə əsasən hansı suala cavab tapmaq olar?

- Məzmun baxımından sistemləşdirilmiş lövhələr hansı şəhərin dağıntıları altından çıxarılmışdır?
- Kitabxanalar nə üçün daha çox İslam dininin yayılmasından sonra yaranmağa başlayır?
- Fəzlullah Rəşidəddin nə üçün maarifçilik təbliğ edən kitabların üzünü köçürtdürür?
- Azərbaycanda ilk kitabxananın yaranması kimin adı ilə bağlıdır?

✓ *Müəllimin evi kitabxanadır, dövləti isə şagirdlər deyimi mətnin məzmunu ilə əs-ləşir fikrinə münasibət bildirin.*

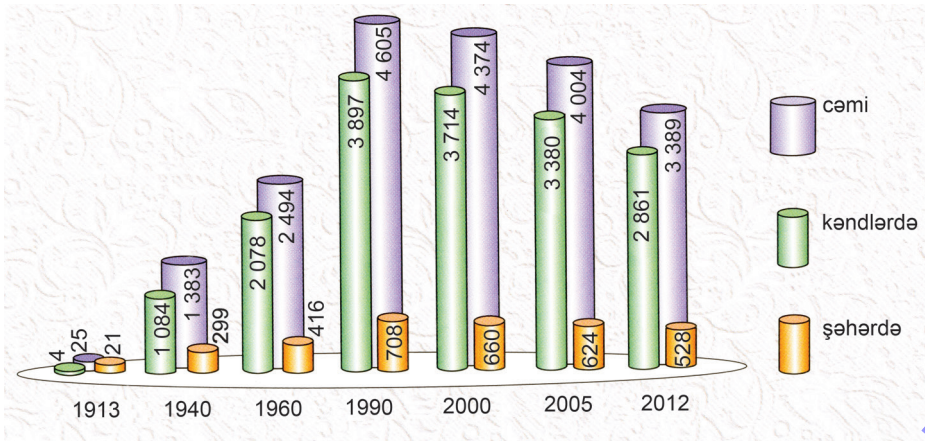
5. Mətnin əvvəlində verilmiş (səh. 42) şəkli şərh edin. N.Gəncəvinin “Dünyada nə qədər kitab var belə” mısrası ilə başlayan aforizmini tapıb oxuyun. Aforizmlə şəklin üst-üstə düşən məqamlarını deyın.
6. Mətnə (səh. 42–43) hansı cümlələrdən sonra abzasın olmasına ehtiyac vardır? Əgər mətnə (səh. 43) nömrələnmiş abzaslarda dəyişiklik etsəniz, cümlələri hansı ardıcılıqla düzərsiniz? Fikirlərinizi əsaslandırın.
7. Fəzlullah Rəşidəddinin fədakarlığı onun hansı mənəvi keyfiyyətlərindən irəli gəlirdi?
8. Ardıcılığı şərh edin. Bu nə məqsədlə verilmişdir?

✓ Bu ardıcılığa kimlərin adını əlavə etmək istərdiniz və nə üçün?

9. Diaqramı düzgün oxumaqla əsasında mətn (şifahi də ola bilər) tərtib edin. Sizcə, hazırlayacağınız mətn statistik, yoxsa faktoloji xarakterli olacaq? Hazırlayacağınız mətn hansı üslubda olacaqdır? Niyə belə hesab edirsiniz?

AZƏRBAYCANDA KÜTLƏVİ KİTABXANALARIN SAYI

✓ Sizcə, diaqramı tam mətn hesab etmək olarmı? Niyə?

“Azərbaycan Respublikasının Milli Atlası”ndan

10. Mətni oxuyun, aşağıdakı tapşırıqları icra edin.

“GİNNESİN REKORDLAR KİTABI”NA DÜŞƏN BAKI MUZEYİ

“İçərişəhər” Tarix-Memarlıq Qoruğunun ərazisində yerləşən, dünyada ilk özəl Miniatur Kitab Muzeyi miniatur kitabların dünyada ən böyük kolleksiyası kimi “Ginnesin Rekordlar Kitabı”na daxil edilib.

Muzeyin təsisçisi və yaradıcısı, respublika “Kitab” cəmiyyətinin idarə heyətinin sədri, Əməkdar incəsənət xadimi Zərifə Salahova bildirib ki, 30 ildən artıq müddətdə formalaşmış kolleksiya bu gün də yeni nüsxələrlə zənginləşir.

Muzeydəki 38 şüşə vitrinde dünyanın 66 ölkəsində nəşr edilmiş 5600-dən çox miniatur kitab sərgilənir. Burada ən nadir eksponatlar Yaponiyanın Tokio şəhərindəki “Toppan” nəşriyyatında buraxılmış dörd mikrokitab (onlardan biri 0,75x0,75 mm formatında, üçü 2x2 mm formatındadır), habelə Almaniyada hazırlanmış dörd mikrokitabdır (bu nəşrlərdən biri 2,0x2,9 mm formatında, qalan üçü 3,5x3,5 mm formatındadır).

Muzeydə saxlanılan miniatur kitab nüsxələrindən 2913-ü bütün tələblərə tamamilə uyğun gəlir. Məsələn, bu kitabların ölçüləri 75x75 mm-dən çox deyil – miniatur kitabın müasir standartı məhz belədir. Kitabların xeyli hissəsinin ölçüləri 100x100 mm-dən çox deyil. Bu ölçü miniatur kitab standartlarına uyğundur.

2015-ci il yanvarın 21-də “Ginnesin Rekordlar Kitabı”nın rekordlar üzrə menecerlər komandasından alınan məlumata görə, muzeyin sifariş qəbul edilib və o, miniatur kitabların dünyada ən böyük kolleksiyası hesab edilib.

Xatırladaq ki, bundan əvvəl miniatur kitabların ən böyük kolleksiyası Nikuncu R.Vaqadinin kolleksiyası hesab edilirdi. Bu şəxs 258 adda müxtəlif miniatur kitab toplamağa müvəffəq olub.

**Nərminə Namiqqızı,
“Naşir” jurnalı, 2011-ci il**

✓ Məndəki hansı faktlar “Bilirsinizmi?”
başlıqlı rubrika üçün seçilə bilər?

✓ Mətnin dil xüsusiyyətlərini “Milli kitabxana” haqqında hazırladığınız mətnin dili ilə müqayisə edin. Sizcə, hansı fərq müşahidə ediləcəkdir?

✓ Mötərizədə verilmiş cümlələri aid olduğu sözlə elə əlaqələndirin ki, vahid cümlə alınsın.

Nümunə:

- Muzeydə 2500-dən çox nadir kitab saxlanılır (bu nəşrlərin əksəriyyəti 5,9x7,8 mm formatında, digərləri 4,8x4,8 mm formatındadır).
- Muzeydə nəşrlərinin əksəriyyəti 5,9x7,8 mm, digərləri 4,8x4,8 mm formatında olan 2500-dən çox nadir kitab saxlanılır.

LAYIHƏ

11. Mətnə (səh. 42–43) mötərizədə verilmiş sözlərdən hansının işlənməsi daha düzgündür?
12. Aşağıdakılardan biri *arxeoloq* sözünün ifadə etdiyi leksik mənədir:
- *Qazıntı yolu ilə tapılan maddi-mədəniyyət abidələrinə əsasən qədim xalqların yaşayış və mədəniyyətini tədqiq edən şəxs*
  - *Qədim sənədlərin və yazılı abidələrin tədqiqi ilə məşğul olan şəxs*

13. Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlədə (səh. 42) hansı durğu işarəsinin işlənməsində səhvə yol verilmişdir?
14. Mətnə (səh. 43) fərqləndirilmiş cümlədə:
- Hansı sözün yeri dəyişilsə, fikir düzgün və dəqiq ifadə edilər?
  - Feillərin işlənməsində hansı səhvə yol verilmişdir?
  - Cümlədə hansı durğu işarəsinin işlənməsinə ehtiyac vardır və o hansı sözdən sonra qoyulmalıdır?
15. Mətnə tünd şriftlə verilmiş cümlədə (səh. 43) üç və bağlayıcısı işlənmişdir. Cümlədə elə düzəliş edin ki, və bağlayıcısından bir dəfə istifadə olunsun.
16. Mətnə göy rəngdə verilmiş cümlədə (səh. 44) fikrin daha dəqiq ifadə olunması üçün hansı sözü dəyişmək lazımdır?
17. Verilən cümləyə aid olan hökmləri tamamlayın və fikrinizi əsaslandırın.

Bu kitabxanalar çarlar, çinovnik, kahin, quldar, bir sözlə, dar çevrəni əhatə edən hakim elitanın nümayəndələrinə xidmət göstərirdi.

..... cümlədir.

..... cümlədir.

..... cümlədir.

18. Hər il aprel ayında bütün dünyada, o cümlədən ölkəmizdə Beynəlxalq Oxu Günü qeyd edilir.
- Azərbaycanda bu tədbiri yüksək səviyyədə keçirmək üçün hansı təklifləri verərdiniz?
  - Tədbirin keçirilməsi üçün hansı məkanı daha uyğun bilirsiniz?
  - Həmin tədbirin elanını hazırlayın.
  - Tədbirin ssenarisini yazın.
  - Azərbaycan ədəbiyyatının hansı dövrünü nümayiş etdirmək istəyərdiniz? Seçiminizi əsaslandırın.
  - Həmin tədbir haqqında hansı üslubda mətn hazırlamaq məqsədəuyğundur?

19. Aşağıdakı məlumatlardan və sxemdən istifadə etməklə publisistik üslubda mətn hazırlayın.

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq, qabaqcıl Azərbaycan ziyalıları milli mətbuatın səhifələrində ardıcıl olaraq xalq maarifində və mədəni tərəqqi işində kitabxanaların böyük rolu və vəzifələri haqqında, xalqa xidmət edən ümumi kitabxanaların yaranmasının zəruriliyi haqqında məqalələr dərc etdirirdilər.

1909-cu ildə "Tərəqqi" qəzetində "Nida" imzası ilə dərc edilmiş məqalədə göstərilir: "Tərəqqi və təkamül üçün əvvəlcə maarifdən başlamalıyıq, maarif üçün də əvvəlcə kitabxanalar ilə məktəblərimizi islah və tənzim etməliyik".

1906-cı ildə "İrşad" qəzetində "Ümumi kitabxanalar" başlığı ilə dərc edilmiş məqalədə ümumi kitabxanaların əhəmiyyətindən danışılaraq qeyd edilirdi ki, Avropanın və Rusiyanın bütün mədəni şəhərlərində zəhmətkeşlərə xidmət etmək üçün ümumi kitabxanalar təşkil edilmişdir. Belə kitabxanaların Azərbaycanda da təşkil edilməsinin vaxtı gəlib çatmamışdırmı?

1906-cı ildə H.Z.Tağıyev başda olmaqla bir qrup ziyalı Bakı qubernatoruna müraciət edir, "Nəşri-maarif" adlı xeyriyyə cəmiyyəti təşkil etmək üçün icazə istəyir. Cəmiyyətin nizamnaməsində onun vəzifələri belə izah edilirdi: "Cəmiyyətin ümdə məqsədi Bakı şəhərində və tamam quberniyasında sakin müsəlman camaatının arasında elm və maarifi və xüsusən ibtidai savadı ana dilimiz olan Azərbaycan lisanında və rusca nəşr etməkdir və hər qisim maarifin inkişafına köməklik etməkdir".

1906-cı ilin avqustunda bu cəmiyyətin adı dəyişdirilib "Nicat" qoyuldu. Cəmiyyətə ziyalılar, maarifçilər, mədəniyyət xadimləri ilə yanaşı, H.Z.Tağıyev də maddi cəhətdən köməklik edirdi. 1914-cü ildə cəmiyyətin açdığı 13 məktəbdə 936 şagird, o cümlədən 72 qız təhsil alırdı.

"Nicat" xeyriyyə cəmiyyətinin fəaliyyətində xalqın maariflənməsində və təhsilində mühüm rolu olan xalq kitabxana-qiraətxanalarının yaradılması, onların yeni kitablarla, qəzet və jurnallarla zənginləşməsi və oxuculara xidmət işinin təşkili əhəmiyyətli yer tutmuşdur. "Nicat" cəmiyyəti tərəfindən əsası 1905-ci ildə qoyulmuş "Nicat" kitabxana – qiraətxanasının yaranması üçün bir qrup ziyalı Bakı general-qubernatoruna müraciət edib onun açılmasına böyük çətinliklə də olsa, icazə ala bilmişdi. Qiraətxana indiki Fəvvarələr bağında yerləşirdi.

Bu qiraətxana 1906-cı ilin mart ayında Əjdər bəy Aşurbəyovun Quberniski (indiki Füzuli) küçəsindəki evinə köçürüldü.

1907-ci ilin 29 noyabrında "Kaspi" qəzetində çap edilmiş məqalədə H.Zərdabinin bu cəmiyyətin işinə böyük ümid bəslədiyi göstərilirdi: "...Həsən bəy ölərkən dedi: Sizdən xahiş edirəm, mənim üçün təntənəli dəfn mərasimi düzəltməyin, məni ən adi qayda ilə sadəcə dəfn edin. Dəfn mərasimi üçün nəzərdə tutulan bütün məxarici müsəlmanlar arasında savadlanmağı yayan cəmiyyətin ixtiyarına verin. Bu daha faydalı olar".

1906–1907-ci illərdə Bakıda II dərəcəli "Səadət" məktəbi açılır. Məktəbdə müəllim hazırlamaq üçün axşam kursu da təşkil edilmişdi. Fəal ziyalılardan Fərhad Ağazadə və Əli-cabbar Orucəliyev bu məktəbdə dərs deyirdilər. Məktəbdə yeni kitabxananın açılmasına böyük ehtiyac duyulurdu. Əjdər bəy Aşurbəyovun evində yerləşən "Nicat" kitabxanasının yerləşdiyi bina oxucuların gəlib-gətməsi üçün lazımı şərait yaratmırdı. "Səadət" məktəbinin müəllimləri F.Ağazadə və Ə.Orucəliyevin təklifi ilə "Nicat" kitabxanası "Səadət" məktəbinin binasına köçürüldü. Burada kitabxana üçün münasib otaqlar ayrıldı.

Məlumatlar Abuzər Xələfovun "Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi" kitabından götürülmüşdür.

“Hər millətin tərəqqisi və fəaliyyətinin başlıca amili elm və əxlaqdır.”

Abdulla Şaiq

1 Dünyanın ən nüfuzlu mükafatlarından olan Nobelə layiq görülənlər sırasında qadınların sayı o qədər də çox deyil. Lakin qadınların layiq görüldüyü mükafatlar elmin bir çox sahələrini əhatə edir. Kimya elmi sahəsində 1964-cü ilin Nobel mükafatçısı Britaniya vətəndaşı Doroti Meri Kroufut Hodgkin olmuşdur.

2 Protein kristalloqrafiyası elm sahəsinin qurucusu Doroti Meri Kroufut Hodgkin 12 may 1910-cu ildə Qahirədə dünyaya gəlib. Atası klassik ingilis filologiyası üzrə tanınmış mütəxəssis, anası isə Sudanın florasını təsvir etmiş istedadlı botanik olmuşdur.

3 1921-ci ildə Doroti **SER CON LEMAN QRAMMER** məktəbinə daxil olur. Burada oxuyan zaman müəllimləri onun elmə olan hədsiz marağını müşahidə edirlər.

4 Hələ kiçik yaşlarından Dorotinin elmə marağını ən çox dəstəkləyən onun anası idi. Təsədüfi deyil ki, U.Q.Breqqin məktəblilər üçün yazdığı, kristallarda rentgen şüalarının difraksiyasından bəhs edən “Əşyaların özəlliyinə dair” kitabını da Dorotiye anası hədiyyə etmişdi. Məhz bu kitab hələ (*uşaq, körpə*) yaşlarından kimyanı ona sevdirmişdir.

5 Əsas təhsilin mükəmməlliyi Dorotini universitetə çox yaxşı hazırlamışdı. *O, ali təhsilinə 1932-ci ildə Oxford Somerville kollecində (başlamaq), buranı bitirdikdən sonra isə Kembridcə Con Desmond Bernalın yanında təhsilini (davam etdirmək). Elmi sahədə Dorotiye yol göstərən C.D.Bernal öz dövrünün tanınmış alimlərindən idi. D.Hodgkin Bernaldan danışarkən ona “müdrək” deyə xitab edər, bu tanınmış alimə daim heyranlıq duyduğunu dilə gətirərdi.*

6 Kolleci bitirdikdən sonra C.D.Bernala **KEMBRİC UNİVERSİTETİNDƏ** işləmək imkanı qazanır. Dorotinin Bernala işbirliyi zülal kristallarının rentgenostruktur analizi sahəsində böyük uğurlara gətirib çıxarır. Onlar 1934-cü ildə zülalların mono-

ORFOQRAFIYA

Hansı düzgündür?

- infeksiyon – infeksiyon
- kristal – kiristal
- kristalloqrafiya – kiristallaqrafiya

ORFOEPIYA

Necə tələffüz olunmalıdır?

- [dəstəkləyən] – [.....]
- [ziddiyyət] – [.....]
- [nailiyyət] – [.....]
- [minerologiya] – [.....]
- [doktorluq] – [.....]

kristal analizi metodunu işləyib hazırlayırlar. İki ildən sonra Doroti yenidən Somervildə mineralogiya və kristalloqrafiya şöbəsində çalışmağa başlayır. O, sterolların, xüsusilə də xolesterin iodidinin analizini davam etdirir. Bu mövzuda dissertasiya işinə görə D.Hodgkin 1937-ci ildə doktorluq dərəcəsi alır.

7 **II DÜNYA MÜHARİBƏSİ** başladıqdan üç il sonra D.Hodgkin yeni araşdırmalara maraq göstərir. O, Aleksandr Fleming tərəfindən 1928-ci ildə kəşf edilmiş penisillinin tədqiqinə başlayır. Məlumdur ki, müharibə illərində bakteriyaların törətdiyi infeksiyon xəstəliklərin müalicəsi üçün belə bir preparata olduqca böyük tələbat var idi. Lakin penisillinin kimyəvi tərkibi, demək olar ki, naməlum qalmışdı. Bu səbəbdən onun sintezi və kütləvi istehsalı qeyri-mümkün idi. Belə çətin və mürəkkəb elmi kəşfə məhz Doroti Hodgkin (*imza atdı, qol çəkdi*).

8 Penisillinin kristallarına müxtəlif tərəflərdən rentgen şüaları buraxmaqla fotolövhlərdə qeydiyyatı alınmış nümunələrin difraksiyası müəyyən edilir və kristal şəbəkədə əsas atomların yerləşməsi hesablanaraq tapılır.

9 1948-ci ildə xanım Hodgkin anemiyanın qarşısını alan B₁₂ vitamininin öyrənilməsi üçün rentgenostruktur analiz tətbiq edir. Bu zaman o, hesablamaların aparılması üçün kompüterdən istifadə edə bilir.

1957-ci ildə D.Hodgkin **OKSFORD UNİVERSİTETİNİN** rentgen kristalloqrafiyası kursunda mühazirələrə başlayır və bununla yanaşı, cəmi bir il sonra B₁₂ vitamininin molekulyar strukturunu müəyyən edir.

10 Əldə etdiyi bu nailiyyətdən bir neçə il sonra D.Hodgkin 1947-ci ildə **LONDON KRAL CƏMİYYƏTİNİN** üzvü seçilir.

11 1964-cü ildə “Rentgen şüalarının köməkliliyi ilə bioloji aktiv maddələrin strukturunu müəyyən etdiyinə görə” D.Hodgkin kimya üzrə Nobel mükafatına layiq görülür.

12 Artrit xəstəliyindən əziyyət çəkən Doroti Hodgkin səhhətindəki problemlərə baxmayaraq, insulin hormonunun tədqiqatını da davam etdirirdi. Bu tədqiqat düz 40 il davam edir və nəhayət, 1972-ci ildə o, Zn – insulin analizini tamamlayır.

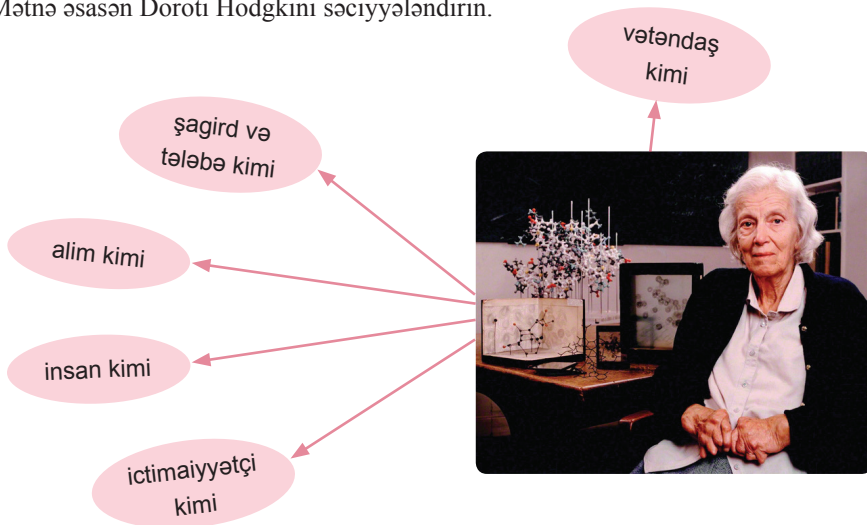
LAYIHƏ

13 D.Hodgkin, sadəcə, bir elm (*insanı, adamı, şəxsi*) deyildi. Elmdə qazandığı böyük uğurlara rəğmən hədsiz təvazökarlığı, insanlarla ünsiyyəti sevməsi onun getdikcə daha da tanınmasına yol açırdı. Bu şəxsi keyfiyyətlərdən başqa, onu həm də ictimai fəaliyyəti sevdirdi. **Belə ki, o, ictimai bərabərsizliklərə qarşı və sülh mövzusunda odlu-alovlu çıxışlar etməklə hər kəsin rəğbətini qazanırdı.** D.Hodgkinin əsas maraq dairəsi insanlarla düşüncələrini bölüşmək idi. O, başqalarının problemlərini həll etməyə çalışır, ictimai ziddiyyətlərə qarşı çıxaraq bu problemləri həll etməkdə səy göstərirdi.

Asiya Əliyeva,
“İşıq” jurnalından, 2014-cü il

1. Mətnə hansı abzasların ardıcılığı pozulmuşdur? Nəyə əsasən belə hesab edirsiniz?
2. Mətnin giriş, əsas, nəticə hissələrini müəyyənə bilərsiniz.
3. Aşağıdakı hökmlərdən birini seçib müzakirə aparın.
  1. Mətn elmi üslubdadır.
  2. Mətn publisistik üslubdadır.
  3. Mətn nə elmi, nə də publisistik üslubdadır.
4. Mətnə əsasən Doroti Hodgkini səciyyələndirin.

5. Xəstə olduğu halda, Dorotinin ən mürəkkəb elmi axtarışlarının səbəbi nə idi?
6. Aşağıdakı fikirlərdən biri mətnə yoxdur:

A) Kembric Universitetində çalışmağa başlayan Doroti zülal kristallarının analizi sahəsində böyük uğurlar əldə edir.

B) Doroti tərəfindən kəşf edilmiş penisillinin kimyəvi tərkibi II Dünya müharibəsi illərindən sonrakı mərhələyə təsadüf edir.

C) Artrit xəstəliyindən əziyyət çəkən Doroti elm tədqiqatlarını saxlamalı olur.

D) İnsanlara sonsuz məhəbbət və qayğısı onun tanınmasına yol açdı.

E) London Kral Cəmiyyətinin üzvü seçilməsi elmi nailiyyətlərindən bir neçə il sonraya təsadüf edir.

7. Mətn əsasında Doroti Hodgkinin qısa tərcümeyi-halını və onun haqqında xasiyyətnamə yazın. Sizcə, bunları yazmaq üçün məndəki hansı məlumatlardan istifadə etməlisiniz?

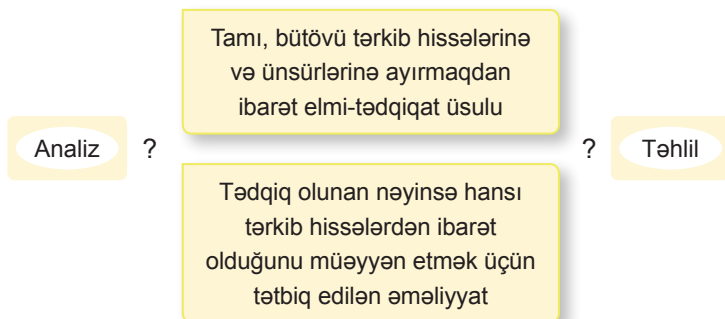
8. Terminləri seçin (səh. 50–52), onların məndə nə üçün işləndiyinin səbəbini izah edin.

9. Məndəki (səh. 50–52) terminlərdən hansı ümumişlək söz kimi də işləyə bilər? Nümunələrlə fikrinizi əsaslandırın.

Terminlər	Ümumişlək sözlər	Həm termin, həm də ümumişlək sözlər kimi işlənənlər

10. Məndə (səh. 50–52) mötərizədə verilmiş sözlərdən hansı işlənsə, cümlə düzgün olar?

11. 6-cı abzasda (səh. 50) *analiz* sözünü *təhlil* sözü ilə əvəz etmək olarmı?

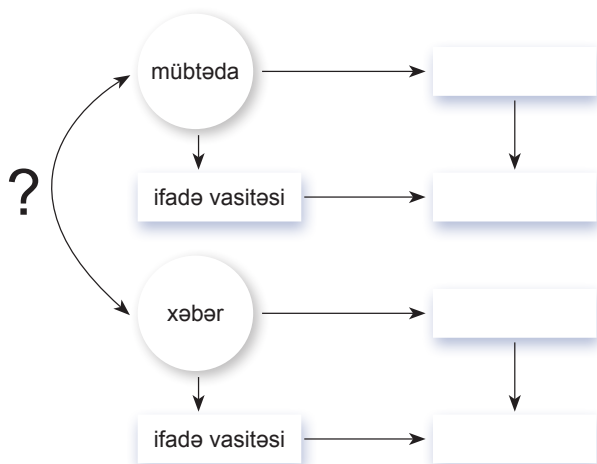
12. Məndə çərçivəyə alınmış ifadələrdən (səh. 50–51) hansında:

a) Bütün sözlərin ilk hərfi böyük hərflə yazılır?

b) Yalnız birinci söz böyük yazılır?

13. Məndə kursivlə verilmiş cümlələri (səh. 50) bir cümlə şəklində yazın. İkinci cümləni elə dəyişin ki, o, birinci cümlənin təyini olsun. İkinci cümləni təyin şəklində işlətmək üçün nə etmək lazımdır?

14. 4-cü abzasın ilk cümləsinin qrammatik əsasını aşağıdakı sxemə uyğun yazın.

✓ Mətnədən bir neçə cümlə seçib qrammatik əsaslarına görə təhlil edin.

15. 7-ci abzasda (səh. 51) ☐ ← ☐ sxeminə uyğun cümləni müəyyənləşdirin.

16. Mətnə tünd şriftlə verilmiş cümlədə (səh. 52) vergül işarəsinin hansı sözədən sonra işlənməsi düzgündür? Fikrinizi izah edin.

17. Mətnə əsasən (səh. 50–52) publisistik və elmi üsluba məxsus xüsusiyyətləri qruplaşdırıb yazın.

Elmi üslubun xüsusiyyətləri	Publisistik üslubun xüsusiyyətləri

18. “Doroti Meri Kroufut Hodgkin” mətnini qısa şəkildə I şəxsin dilindən yazın. Dəyişiklik olacaqmı? Niyə?

19. Azərbaycanlı kimyaçılardan biri haqqında təqdimat hazırlayın. Həmin təqdimatda ən çox diqqətə çatdırılan nə olacaq?

20. Təsəvvür edin ki, rəhbər işçisiniz. Rəhbərlik etdiyiniz idarədə (universitetdə, təşkilatda və s.) yüksək ad almağa layiq işçiniz vardır.

✓ Siz onun ad alması üçün aidiyyəti üzrə yuxarı təşkilatlar qarşısında məsələ qaldırmalısınız.

✓ 55-ci səhifədə verilmiş sənədlərdən hansını seçərsiniz?

21. Hər iki mətni (səh. 55) məzmun baxımından müqayisə edin. Hansı fərqi müşahidə etdiniz? Sizcə, nöqtələrin yerinə hansı sözlər yazılmalıdır?

Verilir 1989-cu il mayın 1-də anadan olmuş, azərbaycanlı, ali təhsilli Vahabova Lətifə Uğur qızına ondan ötrü ki 2004-cü ildən __Nə-li məktəbdə Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi işləyir.

İşlədiyi müddətdə özünü yaxşı mütəxəssis kimi göstərmişdir. Yüksək peşəkarlığı, mənəvi keyfiyyətləri, işinə obyektiv və şəffaf yanaşması, kollektivlə səmimi münasibəti ona dərin hörmət qazandırmışdır.

L.Vahabova məktəbin ictimai həyatında fəal iştirak edir. Daim peşəkarlığının artırılması istiqamətində çalışır.

Təvəzökardır, vətənpərvərdir. Siyasi cəhətdən savadlıdır.

Məktəbin direktoru:

Yeganə Rüstəмова

17.09.2018-ci il

Bakı Şəhəri üzrə Təhsil İdarəsinin müdiri __Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi Vahabova Lətifə Uğur qızı uzun müddətdir ki, __Nə-li məktəbdə çalışır. Bu günlərdə onun pedaqoji fəaliyyətinin 30 illiyi tamam olur.

L.Vahabova məktəbdə çalışdığı müddət ərzində özünün pedaqoji fəaliyyəti ilə digərlərindən fərqlənmiş, gənc müəllimlərə metodik köməyini əsirgəməmişdir. Şagirdləri dərslərlə fənn müsabiqələrinin, bilik yarışmalarının, olimpiadaların qalibləri olmuşlar.

Bunları nəzərə alaraq, L.Vahabovaya respublikanın "Əməkdar müəllim"i fəxri adı verilməsi üçün aidiyyətli təşkilatlar qarşısında məsələ qaldırmağınızı xahiş edirəm.

Məktəbin direktoru:

Yeganə Rüstəмова

17.09.2018-ci il

Təqdimat

- ◆ Yuxarı təşkilatlara yazılı məlumat şəklində verilir.
- ◆ Övvəldə müraciət olunan şəxsin adı, soyadı, atasının adı, rəhbəri olduğu təşkilatın adı yazılır.
- ◆ Ümumi hissədə təqdim olunan şəxs haqqında məlumat verilir.
- ◆ Təqdimatın yazılmasının səbəbi göstərilir.
- ◆ Təklif verilir.
- ◆ Sonda təqdimat yazan şəxsin adı, soyadı, atasının adı yazılır, imzası çəkilir.
- ◆ Tarix. Yazının altında bütöv şəkildə gün, ay və il göstərilir.

☐ Təqdimat işgüzar sənəd növüdür.

☐ "Təqdimat" ərəb sözü olub, təqdim olunan mənasına uyğundur.

☐ Təqdimat müxtəlif formalarda olur:

1. Yuxarı təşkilatlara yazılı məlumat.
2. Hər hansı bir hadisə və ya şəxsi təqdim etmək.

LAYIHƏ

2-ci BÖLMƏ

ƏTRAF ALƏM VƏ BİZ

- Təbiət Allahın şah əsəridi
- Ömürdən etüdlər
- Təmiz su sağlamlığın təməlidir
- Təbii bulaqlar muzeyi – Naxçıvan
- Bu torpaq üçün yaşa!
- Üç ağacın sirri
- Çanaqqalanı ölümsüzləşdirən ruh

LAYIHƏ

Məhəbbət dediyin təbiətdədir, Təbiət özü də məhəbbətdədir.

Səməd Vurğun

- Həsən bəy Zərdabi "Kaspi" qəzetinin 1900-cü ildə çap olunan 21-ci nömrəsində nəşr etdiyi "İnsanın həyatında işıq" adlı məqaləsində yazır: "Təbiət elə bir xəzinədir ki, burada insanlar üçün nə qədər istəsən, ibrə-tamiz və faydalı şeylər var. Günəş işığı, təmiz hava və təmiz su – bun-lar həmin amillərdir ki, onsuz Yer üzərində həyat ola bilməz, həm də bunlar təbiətin sağlamlaşdırıcı qüvvələridir". "...Vilayətimizin ab-havasının dəyişməsinə səbəb meşələrin azalması olduğundan gərək təzədən meşə salaq".
- Səməd Vurğunun misraları ilə Həsən bəy Zərdabinin dedikləri arasın-da hansı məntiqi bağlılıq vardır? Hər iki mütəfəkkirin fikirlərinə münasi-bət bildirin.
- Filosof Əbu Turxan belə hesab edir ki, insan həqiqəti öyrənmək üçün təbiətin dilini öyrənməlidir.
- Sizcə, "təbiətin dili" dedikdə nə nəzərdə tutulur? Təbiətdə hansı həqi-qətlər gizlənidir? O həqiqətləri öyrənmək üçün biz nə etməliyik?
- Bölmədə tanış olacağınız mətnlər vasitəsilə oxuduğunuz və eşitdiyiniz fikirləri təsdiq etməyə çalışın.

LAYIHƏ

TƏBİƏT ALLAHIN ŞAH ƏSƏRİDİ

(ixtisarla)

*Çiçək sevən, şeir sevən bir millətin
Qəlbi kimi gülür bağlar..
Elə bil ki insanlara töhfəsidir təbiətin
Göy təpələr, yaşıl dağlar.*

Səməd Vurğun

ORFOQRAFİYA

Hansı düzgündür?

*Mətdən ismi xəbərləri seçib
onların yazılışının düzgün və ya
yanlış olduğunu əsaslandırın.*

ORFOEPIYA

Hansı düzgündür?

- [gözəllix'] – [gözəlliy]
  - [gözəllix'ləri] – [gözəlliyləri]
- Göy rəngdə verilmiş sözlərin son
samiti necə tələffüz olunmalıdır?*

Yenə təbiətlə üz-üzəyəm mən,
Döş-döşə, baş-başa, göz-gözəyəm mən.
Çıxmışam dünyanın adiliyindən,
Gözəllik adlanan möcüzəyəm mən.
Belə duymamışdım gözəllikləri
Dünyaya gəldiyim gündən bəridi.
Bir səs dalğalandı qulaqlarımda:
– Təbiət Allahın şah əsəridi!

Gəlir ildırımlar kəllə-kəlləyə,
Şimşəklər döyüşür hey kəllər kimi.
Hər zaman döyüşlər sərkərdəsidə,
Qayalar dayanıb heykəllər kimi.
Bilinmir tarixi, bilinmir yaşı,
Buluddan nəm çəkir dağların başı.
Günəş qızılıdı, şəfəq zəridi.
Günəş də dilləndi, şəfəq də dedi:
– Təbiət Allahın şah əsəridi!

*Vurula-vurula gördüklərinə
İnsan şair oldu, peyğəmbər oldu.
Oğul igid oldu, kişi ər oldu.
Bulaqdan saflığı götürə bildi,
Sudan şəffaflığı götürə bildi,
Qayadan sərtliyi götürə bildi,
Palıddan mərdliyi götürə bildi.
Qolları yollara bənzətədi dünya
Cığırılar yollarda əzələ kimi.*

Şimşəkdən öyrəndi qəzəbi insan,
Coşdu tufan kimi, zəlzələ kimi.
Dalğanı görəndə daldı xəyala,
Dəniztək qabardı, çəkildi insan.
Rəssamdı dağların şəklini çəkən,
Daşlara can verən heykəltəraşdı.
Dağı görməyənün gözləri bağlı,
Daşı duymayanın ürəyi daşdı.
Təbiət eşqinə, sənət eşqinə
Nə qədər ürəklər yandı, əridi.
İnsan əsər dedi yaratdığına:
– Təbiət Allahın şah əsəridi!

*Şeirin ilk iki
misrasında şair
bədiü üslubun
hansı şərtindən
bəhrələnmişdir?*

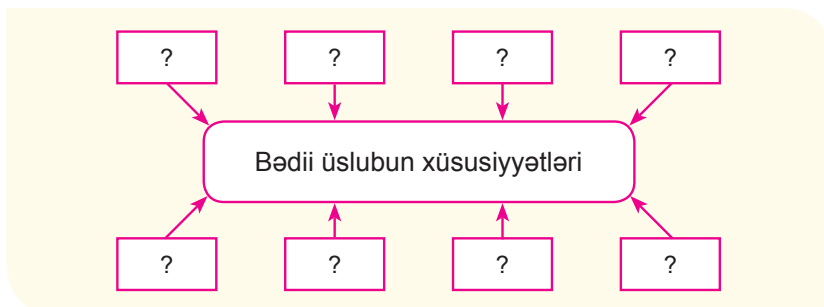
*Şairin yaratdığı
təbiəti duymayan
insan obrazını
səciyyələndirin.*

Əli baltalılar ayaq saxlasın,
Yaşını kəsənlər başını kəsər.
Qurudar suyunu gen dərələrin,
Yazını, yayını, qışını kəsər.
Qışda qarı yağmaz, yazda yağışı,
Naləsi kamana, neyə çəkilər.
Bir parça yaşıllıq görmək istəsə,
Yağlı əppək olub göyə çəkilər.
Qaynar çeşmələri duru saxlamaq,
İşıqı qorumaq, nuru saxlamaq,
Torpağın ruhunu diri saxlamaq
İnsanın ən böyük cavabdehliyi,
Bəşərin ən böyük dərdi-səridi.
– Təbiət Allahın şah əsəridi!

Zəlimxan Yaqub

1. Hansı xüsusiyyətlər “Təbiət Allahın şah əsəridi” şeirinin bədii üslubda olduğunu deməyə əsas verir? Şeirə əsasən bədii üsluba məxsus, ən azı, səkkiz xüsusiyyət sadalayın.

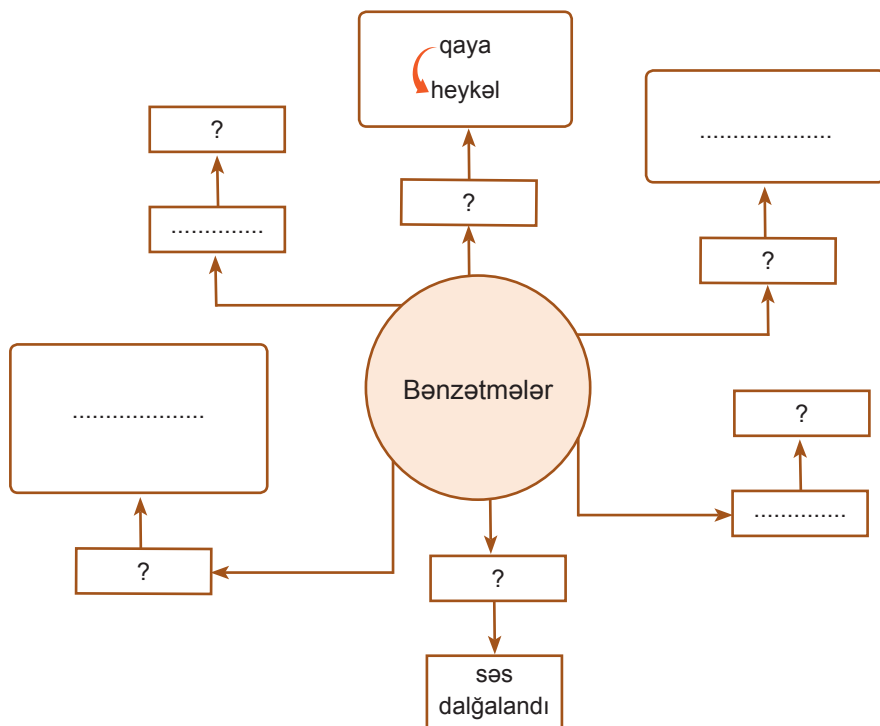

2. Nə üçün “Təbiət Allahın şah əsəridi” şeirinə Səməd Vurğunun şeirindən epiqraf verilmişdir? Şeirlər arasında məzmun baxımından hansı əlaqəni görürsünüz? Səməd Vurğundan verilən epiqrafla şeirin ideya və məzmununu müqayisə edin. Siz hansı sitatı epiqraf kimi verməyi təklif edirsiniz?
3. Şair təbiətlə insan arasındakı bağlılığı necə təqdim edir? Həmin misraları seçib oxuyun, fikirlərinizi əsaslandırın.
4. Şeirdə Azərbaycan təbiəti necə vəsf olunur və şairin hansı emosiyaları ifadə olunur?
5. Necə bilirsiniz, “Təbiət Allahın şah əsəridi” şeirində surət varmı? Fikirlərinizi əsaslandırın.
6. Cümləni tamamlayın.

Şairə görə, təbiət...

7. Şeirə əsasən demək olar:
- Şair dağların döyüş məskəni olduğuna işarə edir.
  - İnsan yaratdığı təbiəti Allahın şah əsəri hesab edir.
  - Suyun çəkilməsi yaşıllığın məhvi deməkdir.
  - Şair yaşıllığı məhv edənlərə öz etirazını bildirir.
  - Şair susuz ərəziləri kaman və neylə ifa olunan musiqiyə bənzədir.
8. Bu suallardan birinə mətnə cavab yoxdur?
- A) Qayalar nə üçün heykəllərə bənzədilir?
- B) Təbiət insanın formalaşmasına necə təsir edir?
- C) İnsan nə üçün təbiət qarşısında cavabdehdir?
- D) Dağların ucalığını bildirmək üçün şair hansı üsuldən istifadə edir?
- E) Şairə görə, dağlara can verən kimdir?

9. Şeirdə Azərbaycan təbiəti tərənnüm olunur. Eyni zamanda şair ittiham edir. Sizcə, şairi narahat edən problemlər hansılardır? Şair niyə insan övladının qarşısında yüksək tələblər qoyur? Tərənnüm və ittihamın olduğu misraları seçin, cavablarınızı əsaslandırın.
10. Z.Yaqub çap olunan kitablarından birini “Özün basdırdığın ağaca söykən” adlandırmışdır. Sizcə, şair niyə belə deyir? Bu hökmün arxasında şairin hansı fikirləri təbliğ olunur?
11. 9-cu sinifdə keçdiyiniz “Ağacın hekayəsi” mətnini xatırlayın. Ağacın “dedikləri” ilə Z.Yaqubun “Özün basdırdığın ağaca söykən” deyimi arasındakı bağlılığı müəyyənəldirin.
12. “Böyük ömrün dan yeri” mətnində Üzeyirin “müəllim-vətəndaş” ifadəsi ilə Z.Yaqubun “şair-vətəndaş” mövqeyini müqayisə edin.
13. Şeirdən istifadə edərək sxemi tamamlayın və fikirlərinizi şərh edin. Bunun üçün şairin qarşılaşdığı obyektləri müəyyənəldirin və bənzətmələrdə gizlənən fikirləri şərh edin.

14. İ.Qutqaşının “Rəşid bəy və Səadət xanım” əsərindən verilən hissəni oxuyun. Təbiət təsvirlərinə diqqət yetirin.

May ayının gözəl bir günü idi. Bütün təbiətin canlandığı və bəzəndiyi bir zamanda Azərbaycan bəylərinin birinin Səadət adında yeganə bir qızı sübh vaxtı günəş şərq tərəfdən doğmağa başlarkən kiçik, lakin gözəl bir evdən çıxıb xoş bir hava ilə oxşan-

maq, çiçəklərin nəşə verən ətirlərini iyləmək və quşların nəvazişli nəğmələrini dinləmək üçün səfəli bir bağa girdi. Qız bağa girər-girməz bütün təbiət sanki başqalaşdı. Göyün üzü daha da gözəlləşdi. Şad və fərəhli quşlar ağaclardan onun ayağına töküldülər, hava lətif ətirlərlə doldu. Bütün təbiət sanki son dərəcə şən halda özünü ona bəyəndirmək istəyirdi.

✓ *Təbiət və insan gözəllikləri necə əlaqələndirilir və yazıçı bunu nə məqsədlə edir? Cavablarınız əsasında aşağıdakı sxemi tamamlayın.*

Problem	Z.Yaqubda	İ.Qutqaşınılda	Məqsəd
Təbiət və insan qarşılaşdırması	1. bulaq saflığı	1.	
	2.	2.	
	3.	3.	

15. Şeirdə (səh. 58–59) müxtəlif misralarda işlənən *yaş* sözünün üslubi çalarlarını müəyyənəldir. Həmin sözü cümlədə işlədin, sonra şeirdə ifadə olunan mənə ilə müqayisə edin.

16. Düzgün cavabı seçib fikrinizi əsaslandırın.

Şeirin 3-cü bəndində misraların sonunda işlənən sözlər

1. təkrardır.   2. təkriridir.   3. həmcins üzlərdir.

17. Şair nə üçün misralarda tez-tez sinonim sözlərdən istifadə edir? Eyni anlayışın müxtəlif sözlərlə ifadəsi şeirdə hansı üslubi çalarlar yaradır? Sinonim sözlərin işləndiyi misraları seçib onları təhlil edin, sualları cavablandırın.

18. Uyğunluğu müəyyənəldir.

böyük inzibati ərazi bölgüsü

bir dövlətin idarəsi altında olan yerlər

ölkə, məmləkət

Diyar

bir ərazinin hər hansı bir coğrafi, iqtisadi və başqa cəhətdən tam bir vəhdət təşkil edən hissəsi

19. Sizcə, “Özün basdırdığın ağaca söykən” cümləsində leksik normanın pozulduğu hal varmı? Hansı sözü əvəz etsəniz, fikir daha düzgün olar?

20. İlk iki misrada (səh. 58) defislə yazılan sözlərin quruluşunu deyən, əmələgəlmə yollarını və üslubi imkanlarını izah edin.
21. Sizcə, şeirdə ismi xəbərlər niyə *-dir^d* şəkilçisi ilə deyil, *-di^d* ilə verilmişdir? Şeirin 2-ci misrasında ixtisar olunan nədir? Bunun səbəbini izah edin.
22. Şeirin sintaksisini araşdırın. Hansı cümlələrdən daha çox istifadə edilmişdir? Şeirdə fərqləndirilmiş hissədə neçə cümlə var? Həmin hissədə durğu işarələri düzgünmü işlənmişdir?
23. Şeirdə söz sırası pozulmuş cümlələri müəyyənəldir. Söz sırasını bərpa etmiş olsaq, bu hansı dəyişikliyə səbəb olar? Şeirin bədii xüsusiyyətləri daha da zənginləşər, yaxud əksinə? Niyə belə hesab edirsiniz?

24. Ailənizi qollu-budaqlı bir ağaca bənzədin. O ağacın “kök”ündə kimi görürsünüz? Şəkil əsasında ailə ağacınızı tərtib edin.

- ✓ *Türk dillərinin yarımqrupları və onların qolları haqqında məlumat toplayıb onu ailə ağacı şəklində qruplaşdırın.*
- ✓ *İlkin təsəvvürün formalaşması üçün YouTube kanalından “Anayurt marşı”nı (“Özbək, Türkmən, Uyğur, Tatar, Azər bir boydur”) dinləyin.*

25. “Azərbaycan – dünyam mənim” adlı:

- Görüntülü təqdimat hazırlayın.
- Bədii-publisistik üslubda mətn hazırlayın.

Belə mətnlərin hazırlanması üçün, ilk növbədə, aşağıdakı ardıcılığa riayət etmək lazımdır.

Plan:

1. Mövzu ilə bağlı materialları araşdırın, lazım olanları seçin.
2. Topladığınız materialları sistemləşdirin.
3. Publisistik üsluba verilən tələbləri diqqətlə gözdən keçirin, onları hazırlayacağınız mətnə tətbiq edin.
4. Daha sonra yazınızda yeri gəldikcə poetizmlərdən istifadə edin.

“Səttar Bəhlulzadə müxtəlif rənglərin yeni çarlarını kəşf edərək onların ahəngindən gözəl lövhələr yaratmışdır. Rəssamın rəng palitrasının zənginliyi, poetik əhvali-ruhiyyə və kolorit gözəlliyi ilə seçilən orijinal üslublu əsərləri milli təsviri sənətin ən qiymətli inciləri sırasındadır”.

İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

“İncəsənətin bütün növləri sənətlərin ən böyüyünə – həyatda yaşaya bilmək sənətinə xidmət edir”.

Bertold Brext

ORFOQRAFİYA

Hansı düzgündür?

- rəngkar – rənkqar
- texnikum – texnikom

ORFOEPIYA

Hansı düzgündür?

- [poeziya] – [payeziya]
- [lövhüyə] – [lö:hüyə]

Hamı məşhur amerikalı rəssamın başına toplaşmışdı. Amma rəssam elə bil heç kəsi görmür, sakitcə divardan asılmış “Qızbənovşəyə gedən yol”, “Azərbaycan nağılı”, “Torpağın arzusu”, “Kəpəzin göz yaşları” tablolarına tamaşa edirdi. Əsərlər rəssamı heyrləndirdiyindən dinib-danışa bilmirdi. O, indiyə qədər dünyanın çox yerlərini gəzib-dolaşmış, çox yerlərində olmuşdu. Dünyanın ən məşhur rəssamları ilə tanış idi. Lakin qəlbini heyratə gətirən belə əsərlərə çox az-az rast gəlmişdi. Amerikalı rəssam, sözün əsl mənasında, yeni bir dahi kəşf etmişdi. Gözləri önündə yeni bir aləm açılmışdı. *Ona görə sevincdən özünü saxlaya bilmirdi*

Bu rəsm əsəri yox kətana köçmüş poeziyadır

Salondakılar xısnlaşmağa başladılar Amerikalı rəssam yenə onlara fikir vermədi
Bilmək olarmı, bu əsərlərin müəllifi kimdir

Bunu eşidən tərcüməçi əyilib tabloların aşağı hissəsində kiçik metal lövhəyə qeyd edilmiş yazını oxuyub ingilis dilinə tərcümə etdi: “Səttar Bəhlulzadə. 1909-cu il”. Rəssam dərin fikrə gedib yaddaşını araşdırmağa başladı. Belə bir rəssamla indiyə qədər tanış ola bilmədiyinə təəssüfləndi. *Buna görə də*

Xahiş edirəm bu böyük sənətkar haqqında mənə ətraflı məlumat verəsiniz deyə tərcüməçiyə müraciət etdi

Tərcüməçi Səttar haqqında olan kataloqu oxuyub amerikalı rəssama tərcümə etdi:

– Səttar Bəhlulzadə böyük Azərbaycan **rən...arıdır**. O, 1909-cu ildə Bakının Əmircan kəndində anadan olmuş, burada orta məktəbi başa vurub, Bakı Rəssamlıq

Texnik...muna daxil olmuşdur. Daha sonra təhsilini Moskva Rəssamlıq İnstitutunda davam etdirmişdir.

Amerikalı rəssam əlinin işarəsi ilə tərcüməçini saxladı:

– Bu rəssamın tablolarında akademizm yoxdur. Bütün əsərləri təbii istedadın məhsuludur. İlk baxışdan görünür ki, bu əsərləri o, savad gücünə deyil, ilham gücünə yaradıb. Belə olmasaydı, bunlar tamaşaçıya poetik təsir bağışlamazdı. Tablolardakı rənglər də indiyə qədər tanış olduğun başqa rəssamların istifadə etdikləri rənglərdən fərqlənir. Bu rənglər müəllifin kəşfidir.

Salona elə bil birdən-birə sükut ələndi. Heç kim dinib-danışmadı. Amerikalı rəssamın baxışları ətrafında yığışb bu ecazkar rəsm əsərlərinə tamaşa edənlərin üzündə gəzdi. Sanki o, Səttarı tanıyanlardan yenə də nə isə soruşmaq istəyirdi. Arxa tərəfdə dayananlardan biri, deyəsən, bunu hiss etdi. Adamları aralayıb rəssama yaxınlaşdı.

– Mən Səttarı tanıyırdım. Rəngi necə seçməsinə də görmüşdüm. **Yaxşı yadımdadır, natura dalınca Azərbaycana gəlmişdim.** Təsadüfən dağ kəndlərinin birində onunla rastlaşdım. Yaxından tanış olub ülfət bağladım. **O, tez-tez məni nar kolları olan bir yerə aparırdı. Amma heç nə çəkib eləməirdi. Elə hey yenincə çiçəkləyən nar çiçəklərinə baxırdı.** Bu məni çox maraqlandırdı. Dedim:

– Səttar, nə çox bu nar kollarına baxırsan? Bu tikanlı ağaclarda nə görmüsən?

– Nar çiçəyində olan rəngə hələ heç yerdə təsadüf etməmişəm. Diqqətlə baxın, bu rəngin gözəlliyi əvəzsizdir. *İstəyirəm öz əsərlərimdə belə rənglərdən istifadə edim.* Bir neçə dəfə təcrübədən keçirmişəm. Amma hələlik ürəyimcə alınmayıb. Mən də inadkaram ha... Mütləq bu nar çiçəyinin rəngindən istifadə edəcəyəm...

Səttar haqqında olan söhbətlər uzandı. Onun qeyri-adi yaradıcılığı barədə rəssamı tanıyanların hərəsi maraqlı bir şey danışdı.

Möhbəddin Səməd, “Yaddaşımızın yaşıdları” kitabından

1. Tablo üzərində iş aparın.

- ◆ Səttar Bəhlulzadənin rəsm əsərinə diqqətlə baxın. Sizcə, tabloda Azərbaycanın hansı dilbər guşəsi təsvir olunmuşdur?
- ◆ Tablonun adına münasibət bildirin. Nə üçün tablo məhz belə adlandırılmışdır? Həmin məkan haqqında məlumat toplayıb sualı cavablandırın.
- ◆ Şəkli sözlə təsvir edin. Nitqiniz üçün uyğun üslub seçin.
- ◆ Rəssamın rəng seçiminə münasibət bildirin.
- ◆ Siz rəssam olsa idiniz, bu mənzərəni necə təsvir edərdiniz?

“Kəpəzin göz yaşları”

2. Mətnin adına münasibət bildirin. Nə üçün M.Səməd öz əsərini belə adlandırmışdır?
3. Bu fikirlərdən hansılar mətndə (səh. 64–66) yoxdur?
  - A) S.Bəhlulzadə mükəmməl rəssamlıq təhsili almışdır.
  - B) Amerikalı rəssam S.Bəhlulzadənin əsərlərinin ətraflı təhlilini verir.
  - C) Ətrafdakılardan S.Bəhlulzadə haqqında geniş məlumat almaq istəyir.
  - D) Mətnə S.Bəhlulzadənin hansı məqsədlə rayonlara getdiyinin səbəbi açıqlanır.
4. Sizcə, amerikalı rəssamın gördüyü tablolar da heyratinə səbəb nə idi? S.Bəhlulzadənin tabloları əsasında amerikalı rəssamın heyratinə səbəb olan məqamları müəyyən edin.
5. Mətnə əsasən (səh. 64–66) S.Bəhlulzadənin sənət dünyası haqqında fikir yürüdün.
6. Nar çıxəyinin rənginə və tablolara əsasən S.Bəhlulzadənin rəng dünyası haqqında söhbət aparın.
7. Mətnə (səh. 64–66) hansı cümlə və yaxud da hansı hadisə S.Bəhlulzadənin qeyri-adi sənətkarlığı haqqında dolğun təsəvvür yaradır?
8. Amerikalı rəssamın “İlk baxışdan görünür ki, bu əsərləri o, savad gücünə deyil, ilham gücünə yaradıb” cümləsində ifadə olunan fikri izah edin və ona münasibət bildirin. Sizcə, amerikalı rəssam S.Bəhlulzadənin rəssamlıq təhsilinin olmamasını işarə edir, yaxud əksinə?
9. Mətnə hansı hadisənin təqdimində yanlışlıq vardır? Fikrinizi nə ilə sübuta yetirərsiniz?
10. Fikirləri oxuyub ideya baxımından eyni olduğunu əsaslandırın.

“Mən rəssamam. Rəssamlıq mənə inamımı, ümidimi həyata keçirmək üçün nəfəs aldığım həyatımdır. Fikrimi, düşüncəmi yazmaqdan daha çox fırça işlətməyi sevirəm. Bütün yaradıcılığımı sənə – doğma diyarı tərənnüm etməyə həsr etmişəm. Bunu böyük iftixar hissi ilə deyirəm. Bundan sonra yüz ömrüm olsa, yenə də sənə vəsf etməyə həsr edərdəm”.

Səttar Bəhlulzadə

“Bir insan kimi, bir sənətkar kimi Bəhlulzadədə insanı cəlb edən nədir?

Xasiyyətindəki mehribanlıq, sənətində yüksək istedad və doğmaliq.

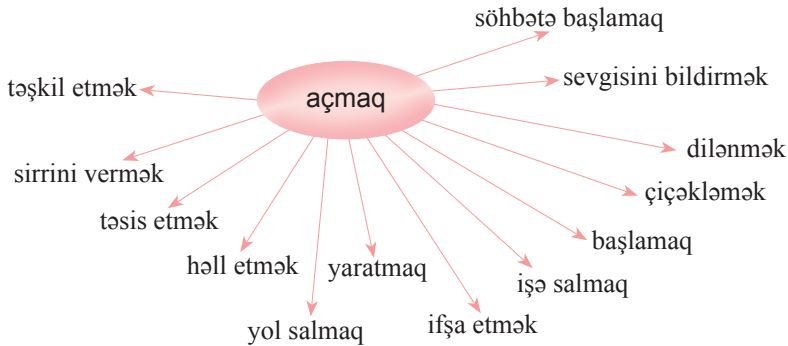
Mən burada “doğmaliq” sözünü təsadüfən işlətmədim. Çünki Səttarın hər bir tablosu elə bil ki doğma Azərbaycanın canlı və tək-rərsiz bir guşəsidir...”

Ömər Eldarov, Xalq rəssamı

- ✓ Sizcə, S.Bəhlulzadəni rəssam-vətəndaş adlandırmaq olarmı? Onun vətənə olan münasibətini Ü.Hacıbəylinin və Z.Yaqubun vətəninə olan münasibəti ilə müqayisə edin. Nəyi müşahidə etdiniz? Sizcə, bir şagirdin şagird-vətəndaş adlandırılması üçün o nə etməlidir?

11. Əsl sənətkar necə olmalıdır? sualına bir cümlə ilə necə cavab verərdiniz?

12. *Aç* feilinin mətndəki mənasının həqiqi və ya məcazi mənada olduğunu əsaslandırın. Həmin feili aşağıda təklif olunan mənalarda işlədin. Onların həqiqi, yaxud məcazi mənada olduğunu əsaslandırın.

13. *Sükut ələndi* birləşməsində *ələndi* sözü hansı sözü əvəz etmişdir? *Sükut* və *ələndi* sözlərinin yanaşı işlənməsi hansı üslub üçün xarakterikdir? *Ələndi* sözü məişət üslubunda hansı mənada işlənir? Həmin sözü cümlədə işlədib hər iki mənanı müqayisə edin.
14. *Ecəzkar, qəribə, xariqüladə* sözlərini cümlədə işlətməklə yaxınmənalı sözlər olduqlarını əsaslandırın.
15. Yaşıl rəngdə verilmiş cümlədə *çiçəkləyən* sözünü hansı sözlə əvəz etsəniz, cümlə daha düzgün olar? Mətnin 1-ci abzasında ardıcıl işlənən iki cümlədə *dünya* sözü işlənmişdir. 2-ci cümlədə təkrar olmamaq üçün nə etmək lazımdır?
16. Mətdə birinci cümlədə (səh. 64) *başına toplaşmışdı* ifadəsini hansı sözlə əvəz etmək olar? Sözü müəyyənləşdirdikdən sonra hər iki ifadəni müqayisə edin. Sizcə, nə dəyişdi?
17. Çərçivəyə alınmış cümlələrdə məzmunu saxlamaq şərtlə sözləri digərləri ilə əvəz edin.
18. “*Nar çiçəyi*” birləşməsində *çiçək* sözünü *gül* sözü ilə əvəz etmək olarmı? Niyə? *Gül* və *çiçək* sözlərinin leksik mənalərini tapın, bu sözlərin bir-birini əvəz edib-etməməsini müəyyənləşdirin. Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın.

19. Mətdə (səh. 64–65) altından xətt çəkilmiş cümlələrin quruluşunu müəyyənləşdirin, onları fərqli quruluşda yazın.
20. Mətdə (səh. 65) tünd şriftlə verilmiş cümlələrin sxemini qurun.
21. Mətdə (səh. 65) göy rəngdə verilmiş cümlələri elə dəyişin ki:
- həmcins üzvlü cümlə;
  - tabesiz mürəkkəb cümlə;
  - tabeli mürəkkəb cümlə şəklində olsun.

22. *Rəngkar və ecazkar* sözlərini qrammatik mənalarına görə fərqləndirin.
23. Mətnə kursivlə verilmiş cümlələrdə (səh. 64, 66) durğu işarələrini bərpa edin. Sizcə, durğu işarələrinin işlənməsi nitqin düzgünlüyünü və dəqiqliyini necə təmin edir? Durğu işarələri hansı praktik əhəmiyyətə malikdir?

24. “Təbiətin rəngləri” (*özünü başqa mövzu seçə bilərsiniz*) mövzusunda kiçik məqalə yazın (*təqdimat da hazırlaya bilərsiniz*). Aşağıdakı plandan istifadə edin.

1-ci addım

Hər hansı bir obyekt və ya hadisə seçin.

- ❖ Seçdiyiniz obyekt və ya hadisə haqqında düşünün, onunla bağlı məlumat toplayın.
- ❖ Seçiminizdən asılı olaraq, canlı müşahidə də apara bilərsiniz.
- ❖ Topladığınız məlumatları sistemləşdirin.
- ❖ Yazınızın tipinə uyğun üslub seçin.

2-ci addım

Obyektdən aldığınız təəssürat əsasında inşa, esse, məqalə yazın və ya təqdimat hazırlayın.

- ❖ Seçdiyiniz obyektin sizin qəlbinizdə oyatdığı hisləri təsvir edin.
- ❖ Yazınızı zənginləşdirmək üçün bədii nümunələrdən (şeir, aforizm, poetizmlərdən və s.) istifadə edin.

3-cü addım

Mətnin ədəbi dilin normalarına uyğunluğunu yoxlayın.

25. S.Bəhlulzadə haqqında əlavə məlumat toplayın. Öyrəndiyiniz və topladığınız materiallardan istifadə etməklə rəssam haqqında müxtəlif formada yazılar hazırlayın.

*“Su axarında salınan el-oba
barlı-bəhrəli olar”.*

Atalar sözü

Su planetimizin tarixinin təməlidir, hər şeyin tərkibinə daxildir və onu əhatə edir.

Azərbaycanda suyun müqəddəsliyi, onun (*qorunmasının, mühafizə edilməsinin*) əhəmiyyəti şifahi xalq ədəbiyyatımızda, adət-ənənə və inanclarımızın kökündə durur. Bunu həyatımızın müxtəlif anlarında təsadüf etdiyimiz, öyrəndiyimiz bayramlar, mərasimlər və s. sübut edir. Məsələn, Novruz bayramı, Kövsəc bayramı tipli mərasimlər buna sübutdur.

Dünya Ehtiyatları İnstitutunun qiymətləndirmələrinə görə, 13 ölkə dünyanın ən su ilə təmin olunmayan dövləti sayılmışdır.

Su davamlı bir tarazlıq içində “müəyyən bir miqdar”a uyğun olaraq dövr edir. Yer üzündə həyatın davamı da su dövriyyəsi sayəsində təmin olunur.

1 Fransanın “Solidarites International” Xeyriyyə Təşkilatının təqdim etdiyi rəqəmlər də diqqətçəkicidir. Onların hesablamalarına görə, hazırda 7 milyardlıq Yer əhalisinin 1,9 milyardı təmiz içməli suya möhtacdır.

Əhalinin sayının artması ilə içməli suya və ərzaq məhsullarına (*tələbat da, ehtiyac da*) (*yüksəlir, artır*). BMT ekspertlərinin proqnozlarına görə, 2050-ci ildə qidaya və suya tələbat müvafiq olaraq 70% və 20% arta bilər, bu zaman global suya tələbat dünyanın içməli su ehtiyatlarının, demək olar ki, 90%-nə təsir göstərəcək.

İnkişaf edən dünyanın bir çox regionlarında təhlükəsiz içməli su və ərzaq məhsullarının istehsalı üçün istifadə olunan təmizlənmiş su ilə bağlı xidmətlər eyni deyil. Əgər heç bir tədbir görülməzsə, 2030-cu ildə 5 milyard insan, yəni planet əhalisinin 67%-i kifayət qədər təmizlənmiş suya möhtac qalacaq.

Təəssüf ki, müasir texnogen dünya külli miqdarda su “içir”, su adlandırılması mümkün olmayan “mənbələrin” isə içilməsi həyat üçün təhlükə törədir. Yəni zaman keçir – suyun keyfiyyət göstəriciləri dəyişir.

3 İnsan orqanizminin 70%-ni su təşkil edir. Tədqiqatlara görə, yaşından və sağlamlığından asılı olaraq, insan orqanizmində 30-50 litr həcmində müxtəlif mayelər var. Orqanizm nə qədər gənc olarsa, burada suyun miqdarı bir o qədər çox olur. Su orqanizmə şlakları, həyat fəaliyyətinin məhsullarını, ölmüş hüceyrələri, virusları, toksinləri, bakteriyaları və digər zərərli maddələri çıxartmaq üçün lazımdır. Əgər su çatışmırsa və hüceyrə membranından şlakın çıxarılması pozulursa, onda orqanizmin özünü təhərləməsi başlanır, “çirkli” mayenin daxili yerdəyişməsi baş verir.

2 Britaniyalı alimlər müəyyən etmişlər ki, (*adət etdiyimiz, vərdiş etdiyimiz, istifadə etdiyimiz*) plastik butulkalar ölümcül xəstəliklərin inkişafına səbəb ola bilər. Plastik butulkalardan su və ya başqa içki qəbul edən insanlarda ürək-damar və diabet xəstəlikləri riski artır. Statistikaya görə, ürək-damar xəstəliklərindən ölüm halları birinci yerdədir və orta hesabla 53,37% təşkil edir. Təqsirkar isə plastikin tərkibində olan bisfenol A birləşməsidir. Ondan tək-cə su və s. içkilər üçün deyil, həmçinin uşaq butulkaları, qablaşdırma materialları, oyuncaqlar və s. hazırlanır.

Avropa və ABŞ-da butulkalaşdırılmış suya tələbat durmadan azalsa da, Asiya, Afrika, Avstraliya və Şərqi Avropanın hesabına dünya bazarında ona tələbat artmaqdadır.

Plastik butulka və birdəfəlik qablardan başqa, CD və DVD disklərin tərkibində də bisfenol A var.

Lətifə Hüseynova,
“Yer və insan” jurnalından

Kövsəc mərasimi, adətən, noyabrda – qırov-düşən ayda icra edilərmiş. Mərasim iştirakçıları, əsasən, bədənə istilik verən yeməklər: yağlı ət, istiot qatılmış yeməklər yeyərmişlər. Özünü gülməli vəziyyətə salmış, paltarının “çirkindən cin ürkən”

Sizcə, bu mərasimin mahiyyətində nə dayanır?

bir nəfər qatıra minib meydana çıxar, əlində tükü tökülmüş qarğa müqəvvası tutarmış. Yan-yörədəkilərin onun üstünə soyuq su səpmələrinə baxmayaraq, o, çox saymazıyana: “İstidir!”, “İstidir!”, – deyər bağırarmış.

(Y.V.Çəmənzaminli)

Sizcə, bu parçanın mətnə yerləşdirilməsi məqsədə-müvafiqdirmi? Niyə?

1. Mətni (səh. 70–71) tələffüz qaydalarına uyğun olaraq düzgün intonasiya ilə oxuyun.
2. Mətnə (səh. 70) abzasların ardıcılığını müəyyənəldirin.
3. Mətnin abzasları arasında əlaqə varmı? Əgər əlaqə yoxdursa, abzaslararası rabitəni yaratmaq üçün hansı cümlələrdən istifadə edərdiniz?
4. Mətnə hansı cümlələr aid olduğu abzasdan “uzaq düşmüşdür?” Həmin cümlələri aid olduğu abzasa yerləşdirin.
5. Mətnə əsasən suyun əhəmiyyəti haqqında danışın. Sizcə, suyun mənfi cəhətləri varmı?
6. “Su mühafizə zonalarının, onların sahil mühafizə zolaqlarının ölçülərinin, sərhədlərinin və istifadəsinin müəyyən edilməsi” Qaydaları ilə tanış olun. Mətnin və “qaydalar”ın üslub xüsusiyyətlərini müqayisə edin.

“Su mühafizə zonalarının, onların sahil mühafizə zolaqlarının ölçülərinin, sərhədlərinin və istifadəsinin müəyyən edilməsi”

QAYDALARI

1. Bu Qaydalar Azərbaycan Respublikasının Su Məcəlləsinə və Azərbaycan Respublikasının 1997-ci il 26 dekabr tarixli Qanunu ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Su Məcəlləsinin tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 13 mart tarixli, 685 nömrəli Fərmanına əsasən hazırlanmışdır.
2. Su mühafizə zonası su obyektinin akvatoriyasına bitişik, üzərində təbii ehtiyatların istifadəsi, mühafizəsi və digər təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üzrə xüsusi rejim müəyyən edilmiş ərazidir.
3. Su mühafizə zonalarının hüdudlarında sahil mühafizə zolaqları müəyyən edilir və onların ərazisində təbiətdən istifadəyə əlavə məhdudiyyətlər tətbiq edilir.
4. Su mühafizə zonalarının ərazisində xüsusi rejimə əməl edilməsi, su obyektlərinin hidrologiya, hidrokimyəvi, hidrobioloji, sanitariya-ekoloji vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və onların sahilyanı ərazilərinin abadlaşdırılması üzrə təbiəti mühafizə tədbirləri kompleksinin tərkib hissəsidir.
6. Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsinin su mühafizə zonasının, sahil mühafizə zolağının ölçüləri, sərhədləri və istifadəsi rejimi Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilir və Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilir.
21. Su mühafizə zonalarının, sahil mühafizə zolaqlarının sərhədlərinin müəyyən edilməsi və onların hüdudlarında istifadə rejiminin təyin edilməsi barədə əhali müəyyən olunmuş qaydada məlumatlandırılır.
22. Su mühafizə zonalarında qadağan edilir:
  - aviasiya vasitəsilə bitkilərin pestisidlərlə tozlandırılması, bitki ziyanvericilərinə, xəstəliklərinə və alaq otlarına qarşı kimyəvi mübarizə vasitələrindən istifadə edilməsi, torpaqların

gübrələnməsi üçün peyin axarlarından istifadə edilməsi, heyvandarlıq fermalarının, qəbiristanlıq və zibilxanaların yerləşdirilməsi;

- gübrə və pestisidləri saxlamaq üçün anbarların və pestisid aparatlarının doldurulması meydançalarının yerləşdirilməsi;
  - neft məhsulları anbarlarının, mexaniki emalatxanaların, avtomobillərə və texnikalara texniki xidmət məntəqələrinin, çirkab sularını, habelə avtomobillərin yuyulması nəticəsində əmələ gələn çirkab sularını toplamaq üçün qurğuların tikilməsi və yerləşdirilməsi;
  - su mühafizə zonalarının eni 100 metrdən az və su obyektlərinə bitişik ərazilərinin yamaclarının mailliyinin 3 dərəcədən artıq olduqda bağ və bağ-bostan sahələrinin salınması;
  - su obyektlərinin istifadəsi və mühafizəsinə nəzarət orqanı ilə razılaşdırılmış layihə sənədləri olmadan faydalı qazıntıların, boru, kabel və digər kommunikasiyaların çəkilməsi, ictimai-iaşə və digər xidmət müəssisələrinin yerləşdirilməsi, tikinti, partlayış, torpaq qazma, buruq qazma və digər işlərinin aparılması;
  - su mühafizə zonalarının ərazisində yerləşən meşələrdə aralıq istifadə üçün qırmalara və su obyektlərinin mühafizəsini təmin edən digər meşə təsərrüfatı tədbirlərinin aparılmasına yol verilir.
24. İçməli su mənbəyi və balıqların kürütökmə yerləri olan su obyektlərinin su mühafizə zonaları Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada xüsusi qorunan ərazi elan edilir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin

2000-ci il 24 mart tarixli,

56 nömrəli qərarı ilə

TƏSDİQ EDİLMİŞDİR.

7. Aşağıdakı hökmlərdən birini seçib müzakirə edin, fikrinizi əsaslandırın.

- *Proqnoz* Avropa mənşəli sözdür, milli qarşılığı *öncəgörmədir*.
- *Proqnoz* sözü *öncəgörmə* mənasına uyğun deyil, biri digərini əvəz edə bilmir.

8. Mətnə (səh. 70–71) mötərizədə verilmiş ifadələrdən daha düzgün olanını seçin.

9. *Şlak* sözünün hansı mənası mətndəkinə (səh. 70–71) uyğun gəlir?

- Metal kəfi və daş kömür külü
- Gərəksiz bir şey

10. “Su mühafizə zonalarının, onların sahil mühafizə zolaqlarının ölçülərinin, sərhədlərinin və istifadəsinin müəyyən edilməsi” Qaydalarında rast gəldiyiniz çətin sözlərin lüğətini tərtib edin. Bir neçə söz seçib müxtəlif üslublara məxsus xüsusiyyətləri özündə əks etdirmək şərtilə onları cümlədə işlədin.

11. Mətnə (səh. 70–71) üslubi xətlər yol verilmiş cümlələri müəyyənləşdirib düzgün yazın.

LAYIHƏ

12. Verilmiş mətnlərdən və şəkillərdən (səh. 74-75) istifadə etməklə şifahi şəkildə rabitəli nitq qurun. Çərçivədə (səh. 74) verilmiş cümlələri eyni üslubda yazın.

Debat

*Plastik butulkalardan təkrar istifadə zərərli*dir.

Plastik butulkalardan təkrar istifadə zərərli deyil.

- Plastik butulkalardan təkrar istifadə etməyin. Onlarda yemək qızdırmaqla, onları qaynar su ilə yaxalamaqla, qidaları mikrodalğalı sobalarda qızdırmaqla siz bisfenol A-nın ayrılmasını 55 dəfə artırırsınız!
- Uşaqlar üçün plastik qablardan deyil, şüşə və çini qablardan istifadəyə önəm vermənizi məsləhət görürəm.
- Plastik butulkalar xüsusilə körpələr üçün daha zərərlidir, çünki onlar tez-tez qaynar su ilə yuyulur və hətta sterilizə edilir.

**Plastik butulkalardan
təkrar istifadə
zərərlidir.**

İslandiya Rəssamlıq Akademiyasının tələbəsi Ari Jonson plastik tullantıların zərəri haqqında düşünərək onların istehsalının azaldılma üsulunu təklif edib. Belə ki o, yosunlar vasitəsilə özü-özünə çürüyən ekoloji təmiz butulkalar hazırlayıb. Ekoloji təmiz məhsulun yaradılması üçün o, dünyanın bir çox dənizlərində var olan qırmızı yosunlardan istifadə edib. Yosunların bəzi növləri qidalara da əlavə olunur. Yəni onlar tamamilə zərərsizdir. Ari qurudulmuş yosunlardan əldə olunmuş tozu suya qataraq qatı qarışıq alıb. Daha sonra o həmin qatı qarışıqdan butulkalar düzəldib. Hazırlanmış butulkanın tərkibində maye olduğu müddətdə o öz formasını saxlayır. Maye olmayanda butulkanın forması dəyişərək ölçüsü azalır və ətraf mühitə heç bir zərər vermədən təbii şəkildə çürüyür.

Yosunlardan hazırlanmış butulkalar İslandiyada keçirilmiş Design March dizayn festivalında təqdim olunmuşdu. Ari Jonsonun fikrincə, bu cür istehsal üsulunu daha irimiqyaslı sahələrdə tətbiq etmək olar. Onun sözlərinə görə, mütləq material kimi yosunların istifadəsi şərt deyil. Belə ki bu cür butulkaların tərkibində olan mayenin bir qədər spesifik dadı olur. Hər halda bu innovativ fikir insanlığı ekoloji cəhətdən daha təmiz ixtiralara yönəldə bilər.

Təbiətin plastik tullantılar tərəfindən çirklənməsi 21-ci əsrin əsas problemlərindən birinə çevrilib. Xlorlaşdırılmış plastik materiallar torpağa zərərli kimyəvi maddələr keçirir və beləliklə, su mənbələri çirklənir. Dünya okeanının 88%-i müxtəlifölçülü plastik materialların çirklənməsindən əziyyət çəkir.

Torpaq və Dünya okeanı çirklənmədən əziyyət çəkməsin deyə həmin plastik tullantılardan .....

Cümləni necə tamamlasanız, tullantıdan səmərəli istifadə ilə bağlı təklif verə bilərsiniz?

- ✓ Bisfenol A-nın kimyəvi tərkibi haqqında məlumat toplayın. Həmin məlumatların dilini tədqiq edin. Terminlərin sıxlığına diqqət yetirin.

LAYIHƏ

13. Verilmiş mətnləri, müdrik sözləri oxuyun, şəkillərə diqqət yetirin. Suyun müsbət (mənfi) və əhəmiyyətli cəhətlərini müəyyənləşdirin. Topladığınız məlumatlar əsasında mətn tərtib edin. Gündəlik həyatınızda, evdə, məişətdə, təbiətdə və ya olduğunuz hər hansı bir ölkədə (şəhərdə, kənddə) su ilə bağlı hansı hadisə, mərasim yadınızda qalıb? Mətnləri ədəbi dilin normalarına uyğun işləyin.

Tailandlıların Su bayramı bizim təqvimlə 13 aprelədən 15 aprelə qədər davam edir. Bu tarix thailandlılar üçün ilin ən vacib günüdür və “Budanın suya salındığı gün” kimi də tanınır. Tailandlılar suyu bütün varlıqların Allahı və gözəlliyin, təmizliyin, əzəmətliliyin simvolu hesab edirlər. Ona görə də onlar bir-birlərinə xoşbəxtlik və nemət bolluğu arzulamaq məqsədilə qarşılıqlı olaraq su çiləyirlər. Kimə daha çox su çilənsə, ən çox nemətə o sahib olur. Su bayramında müxtəlif musiqi, rəqs səhnəcikləri hazırlanır, səhnəyə əjdaha qayıqları gətirilir, atəşfəşanlıq olur.

Su haqqı!

Su qədər ömrün olsun!

Su olan yerdə dirilik olar!

Yola çıxanın ardınca su atıb: “Yolum aydın olsun”, – deyirlər.

Qrayalılar çayın ətrafında məskən salmışdılar. Bir gün bərk yağış yağdı. Əkin sahələri, ağaclar suyun altında qaldı, mal-qaranı su yuyub apardı. Qrayalıların əllərini göyə açıb yağışa lənət oxuduğunu eşidən bulud səmanı tərk etdi. Hər tərəfi duman бүрүdü. Qrayalılar nə gündüzlər günəşi, nə də gecələr ayı, ulduzları görə bildilər.

Günlər ay, aylar il oldu, amma duman çəkilmədi ki, çəkilmədi. Qrayalılar isə nə yemək yeyir, nə də su içirdilər. Elə hey fəsiləsiz yatırdılar. Hamısı da eyni yuxunu görürdü. Yuxuda bulud aya, ulduzlara, günəşə kəndin sakinlərindən şikayət edirdi:

– Mən gedirəm, bir də yağış yağdırmaram! Bir damla belə yağış göndərməməm bu məmləkətə!

Günəş: “Nə səbəbə?”

Bulud: “Eşitmədinmi, necə qarğış tökdülər?!”

Ay: “Onda biz də gedirik. Nə mən, nə də mənim ulduzlarım gecələr səmanı bəzəməyəcəyik! Qoy işıqsız qalsınlar!”, – dedi.

Günəş: “Mən gündüzlər yeri isitməyəcəm!”

Yeddi il ötdü. Qrayalılar yuxudan oyandılar. Duman çəkilib getmişdi, amma adamların hamısının saç-saqqalı ağarmış, bütün sakinlər qocalmışdı. Sən demə, duman sehrliymiş. Hər şey yuxudakı kimi idi. Günəş də yerində yox idi. Elə soyuq idi, elə soyuq idi ki, gəl görəsən. Artıq qrayalılar səhvlərini anlamışdılar. Toplaşıb yağışı çağırmağa başladılar. Yağışı, buludu vəsf edən nəğmələr oxudular, bulud üçün rəqs etdilər.

Günəş dağların arasından boylandı. Ay ulduzlarını gecələr səmaya səpələdi. Qrayalılar günlərlə yatmadılar, səhərlər illərlə həsrət qaldıqları günəşə, gecələr aya, ulduzlara tamaşa etdilər.

Yağış yağdı, nə yağdı, hər tərəf yaşıllaşdı, çayın suyu aşışdaşdı...

“Ulduz” jurnalından

Azərbaycanda mövcud olan bütün su mənbələrindən içməli su təchizatı üçün istifadə olunur.

Regionlarda əsas su təchizatı mənbələri yaxın ərazilərdə yerləşən yerüstü və qrunu suyu mənbələridir. Mingəçevir su anbarından aşağıya doğru Kür çayının suyu əhali tərəfindən içməli su mənbəyi kimi istifadə edilir.

Bakı şəhərinə gətirilən sular (16 kub m/san) arasında ən təmizləri aşağıdakılardır:

- Xaçmaz (1956-cı il, 2.65 kub m/s);
- Şollar su kəməri (1917, 1937-ci il, Bakıdan 187 km uzaqlıqda, təqribən 1.5 kub m/san).

Ceyranbatan su anbarının suyu (Samur-Abşeron kanalı, 26.4 kub m/s suyun 12.3 kub m/s-i anbara vurulur) hava, qrunu və yerüstü suların təsiri ilə müəyyən qədər çirklənmişdir (yod, sink, mis), lakin yaxşı keyfiyyətə malikdir (7.5 kub m/san içməli və 5 texniki).

Kür çayından:

- Kür I-1972, 3.9 kub m/s;
- Kür II-1987, 5.2 kub m/s

2011-ci ildə dövlət Oğuz-Qəbələ-Bakı su kəməri (5 kub. m/san) layihəsini həyata keçirmişdir.

✓ Su haqqında ətraflı məlumat topladıqdan sonra elmi və publisistik üslubun xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən məqalə hazırlayın.

✓ Sonra həmin məqaləni birlikdə müzakirə edin.

Əziz şagirdlər!

Əgər içməli su ehtiyatı tükənərsə,
əgər su çirklənərsə,
əgər planetdə su tamamilə tükənərsə, ...
nələr baş verəcəyini düşünün!

Yaşadığınız ərazidə suyun, torpağın təmizliyini qoruyun. Onların ekoloji cəhətdən təmizliyi Yer üzündəki ən kiçik canlının belə qorunmasıdır.

Suyun təmizliyinin qorunması bizim hər birimizin borcudur.

Ekoloji tarazlığın, əsasən də, su ehtiyatlarının qorunması ilə bağlı təkliflər hazırlayın və həmin təkliflərlə sosial şəbəkələr vasitəsilə bütün dünyaya müraciət edin.

5,3 min kvadrat kilometr ərazisi olan Naxçıvan torpağı ölkə ərazisinin cəmi 6,4 faizini təşkil etsə də, iqlim və relyefi, flora və faunası, Yerin təkindəki təbii sərvətləri ilə zəngindir. İqlimi quru və kantinental, relyefi əsasən dağlıq və dağ ətəyi ərazidən ibarət olan bu diyarın flora və faunası ilk baxışda yoxsul və çılpaq görünür. Amma ərazi cəhətdən bir o qədər böyük olmayan bu regionda ali bitkilərin 2963 növünə rast gəlinir ki, onların da 73-ü mədəni flora daxildir. Heyvanların növ tərkibi və miqdarı isə siniflər üzrə Azərbaycan faunasının 60-80 faizini təşkil edir. O ki qaldı bölgədə Yerin təkindəki və üzərindəki sərvətlərin bolluğuna, Azərbaycan elminin görkəmli nümayəndələrindən biri olan akademik Mirəli Qaşqayın dağ-mədən ehtiyatlarına görə Naxçıvanı “Azərbaycanın Uralı” adlandırmasını xatırlatmaq kifayətdir. Akademik Naxçıvanı həmçinin sərvətlərinin zənginliyinə görə torpaqlarımızın “şah damarı” adlandırır.

Geologiya-mineralogiya elmləri ilə məşğul olan alimlərimiz bu diyarı “təbii bulaqlar muzeyi” adlandırıblar. Hələlik bu “muzeyin” **250-dən** artıq ekspanatu aşkar olunub. Onların gündəlik debiti də az deyil. Hesablamalara görə, gün ərzində regiondakı mineral su mənbələri yer səthinə təxminən 24 milyon litr su axır. Onların da çox az bir hissəsindən istifadə olunur. Onu da deyək ki, hər damlasında həyat nümunəsi olan bu mineral bulaqlar (xüsusilə müalicə əhəmiyyətli sular) adamlara qədim zamanlardan məlum olub. Yerli əhali həmişə dirilik, şəfa suyu olan bu bulaqlardan bəhrələnib, onların müalicə qüdrətini: “Tanrı ocağı”, – deyərək möhkəm inam bəsləyib. Elə o vaxtlardan da həmin mənbələrin ətraflarında yaşayış məskənləri salınıb. Sirab kəndi yaxınlığındakı Daşqala mağarasını buna misal göstərmək olar. Deyilənə görə, burada ibtidai icma dövrünün adamları yaşayıblar. Badamlı kəndi yaxınlığındakı nekropol isə orta əsrlərə aid arxeoloji abidədir. Naxçıvan şəhərinin ilkin adları olan Naksuana və Naşəva sözləri də öz mənalarını bu “tanrı ocağı”ndan götürüblər. Sən demə, Naşəva

ORFOQRAFİYA

Necə yazılmalıdır?

- 1-ci abzasın 2-ci cümləsində
- 2-ci abzasın 2-ci cümləsində
- 4-cü abzasın 3-cü cümləsində
- 5-ci abzasın son cümləsində

ORFOEPIYA

- təbii – [.....]
- arxeoloji – [.....]
- müalicə – [.....]
- ibtidai – [.....]
- üstünlük – [.....]

farsca “xoş su” mənasını verdiyi kimi, Naksuana da türk dillərində “xeyirxah su yeri” deməkdir. Tarixən də Naxçıvan şəhərinin ətrafı həmişə mineral su yataqları ilə zəngin olub.

İri çay vadilərində və onların yaxınlığında yerləşən mineral bulaqlar heç də muxtar respublika ərazisində bərabər səviyyədə paylanmayıblar. Bu sarıdan Şahbuz rayonun qismətinə daha çox pay düşüb. Ərazisindəki çay vadiləri boyu 40 kvadrat kilometrlik sahədə 50-dək mineral su mənbəyi aşkar olunub. Culfa rayonunda 85 mineral su bulağı qeydə alınıb. Babək rayonunda isə 50 mineral-müalicə su mənbəyi öyrənilib.

Tədqiqatçıların fikrincə, mineral bulaqların formalaşmasında relyefin, çay şəbəkəsinin, yarandığı geoloji mühitin, iqlimin böyük əhəmiyyəti olub. *Alimlər həm də bu qənaətdədir ki, bu suların yüksək kimyəvi-balneoloji xüsusiyyətlərə malik olmalarında onların müxtəlif tərkibli və yaşlı çöküntülərdən çıxması önəmli rol oynayır. Bu halda bulaq suları yeraltı süxurların bütün müsbət keyfiyyətlərini özləri ilə bərabər yerin səhtinə çıxarırlar. Nəzərə alsaq ki, ərazidə ən qədim su süxurlarının yaşı 400 milyon il ilə 500–700 min arasında dəyişir.*

AMEA-nın Naxçıvan bölməsinin əməkdaşı, kimya üzrə fəlsəfə doktoru Fizzə Məmmədova deyir ki, mineral suların müalicəvi xüsusiyyətləri onların tərkibindəki 6 əsas ionla müəyyən edilir: natrium, kalsium, maqnezium, xlor, sulfat və hidrokarbonat. Bu suların tərkibinin müxtəlifliyi isə altı elementin müxtəlif nisbətlərdə birləşməsindən asılıdır. Əgər hidrokarbonat və natrium ionu suda üstünlük təşkil edirsə, təbii ki, bu halda onlar hidrokarbonatlı-natriumlu, yəni məşhur “Barjomi” tipli suları təşkil edir. Naxçıvandakı “Sirab”la yanaşı, “Gülüstan” (Culfa), “Nəvi” (Ordubad), “Biçənək” (Şahbuz) mineral suları da bu tipə aiddir. “Narzan” sularında isə müxtəliflik maqnezium, kalsium və sulfat ionlarının birləşməsindən əmələ gəlir. Şahbuz rayonundakı “Badamlı”, “Gicdəsər”, “Karvansara”, “Sələsüz”, Culfadakı “Dingə”, “Nəsirvaz”, Babək rayonundakı “Qızılburun” bulaqları da bu suların anoloqudur.

Məmməd Məmmədov,
“525-ci qəzet”, 2010-cu il

1. Mətnləri oxuyub tapşırıqları yerinə yetirin.

1

“Badamlı” mineral su bulaqları füsunkar Şahbuz dağlarında, dəniz səviyyəsin-dən 1274 metr hündürlükdə çağlayır. Şəffaf və iysiz xüsusiyyətlərə malik olan bu su kimyəvi tərkibinə görə karbon qazlı, hidrokarbonatlı-xlorlu-natriumlu-kalsiumlu sular qrupuna aid edilir. Bu sular adı və təmii ilə (*seçiliblər, yoxsa seçilib*). 5 saylı quyu-dan çıxan suyun tərkibi isə Rusiyanın məşhur “Arşan” bulağının suyuna yaxın olub, “Narzan” tipli sular qrupuna aid edilib. Mineral suyun müalicə əhəmiyyəti tədqiq oluna-raq müəyyən edilib ki, onu mədə-bağırsaq, sidik yolları və qaraciyərin bəzi xəstəlikləri zamanı içmək faydalıdır. Buruq quyularının bəzilərində isə suyun minerallaşma dərəcəsi az olduğundan süfrə suyu (*sayılır, yoxsa hesab edilir*). Bu səbəbdən də “Badamlı” mine-ral suyundan süfrə və müalicə məqsədilə istifadə edilir.

Onu da qeyd edək ki, “Badamlı” mineral su yatağından Naxçıvan şəhərinə su xətti çəkib gətirmək heç də asan olmayıb. Bunun üçün 25 kilometr məsafədən iki su xətti çə-kilib. Su süzgəcdən keçirilərək ionlaşdırıldıqdan sonra avtomatik üsulla butulkalara doldurulur.

*Naxçıvan şəhərinə su
çəkilməsi sizə hansı tarixi
hadisəni xatırladır?*

- ✓ Mətnlərin üslubunu müəy-yənəldirin.
- ✓ Xüsusi isimlərin yazılış qaydalarına diqqət yetirin.
- ✓ Mətnlər əsasında cədvəl və ya sxem hazırlayın.

*Bunun üçün, ilk növbədə,
mətnlərdə oxşar və fərqli
məqamları müəyyən edin.*

- ✓ Sizin yaşadığınız ərazidə han-sı mineral sular vardır? Həmin sular haqqında təqdimat hazır-layıb məlumat verin.
- *Yazılarınızın düzgünlüyünə
əmin olun.*

2

“Sirab” sirli, sehrli su mənasındadır. O, qədim zamanlardan yerli əhali tərəfindən müalicə və süfrə suyu kimi istifadə olunub. Son-rakı illərdə isə respublikamızda çıxan karbon qazlı müalicə sularının ən yaxşı nümunəsi hesab olu-nur. Təbiblərin fikrincə, o, (*güclü, yoxsa güclə*) şirəqovma təsirinə malik olduğundan gastritlərin müalicəsində yüksək səmərə verir. Onun mədəaltı vəzinin funksional vəziyyətinə təsiri də təcrübə və kliniki üsullarla öyrənilib. Aydın olub ki, karbon qazlı suyun təsiri ilə pankreoduodenal sekresiya-nın müddəti uzanır, mədəaltı vəzinin fəallığı artır. Bu suyun köməyi ilə öd kisəsinin ödqovma qabi-liyyətini artırmaq, öd əmələ gətirmə funksiyasını da yaxşılaşdırmaq olur. O həm də mədə və bağır-saqların fəaliyyətinin aktivləşməsində əhəmiyyət-li rol oynayır.

Sirabdakı mineral su yatağında, əsasən, üç mənbə var. Həmin mənbələr Kəlbəağıl, Şorsudərə və Kutandağ adlanan mineral su hövzələridir. *Bu mənbələrdəki sular kimyəvi tərkiblərinə görə də bir-birlərindən fərqlənirlər.* Kəlbəağıl hövzəsindəki su yerin 250 metr dərinliyindən çıxarılır. O, kim-yəvi tərkibinə görə az minerallaşmış, karbon qazlı, hidrokarbonatlı-kalsiumlu-natriumludur, məşhur “Borjomi” tipli sular qrupuna aid edilir.

3

Darıdağ arsenli mineral suyu xüsusi çəkiyə malikdir. O, çoxkomponentli mürəkkəb duzlu məhluldur, dünyada çox nadir təsadüf olunan mərgümüşlü sular qrupuna daxildir. Qədim zamanlardan da müalicə vasitəsi kimi istifadə edilib. Akademik A.Qarayev də suyun tərkibi haqqında danışarkən belə fikir söyləyib ki təbiət bu suyun komponent tərkibini elə dəqiq hesablama ilə (*tərtib edib, yaradıb*) ki, onun adı şəraitdə hazırlanması bəlkə də mümkün olmazdı. 1978-ci ildə mineral su yatağının əsasında balneoloji müalicəxana yaradılıb.

Darıdağ mineral suyu karbon qazlı, mərgümüşlü, yüksək minerallaşmış xlorlu-hidrokarbonatlı-natriumlu sular tipinə aid edilir. O dəniz səviyyəsindən 800-900 metr hündürlükdə yerləşən 5 bulaq və 32 kəşfiyyat quyusundan ibarətdir. Yerindəkindən suyun 53-57 dərəcə C temperatura malik qaynar halda çıxması onu termal sular qrupuna daxil edir. O maddələr mübadiləsini yaxşılaşdırdığından ilk növbədə müxtəlif mənşəli nevrologiya ağrılarında yaxşı təsir göstərir. Bu cür balneoloji vannalar bel-oma radikuliti revmatizm poliartrit osteoxondroz dəri xəstəliklərində eləcə də bir çox digər xəstəliklərin müalicəsində yüksək səmərə verir.

Mütəxəssislərin fikrincə Darıdağ mərgümüşlü suyu isə bu qəbildən dünyada məşhur olan İtaliyadakı Cənubi Tirol Ronçenyo Fransadakı Lya-Bulbul arsenli sularından həm keyfiyyətinə həm də gündəlik debitinə görə xeyli üstündür. Bütün bunlar isə Naxçıvandakı mineral suyu Avropada olan mərgümüşlü sular içərisində ilk yerə çıxarır.

4

Əshabi-kəhf mineral suyu da artıq öz sirrini açıb. O, radonla zəngindir. Bu su məşhur Pyatigorsk (Şimali Qafqaz) suyunun analoqu olmaqla yanaşı sinir ürək-damar və revmatizm xəstəliklərinin müalicəsində səmərəlidir. 2009-cu ildən onun mənbəyində adamların bu sərvətdən normal istifadəsi üçün köşk və kiçik hovuzlar düzəldilib. İndi hər on beş dəqiqədən bir qaynayaraq qazlı halda yerin səthinə çıxan su hovuzlara yığılaraq adamların istifadəsinə verilir, ondan balneoloji məqsədlə istifadə olunur.

Məmməd Məmmədov,
“525-ci qəzet”, 2010-cu il

- 3-cü mətndə *malikdir* sözünü *vardır* sözü ilə əvəz etsək, hansı dəyişiklik baş verəcəkdir?
- 3-cü və 4-cü mətndə durğu işarələrini bərpa edib səbəbini izah edin.
- Sizcə, bərpa etdiyiniz durğu işarələri hansı dil qaydalarının tətbiqindən irəli gəlir?
- 1-ci və 2-ci mətndə mötərizədə verilmiş sözlərdən uyğun olanını seçin.

2. Cümləni tamamlayın.

“*Oxuduqlarım mənə deməyə əsas verir ki, Azərbaycan _____*”.

Tamamlayacağınız cümləni genişləndirib mətn tərtib edin.

3. Mətni (səh. 78–79) tezislər şəklində yazın.
4. Mətnin (səh. 78–79) üslubunu məyyənləşdirin. Mətnin üslubunu “Doroti Meri Kroufut Hodgkin” mətninin üslubu ilə müqayisə edin. Sizcə, oxşarlıq nədədir?
5. Mətnlərə istinadən (səh. 78–81) *Elmi-publisistik mətn necə olmalıdır?* mövzusunda söhbət aparın.
6. Fikirlərdən biri mətnə (səh. 78) yoxdur:
  - A) Radonla zəngin olan “Badamlı”dan bir çox xəstəliklərin müalicəsində istifadə olunur.
  - B) Bulaqların əmələ gəlməsi həmin ərazinin iqlimindən, relyefindən asılıdır.
  - C) Akademik Mirəli Qaşqay təbii su axarlarına görə Naxçıvanı “Azərbaycanın Uralı” adlandırmışdır.
  - D) Sirab kəndi yaxınlığında yerləşən Daşqala mağarasındakı nekropol orta əsrlərə aiddir.
  - E) Bulaq sularının əhəmiyyətindən danışılır.
7. Mətnə (səh. 78–79) hansı faktları toplamaq olar?
8. Ural şəhəri haqqında məlumat toplayıb akademik Naxçıvanı Urala bənzətməsinin, onu torpaqlarımızın “şah damarı” adlandırmasının səbəbini müəyyənə bilərsiniz.
9. Mətn əsasında (səh. 78–79) dialoq tərtib edin. Sizcə, bu, mümkündürmü? Çalışın ki, məişət üslubuna xas elementlərdən istifadə edəsiniz. Tərtib etdiyiniz dialoqla “Təbii bulaqlar muzeyi – Naxçıvan” mətninin dil və üslub xüsusiyyətlərinin müqayisəli təhlilini aparın.

“Təbii bulaqlar muzeyi – Naxçıvan” mətnində

- Mətnin dili
- Mətnə .....
- Terminlər .....
- Digər üslublardan fərqli olaraq, ...
- .....

Mənim tərtib etdiyim dialoqda

- .....
- .....
- .....

Elmi üslubu digər üslublardan fərqləndirən bir sıra xüsusiyyətlər vardır. Bu xüsusiyyətlər aşağıdakılardır:

Terminlilik elmi üslubun lüğət tərkibini digər üslublardan fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdəndir. Terminlərin digər üslublarda işlədilməsi mümkündür, lakin vacib deyil. Elmi üslubu isə terminlərsiz təsəvvür etmək mümkün deyil.

Terminlər elmi mətnlərdə terminoloji funksiya daşıyır.

Sözün elmi üslubdakı əsas işinə onun terminoloji funksiyası deyilir.

Məsələn:

- *Sifətlər isimdən* əvvəl işləndiyi kimi, *isimlərdən* əvvəl başqa *isimlər* də işlənə bilər və bu məqamda onlarda *atributivlik* əmələ gəlir.

(Q.Kazımov, “Müasir Azərbaycan dili”)

- *Qələvilər* metallardan yalnız *amfoter* metallarla (Be, Zn, Al), qeyri-metallardan isə yalnız *Si* ilə qarşılıqlı təsirdə olduğu zaman H_2 qazı ayrılır.

(“Kimya” kitabından)

- *Kalsium və fosfor sümük toxumasının hüceyrəarası maddəsinin* yaranmasında iştirak edərək sümüklərə möhkəmlik verir.

(“Biologiya” kitabından)

Dilimizdə elə sözlər var ki, onlardan həm elmi üslubda, həm də digər üslublarda istifadə olunur. Bu halda onlar elmi üslubda terminoloji funksiya daşıyır.

Aşağıdakı cümlələrdə *su* və *turşu* sözlərinin işlənmə məqamına diqqət yetirin.

- Suyun parçalanması reaksiyasında $2H_2O(m) = 2H_2(q) + O_2(q) - 572kC$ xarici mühitdən istilik enerjisi udulduğu üçün sistemin öz enerjisi artır.

(“Kimya” kitabından)

- Yük ağır, yol uzaq.

Nə alaf var doyunca, nə su.

(R.Rza)

- SO_2 , CO_2 , SO_3 kimi turşu oksidləri ikiturşulu qələvilərlə mol nisbətindən asılı olaraq, müxtəlif cür reaksiyaya daxil olur və müxtəlif məhsullar alınır.

(“Kimya” kitabından)

- Turşu hazırlayarkən öncə tərəvəzlərin ölçüsünə diqqət etmək lazımdır.

(“Kulinariya” kitabından)

Deməli, elmi üslubda terminlərlə yanaşı, yerinə görə termin səciyyəli sözlər də işlənir.

10. Mətni oxuyun. Ancaq termin kimi işlənən sözləri seçin. Bu mətndə termin kimi işlənən hansı sözlər həm də ümumişləklilik xüsusiyyəti daşıyır? Onların, əsasən, alınma olmasının səbəbini izah edin.

Su (H_2O) adi və qeyri-adi maddədir. Bizim planetin 3/4 hissəsi okeanların, dənizlərin suyu ilə əhatə olunmuşdur. Yer qabığının quru hissəsinin 20%-i bərk su ilə örtülmüşdür. Planetin iqlimi sudan asılıdır. Suyun istilik tutumu çox yüksəkdir. Qızdırdıqda o, istiliyi udur, soyuduqda isə istiliyi verir. Suda canlı hüceyrələrdəki bütün biokimyəvi proseslər məhlulda gedir.

Su 3 cür olur: maye, bərk və qaz halında. Suyu həm hidrogenin oksidi, həm də oksigenin hibridi kimi baxmaq olar.

Su molekulu kor bucağı olan üçbucaq şəklində qurulmuşdur. İki O-H (oksigen-hidrogen) rabitəsi arasındakı bucaq 104 dərəcə 27 dəqiqədir. Su molekulundakı hər iki hidrogen atomu oksigen atomunun bir tərəfində yerləşdiyi üçün elektrik yükləri onda paylanır. Molekulun bir tərəfi müsbət, digər tərəfi mənfi yüklənir. Deməli, su molekulu polyardır.

(“Məktəblinin lüğəti”ndən)

11. Aşağıdakı qoşmada bədiilik yaratmaq üçün istifadə edilmiş sözləri aid olduğu sözlə birlikdə seçib yazın. Həmin sözlərdən hansını elmi üslubda termin kimi istifadə etmək olar?

Sərv boylum, bir çıx, görüm boyunu,
Onda qurban edim canı mən sənə.
Qaşlarının tağı qıbləğahımdır,
Fəda qılım din-imanı mən sənə.

Baxmaq ilə doymaq olmaz üzündən,
Danışanda şirin-şirin sözündən,
Onun üçün göz kəsməmə gözündən
Müştağam, ey şəkər kanı, mən sənə.

(M.P.Vaqif)

12. Oxuduğunuz mətnlərdən beynəlmiləl terminləri seçin.

Elmi üslubun digər əlamətlərindən biri sözlərin həqiqi mənada işlənməsidir. Bu üslub təbiət və cəmiyyət hadisələri haqqında dəqiq məlumat verir, onların mahiyyətini və qanunauyğunluqlarını sübut edir. Ona görə də bu üslubda sözlərin həqiqi mənada işlənməsi vacib şərtlərdəndir.

Bədii üslubda isə müəyyən əşya öz təbiətinə uyğun olmayan bir əlamətlə qarşılaşdırıla bilər.

Məsələn: *qəm dəryası, polad biləklər, daş qəlblər, gözəl* mənasında *maral, ceyran* söz və ifadələrdən istifadə oluna bilər.

Elmi üslubda *bilək, əl, ürək* sözlərindən bədən üzvləri haqqında, *maral, ceyran* sözlərindən isə heyvan haqqında verilən məlumatlar zamanı istifadə olunur.

Elmi üslubda hiss və həyəcan duyğularını yaradan söz və ifadələr, nida cümlələrinin və dialoqun işlədilməsi xarakterik deyil.

Elmi üslubda beynəlmiləl terminlər üstünlük təşkil edir.

13. Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş cümlədə (səh. 78) *ali bitkilər* birləşməsində *ali* sözünün termin olub-olmadığı barədə fikir yürüdün. Sizcə, həmin sözü *yüksək, böyük* sözləri ilə əvəz etmək olarmı? Niyə?

✓ *Mətndən özünüz də belə cümlələr tapın və izahını verin.*

14. *Ali* sözünü cümlədə elə işlədin ki, o, bədii, yaxud publisistik üsluba aid edilmiş olsun.
15. 1-ci mətnə (səh. 80) *buruq* sözü hansı mənada işlənmişdir? Onu fərqli mənada cümlədə işlədin.
16. 1-ci və 2-ci mətnə (səh. 80) altından xətt çəkilmiş cümlələr məzmunca eynidir. Lakin hər iki cümlədə yanlışlıq vardır. Cümlələri elə düzəldin ki, fikir düzgün və dəqiq olsun.

17. Mətnə (səh. 78–79) göy rəngdə verilmiş sözlərdə şəkilçinin işlənmə qaydasını izah edin.
18. *Badamlı, sirab* sözlərinin nə zaman böyük və ya kiçik hərflə yazılması qaydasını izah edin.
19. Mətnə çərçivəyə alınmış ifadələri (səh. 78) ixtisar şəklində göstərin. Sizcə, bunlar mətnə ixtisarlər şəklində, yoxsa bütöv verilməlidir? Fikrinizi əsaslandırın.
20. Mətnlərdə fərqləndirilmiş (səh. 79, 80) cümlələrdə hansı norma pozulmuşdur? Niyə belə hesab edirsiniz? Əslində, necə olmalıdır?
21. Mətnə tünd şriftlə verilmiş cümlələri (səh. 79) bir cümlə şəklində yazın.

22. “Dağıdıcı təsirə malik su, eyni zamanda, ən böyük həyat mənbəyidir” mövzusunda təqdimat hazırlayın. Bunun üçün:

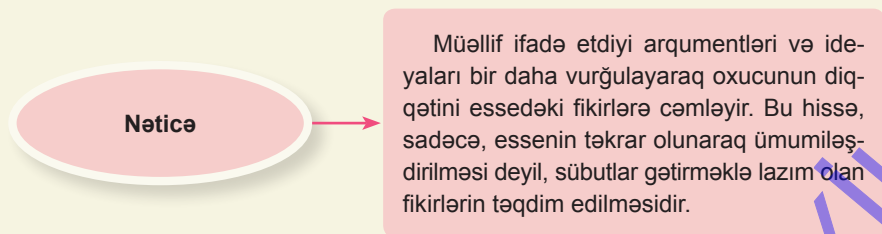
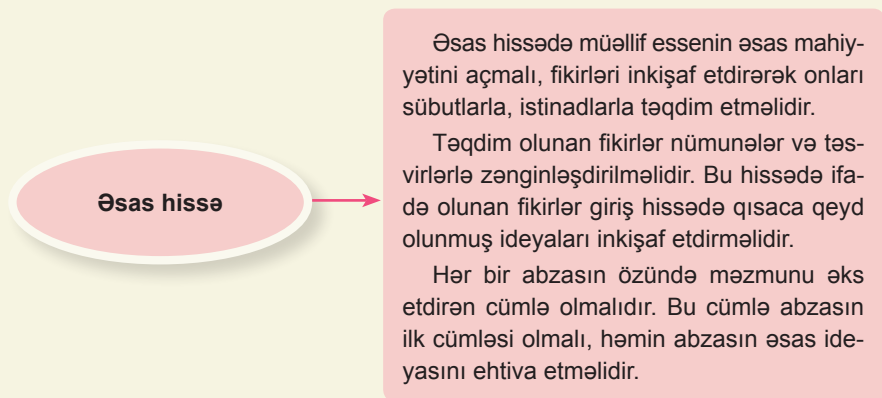
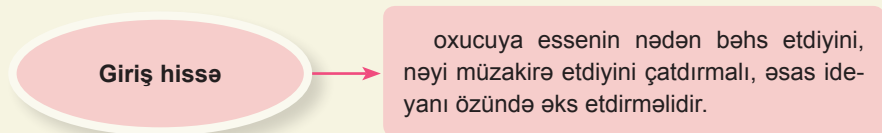
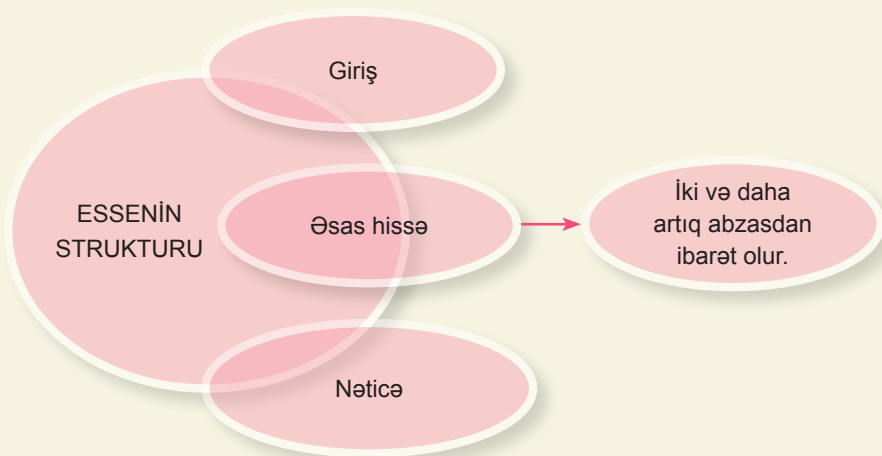
- Sxemi tamamlayın.
- Mətn tərtib etmək üçün tamamladığınız sxemdən istifadə edin.

Su məhv edir	Su yaradır
sel	....

✓ *Hazırladığınız təqdimat hansı üslubda olacaqdır?*

✓ *Vulkan və zəlzələ ilə də bağlı eyni mövzulu mətn tərtib edə bilərsiniz.*

23. “Azərbaycanda mineral sular” mövzusunda esse yazın.

ESSENİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏ MEYARLARI

Giriş

1. Esse giriş, əsas, nəticə hissələrindən ibarətdir.
2. Giriş essenin əsas məzmununu özündə əks etdirir.

Əsas hissə

1. Hər bir abzasda məzmunu əks etdirən cümlə var.
2. Bu hissədə giriş hissədəki ideya və fikirlər inkişaf etdirilir.
3. Nümunələr və təsvirlər qısa və məqsədyönlüdür.
4. Müəllif kifayət qədər dəstəkləyici nitq ünsürlərindən istifadə edir (ifadə etdiyi ideyalar üçün).
5. Bir mövqedən digərinə əlaqəli keçidlər edir. Bu keçidlərdə "mən", "sən" əvəzliyi əvəzinə "biz" əvəzliyindən, "əlavə olaraq", "baxmayaraq ki", "bununla belə" və s. bu tipli sözlərdən istifadə edir.
6. Cümlələrin və ideyaların məntiqi ardıcılığı vardır.

Nəticə

1. Fikirlərini əsaslandırma bilir.
2. Arqument və ideyalar bir daha vurğulanır.

1. Müxtəlif cümlə tiplərindən istifadə edir.
2. Zəngin (lazımı) lüğət ehtiyatına malikdir.
3. Yazı mövcud qaydalara uyğundur.
4. Hər fəhəvləri yoxdur.
5. Esse verilmiş söz limitinə uyğundur.

“Yardım və həmrəylik cəmiyyətin tərəqqisi üçün ən gözəl vasitədir”.

1. Mətni tələffüz qaydalarına uyğun şəkildə oxuyun.

Azərbaycan övladı! Sənindir bu məmləkət,
Dayağıdır həqiqət, bayrağıdır məhəbbət.
Yurd sevgisi ocaqdır, qalma bu oda həsrət,
Ömrün boyu alovlan, bu ocaq üçün yaşa!

Bağrına bas bu torpağı isti bir qucaq kimi,
Dəniz kimi dalğalan, çağla gur bulaq kimi.
Bakı nefti Xəzərdə alışıq çiray kimi,
Dünyanı nurlandıran çilçiray üçün yaşa!

Yurdun hər qarışında şəhidlərin qanı var,
Qəhrəmanlıq qeyrəti, şəhidlik nişanı var.
Hər dövrün, hər zamanın bir cür imtahanı var;
Tarixə imtahan ver, bu sınaq üçün yaşa!

Dosta məhəbbətdə də, düşməyə nifrətdə də,
Vətənlə görüşdə də, Vətənə həsrətdə də,
Qarabağ savaşına qalxan cəsərdə də
Son damla qanınadək bu torpaq üçün yaşa!

Azadlıq səhərini həsrət ilə anmısan,
İstiqlal vuruşunda ocaq olub yanmısan,
Üçrəngli bayrağını qanınla qazanmısan.
Yaşa, ey Vətən oğlu, bu torpaq üçün yaşa!
Bu millət üçün yaşa, bu torpaq üçün yaşa!

Zəlimxan Yaqub

“...2016-cı il Azərbaycanda “Multikulturalizm ili” elan edilmişdir. Bu il ölkəmizdə bir çox mötəbər beynəlxalq tədbirlər keçirilmişdir. Azərbaycan bir daha dünyaya sübut etmişdir ki, müxtəlif dinlərin, millətlərin, etnik qrupların nümayəndələri bir ölkədə, bir səma altında rahat, ləyaqətlə yaşaya bilərlər. Azərbaycan multikulturalizm ideyalarının dünyada təbliği işində müstəsna rol oynayan bir ölkədir.

Əziz həmvətənlər, bu gün Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günüdür. Mən bütün dünya azərbaycanlılarını səmimi qəlbədən salamlayıram, onlara ən xoş arzularımı çatdırıram. Onlar bilirlər və bilməlidirlər ki, onların arxasında möhkəm, güclü Azərbaycan dövləti dayanır.

Əziz bacılar və qardaşlar, mən sizi Yeni il bayramı və Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü münasibətilə ürəkdən təbrik edərim, sizə cənsağlığı, xoşbəxtlik arzulayıram...”

Prezident İlham Əliyevin 2016-cı ildə “Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü və Yeni il münasibətilə Azərbaycan xalqını təbriki”ndən

2. Mətni aid olduğu üslubun xüsusiyyətlərinə uyğun oxuyun. İntonasiyanı nəzərə alın.

DAĞ PIÇILTISI, ZİRVƏ HARAYI

Kökü yerlərə dirək, qayaları sərt, torpağı min ətirli çiçəklərlə dolu dağ!

Sənə baxdıqca dağ mətinliyi, düşməne dağ çəkən duruşun, üstünə qayaları yağdıran qəzəbin, çəməində, dumanında itirib dərələrə çırpın bir möhtəşəmliyin görünür. Bir də dörd yanına səpələnmiş dağlar, dərələr, təpələr, talalar, çaylar görünür. Sanki ətrafı anlaşılmazı çətin olan bir nəzərlə süzüb deyirsən:

– Durun, bax beləcə: çiyin çiyinə, iç içə durun. Həmrəy durun, həmrəyliyiniz neşlər kimi deşsin düşməni gözünü. Qorxmayın, bu həmrəylik bizi həm torpağın altından, həm üstündən bizimkilər tərəfdəki torpağa bağlayır.

Yalnız deyilik!

Elə bil arxa-arxaya söykənən bu əzəmətli dağlar bir-birinə: “Bir xəbərin, bir ismarıcın varmı vətən tərəfdəkilərə?” – deyir.

Sonra bir dağ içəri oyadan pıçıltı ilə səslənir: “Baxın, biz çiyin çiyinə dayanmışıq”.

Ey bu səsi eşitmək istəməyənlər, ayrılıq yanğısını duymayanlar, bunun üçün dağ dilini bilmək lazım deyil, Vətəni sevmək kifayətdir.

Düşmənlər cığırqlarla zirvələrimizə çıxmaq istəyirlər, zirvə güllərini dərmək istəyirlər. Çənlerimiz, dumanlarımız onları ora çatmağa qoymur, yollarını azdırır, qayalara çırpıb çuxurlara atır. O cığırqların yolları ancaq sizlərə açıqdır. Oradakı min bir ətirli gülləri, xarıbüllülləri sizə saxlamışıq. Çıxın, zirvəyə çıxın, cığır sizi gözləyir.

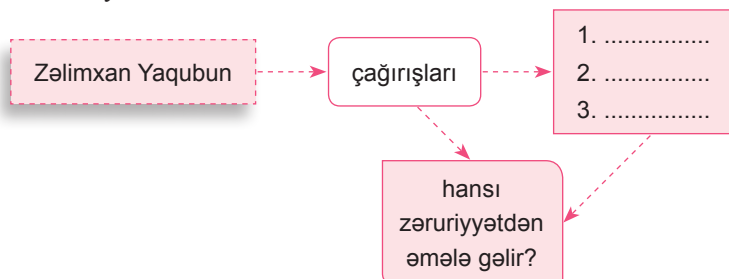
O zirvəyə baxdıqca böyük AZƏRBAYCANI görəcəksiniz.

Ş.Mahmud,

“Füyuzat” jurnalından, 2014-cü il

Dağlar mətnində hansı məqsədlə “danışdırılır?”

3. Hər üç mətnə (səh. 88–89) aid olan açar sözü müəyyənləşdirin.
4. Şeirin mövzu və ideyasını müəyyənləşdirin, onu “Dağ pıçılıtsı, zirvə harayı” mətninin mövzu və ideyası ilə əlaqələndirin.
5. Sxemi tamamlayın.

6. *Dünyanı nurlandıran çilçıraq üçün yaşa!* dedikdə şair nəyi nəzərdə tutur?
7. “Dağ pıçılıtsı, zirvə harayı” mətnində obrazlı ifadələrdən çox istifadə olunmuşdur. Bu həmin əsərin bədii üslubda olduğunu deməyə əsas verirmi?
8. Hər bir mətnin üslubunu və üslubi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməklə onları müqayisə edin.

Prezidentin çıxışı	Zəlimxan Yaqubun şeiri	“Dağ pıçılıtsı, zirvə harayı” mətni

✓ *Siz Azərbaycan xalqını təbrik etmək üçün çıxışınızı necə qurardınız?*

9. “Bu torpaq üçün yaşa!” şeirinin hansı misralarında həmrəyliyə çağırış vardır?
10. “Dağ pıçılıtsı, zirvə harayı” mətnində və Prezidentin çıxışında “Bu millət üçün yaşa, bu torpaq üçün yaşa!” misrası ilə səsləşən cümlələri seçin. Fikrinizi faktlarla əsaslandırın.

Dilin üslubi imkanları iki şəkildə təzahür edir: funksional və fərdi. Funksional üslublar milli ictimai təfəkkürün müxtəlif sahələrini özündə əks etdirir. Bu zaman dil vasitələrindən ümumi istifadə olunur. Fonetik, leksik və qrammatik normalara riayət edilməsi bu üslubların hamısı üçün məcburidir.

Fərdi üslub dil vasitələrindən xüsusi istifadə zamanı meydana çıxır; hər bir şəxs müəyyən funksional üslub daxilində həm də fərdi nitq xüsusiyyətlərinə malikdir. Məsələn, M.Ə.Sabir, H.Cavid və S.Vurğun bədii üslub nümayəndələri olsa da, onların hər birinin dil vasitələrindən həm də fərdi istifadə xüsusiyyətləri vardır. M.Ə.Sabirdə daha çox satirik-yumoristik, H.Caviddə romantik duyğuları əks etdirən, S.Vurğunda isə ədəbi dilin xalq qoluna aid söz və ifadələrə üstünlük verilir.

11. Şeirdə (səh. 88) poetizmləri seçib onların rolunu müəyyənəldir. Digər mətnlərdə də poetizmlər varmı? Səbəbini nə ilə izah edərsiniz?
12. Şeirdə birinci bəndin sonuncu misrasında işlənən *ocaq* sözü hansı mənada işlənmişdir? Bu *ocaq* sözünün sinonimi hansı misrada işlənmişdir?
13. Son bənddə (səh. 88) sinonim olan sözləri seçib onların şeirdə yaratdığı üslubi rəngarəngliyi əsaslandırın.
14. Şeirdən istifadə etməklə sxemi şərh edin.

15. *İsmaric, sifariş, mesaj* sözlərini cümlədə işlətməklə onların bir-birini əvəz edib-edə bilməyəcəyini əsaslandırın. “Dağ pıçılıtsı, zirvə harayı” mətnində *ismaric* sözünü hansı sözlə əvəz etmək olar?

16. Mətnlərdə fərqləndirilmiş cümlələrin (səh. 88–89) quruluşunu müəyyənəldir. Fikrinizi əsaslandırın.
17. Mətnə (səh. 89) altından xətt çəkilmiş cümlələrdə hansı sözlər səhv yazılmışdır?
18. *Yaşa, ey Vətən oğlu, bu torpaq üçün yaşa!* misrasında *ey* sözündən sonra niyə vergül işarəsi qoyulmamışdır?
19. Şeirdə hər bəndin son misrasında cümlələrin sonunda qoyulan nida işarəsinin işlənmə səbəbini izah edin. Şeirdə məqsəd və intonasıyaya görə cümlənin hansı növündən daha çox istifadə olunmuşdur?
20. Şeirdə bədii xitabları seçib “bədii ədəbiyyatda xitablardan yalnız müraciət deyil, surətin müəyyən hiss-həyəcanının, əhvali-ruhiyyəsinin və ya müəllifin daxili duyğularının ifadə vasitəsi kimi də istifadə edilir” fikrini əsaslandırın.
21. Mətnə tünd şriftlə verilmiş cümlədə (səh. 89) hansı söz *dedi* sözünün əvəzinə işlənmişdir?

22. **Təsəvvür edin ki,**

1. Z.Yaqubun şeiri haqqında çıxış etmək sizə tapşırılıb. Çıxış üçün sizə 10 dəqiqə vaxt verilib.
  - Çıxışınızı necə qurarsınız?
  - İlk növbədə, hansı məqamı ön plana çəkərdiniz?
2. Və yaxud şeirin məzmununun aktuallığı barədə mətbuatda çap olunması üçün məqalə yazmalısınız. Həmin məqaləni yazın.

Yaradanın bir möcüzəsi olan Dəmirçi dağının ətəklərində üzü Qara dənizə baxan səfalı bir ovalıqda Aluşta şəhəri yerləşir. Şəhər ətrafındakı bağçalar, bostanlıqlar arasında, dənizin sahilində balıqçı Rahim öz ailəsi ilə: həyat yoldaşı Hurizat xanım və üç qızı şad-xürrəm yaşamaqda idi.

Bu balaca kənd onlara xoş rəftarına, rəhmdilliyinə, əliaçıqlığına görə sevib ehtiram göstərirdi. **Lakin bu ailənin nəşəsini böyüməkdə olan qızlarının evdə hər gün bir-biri ilə deyib-döyüşməsi qaçırdı.** Yeniyyətlərin səsi ucaldıqca qonşular bu gənc valideynlərə təsəlli verir, qızlarının böyüdükcə ağıllanacağına inandırmağa çalışırdılar. Hurizat ananinsa nədənsə son vaxtlar bu gəlişigözlə sözlərə daha inanmağı gəlmirdi. Amma gənc ana qonşularının canıyananlığını görüb onların ürəyini qırmaq da istəmirdi.

Bacılar bütün günü güzgünün qabağından çəkilmirdilər. Yox, onlar güzgüdən digər yaşıdları kimi bəzənib-düzənib özlərinə baxıb tamaşa etmək üçün yox, deyib-deyinib axırda da dalaşib ağlamaq üçün istifadə edirdilər. Bacıların böyüyünün adı Sərvişah, ortancılını Gülnar, sonbeşiyinki isə Nazəndə idi. Hamısından böyük bacı Sərvişah adının əksinə, boyca bacıların ikisindən də (*balaca, yoxsa kiçik*) görünürdü.

Lakin arıq, çəlimsiz bu yeniyyətə qızcığazın böyüyərkən incə qamətli, zərif bir gözəl olacağından xəbər verirdi. O özü isə öz balaca boyunu ələ salır, **həq..rətlə** özünə: “qarışqa”, – deyirdi. Hər gün ata-anasını bezar edir, boy-buxununa görə onları məzəmmət edib yamanlayırdı. Atasını nazlamağa çalışır: “Bax qızıl da kiçikdir, hələ almaz, amma gör nə gözəldir, necə qiymətlidir”, – deyirdi. *Anasının sözlərinə qüvvət vermək istəyəndə səbrli aşıb-daşan qızcığaz Ah ana deyib fəryad etdi*

Ortancıl Gülnar isə qaraşın, çöhrəsi saf **kəhr..ba** rəngində xoşagəlimli bir yeniyyətə idi. **Buğday..** rəngi ona sağlam, çoxlarında həsəd oyadacaq bir məlahət verirdi. Onunsa öz rəngindən **zəhləsi** gedirdi. Anasına: “Mən bəs niyə beləyəm, ana? Hələ adıma da Gülnar (*qoydunuz, yoxsa qoymusunuz*). Kaş ya-naqlarım o nar çiçəklərinə (*bənzəsəydi, yoxsa bən-*

ORFOQRAFIYA

Necə yazılmalıdır?

- həqarətlə – həqərətlə
- kəhrəba – kəhraba
- buğdayı – buğdayı
- dəşhət – dəhşət
- bardaqvari – bardaqvarı
- çəhrayı – çəhrayı

ORFOEPIYA

- qiymətlidir – [.....]
- dərdləri – [.....]
- ənginliklərindən – [.....]

zəyaydi), – deyərdi. Anası qızının göz yaşlarına dözə bilmir, onu bağrına basıb ovundurmaq üçün qollarını açdıqda Gülnar daha bərkdən ağlayırdı. Belə olduqda anası onu nazlayırdı Ay qızım ay nazım həmişə deyərlər ağ ayran çəpər dibində qara kişmiş bəylər cibində

Kiçik bacı Nazəndə isə bacılarından fərqli olaraq deyib-gülən, həm də çox gözəl idi. Onun hələ tam formalaşmamış qaməti söyüd şivi kimi incə idi. Amma bacılar deyib qışqıranda o da ağlamsına-ağlamsına onlara qoşulur: “Mən niyə belə güləyə-nəm”, – deyə vay-şivən qoparırdı.

Qızları böyüdükcə dərdləri də böyüyən ana-ata artıq vaxtlarından əvvəl qocalmış, ötən günlərin fərəhini, az qala, yaddan çıxarmışdılar. Amma qızlarının hər birinin dünyaya gəlişini necə bayram etdiklərini yadlarına salıb xatırlamağa da qorxurdular. Hələ çağa ikən onları əzizləyən, atıb-tutan xoşbəxt ata xanımına: “**Bax vaxt gələcək, – deyirdi, – bizim hərəsi bir yanda üç evimiz olacaq, onlar biz qocalanda nə bizi tək qoymağa, nə də darıxmağa qoymayacaqlar.** Hər birinin yanında növbə ilə qalarıq”. Gənc ana da səadət içində: “İnşallah”, – deyə pıçıldaırdı.

Günlərin bir günü bacılar yenə ağız-ağıza verib ağlaşır, bəd dua edirdilər. *Səbri tükənmiş ata-ana fəryad edərək elə təzəcə Ey yerin-göyün sahibi, bizi bunların danlağından qurtar demişdilər ki ərşin ənginliklərindən göy gurultusuna bənəyən bir səs gəldi.*

Sizcə, nə baş verəcək?

Valideynlər evdə dura bilməyib **də..ətdən** dilləri tutulmuş halda həyəətə **cumdular**. Qapılarında isə heç vaxt heç yerdə görmədikləri üç ağac yan-yana dayanmışdı. Ən böyük sərv ağacının göyə millənən şah budağı qalxıb, az qala, buludlara toxunurdu. İkinci ağac zərif qırmızı cizgili zümrüdü yarpaqları arasından sehrli **çəhr..yı** rəngdə olan **bardaqvar..** çiçəklərini lovğa-lovğa oynadırdı. Üçüncü ağac ürəkləri ağrıdan kədərli bir sükutda durmuşdu, zorla sezilən bir mehin təsirindən nazla çırpınırdısa da, sanki qəmə batmış bir qız saçlarını süpürgə edib ağlaya-ağlaya yeri süpürürdü. Bu ağac xalqın gah “naz ağacı”, gah da “ağlayan söyüd” dedikləri söyüd idi. Bundan sonra camaat ağacları bacıların adı ilə, “Sərv”, “Gülnar”, “Nazəndə söyüd” adlandırmağa başladı.

Deyirlər ki, onlar bütün gecəni, gündüzü hey pıçıldaşımaqdadırlar. Çoxları heç nə başa düşməsə də, diqqətlə qulaq verdikdə onların aramsız olaraq həsrət və peşmanlıqla _____ dediklərini eşidib anlaya bilirlər.

“İşıq” jurnalından, 2014-cü il

Sizcə, nöqtələrin yerində nə olmalıdır? “Ağaclar” nə pıçıldaya bilər?

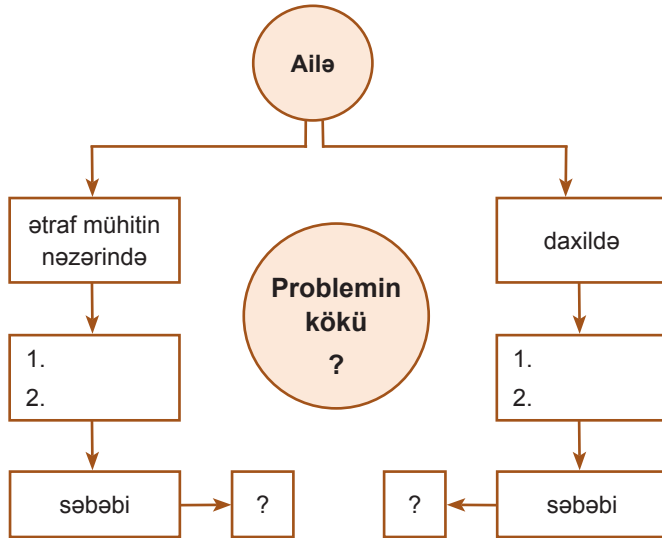
MÜZAKİRƏ

Davamlı və dinc demokratik cəmiyyət qurmaq üçün birlik lazımdır.

1. Mətndəki əsas fikri müəyyənləşdirin və ona münasibət bildirin.
2. “Dağ pıçılısı, zirvə harayı” mətnində hansı cümlə “Üç ağacın sirri” mətninin ideyası, eyni zamanda bacılara tövsiyə ola bilər?
3. Hansı hikmətli söz mətnin məzmunu ilə səsleşir? Fikrinizi əsaslandırın.
  - Sonrakı peşmançılıq fayda verməz.
  - Daldan atılan daş topuğa dəyər.
  - Əvvəl düşün, sonra danış.
  - Nə əkərsən, onu biçərsən.
  - Aza qane olmayan çoxdan da olar.
4. Bacıların ağaca çevrilməsi ilə əfsanə yaradıcıları nəyi demək istəmişlər? “Dədə Qorqud” filminin sonunda axırcı həlledici döyüşdə obrazların daşa döndüyü göstərilir. Filmə baxıb həmin sonluğu bacıların ağaca çevrilməsi səhnəsi ilə müqayisə edin.
5. İnsanda özünəinam hissinin olmaması nəyə gətirib çıxarır? Sizcə, özünəinam hissi necə formalaşmalıdır?
6. Əfsanədə valideynlərə münasibət, övlad-valideyn münasibətləri öz əksini necə tapmışdır?
7. “Kitabi-Dədə Qorqud”dan “Dirsə xan oğlu Buğac” və “Salur Qazanın evinin yağmalanması” boylarını oxuyun, övlad-valideyn münasibətləri haqqında danışın.
8. Sxemi tamamlamaqla şərh edin. Sualı cavablandırın.

Necə olsa idi, nə olardı?

9. Hansı sözlər Aluşta şəhərinin təbiəti haqqında təsəvvür formalaşdırır? Həmin cümlə əsasında Aluşta şəhəri haqqında kiçik mətn tərtib edin.

Bədii əsərlərdə, xüsusən, şeirdə sözlərin və ya şəkilçilərin ixtisar edilməsi halları olur ki, buna ellipsis deyilir. Ellipsis üslubi funksiya daşıyır; bir tərəfdən, vəznin formalaşmasına kömək edir, digər tərəfdən, obrazlılıq, ekspressivlik yaratmaq üçün istifadə edilir. Məsələn:

- Boyun sürəhidir, bədənin büllur(dur),
Gərdənin çəkilməş(dir) minadan, Pəri. (M.P.Vaqif)
- Arifə bir işarə (kifayətdir). (Atalar sözü)

10. "...Qızıcığazın böyüyərkən incə qamətli, zərif bir gözəl olacağı məlum idi" cümləsində *incə* və *zərif* sözlərinin yerini dəyişin. Sizcə, leksik normanın tələbi pozulmuş hesab edilə bilərmi? Niyə? *Zərif* sözünün yerinə *nəfis* sözündən istifadə edilə bilərmi?
11. Mətnə şərhəyə alınmış sözləri daha uyğun və yerinə görə düzgün olan sözlərlə əvəz edin.
12. *Cumdular* sözünü hansı halda işlətmək olar?
13. Mətnə (səh. 92–93) bənzətmələri müəyyənləşdirib onların obrazların daxili aləminin açılmasına, yoxsa xarici görkəminin təsvirinə xidmət etdiyini aydınlaşdırın.
14. Mətni dörd hissəyə bölün, yerinə görə termin kimi işlənə biləcək sözləri seçin.

15. Mətnə (səh. 92–93) hansı cümlələrdə ixtisarlar var? Altından xətt çəkilmiş cümlədə hansı normanın tələbi pozulmuşdur?
16. Mətnə fərqləndirilmiş cümlələrdə durğu işarələrini bərpa edib sxemini qurun.
17. Mətnə (səh. 92) tünd şriftlə verilmiş cümləni düzgün yazın.
18. Mətnə (səh. 92–93) mötərizədə verilmiş sözlər qrammatik cəhətdən necə yazılmalıdır?
19. Yaşıl rəngdə verilmiş cümlədə hansı söz məntiqi vurğulu sözdür? Cümlə üzvlərinin yerini dəyişməklə mətnə hansı məna dəyişikliyi baş verəcək?
20. Mətnə göy rəngdə verilmiş cümlədə qrammatik normanın hansı tələbi pozulmuşdur?
21. "Üç ağacın sirri" mətnində ailənin və obrazların daxili aləmindəki, xarakterindəki təzadlar necə təqdim olunur? Həmin cümlələri seçin və təhlil edin.

22. Mətnin (səh. 92–93) məzmununu saxlamaqla onun strukturunda dəyişiklik edin. Sonra hər iki mətni müqayisə edin.
23. "Bu mətnədən mən nə öyrəndim? Bildiklərimdən öz həyatımda və başqalarının həyatında dəyişiklik etmək üçün necə istifadə edə bilərəm?" mövzusunda esse yazın.

ÇANAQQALANI ÖLÜMSÜZLƏŞDİRƏN RUH

*Vətən məni yetişdirib, bu ellərə yolladı,
Bu torpağa qurban deyib, Allaha ismarladı.
“Boş oturma, çalış”, – dedi, xidmət eylə Vətənə,
Südümlə sənə halal olmaz, sən baş əysən düşməyə.*

Əli Kami

Vətənin müdafiəsində məqsəd, sadəcə, torpaqları qorumaq deyil. Burada əsas məqsəd torpaqlarda yaşayan insanların dinini, canını, malını və namusunu qorumaq, millətin fərdlərini asayış içində yaşatmaqdır.

Siz necə düşünürsünüz,
Vətənin müdafiəsində
məqsəd nədir?

1 Çanaqqala müharibəsinin davam etdiyi günlər idi. Rumeli Məscidiyyə bətareyası düşmən gəmilərindən atılan bombaların təsirindən sükuta qərq olmuşdu. İstehkam mövqə komandanı Cavad Paşa xəbəri alan kimi mühərrikli qayıqı ilə topçuların olduğu yerə gəldi. Vəziyyət acınacaqlı idi. Bir topdan başqa, bütün toplar istifadəsiz hala düşmüş, əsgərlərin əksəriyyəti şəhid olmuşdu. Onların bəzisi diri-diri torpağın altında qalmışdı. Yaşayanlar da yaralı idi. Paşa bir az qabaqda yerə uzanıb çətinliklə nəfəs alan əsgərə yaxınlaşdı, şəfqətlə:

– Oğlum, yaralanmısan? – deyər soruşdu.

İgid mehmetcik vüqarla:

– Xeyr, komandır! – dedi

Cavad Paşa diqqətlə baxıb yaralı əsgərin gözlərinin görmədiyini başa düşdü və:

– Oğlum, gözlərin! – deyər iniltiylə səslə söylədi.

Lakin o fədakar vətən övladı öz halından məmnun şəkildə belə dedi:

– Narahat olmayın, komandır, gözlərimi görəcəklərimi gördükdən sonra itirdim...

Bu sözlərdəki ruh və şüur Paşanı ağlatdı. Çünki igid əsgərimiz “görəcəklərimi gördüm” sözü ilə ingilis zirehli gəmisi “Queen Elizabeth”in iki ağır zədə almasına işarə edirdi.

Məhz bu ruh Çanaqqalanı ölümsüzləşdirmiş və 1914–1915-ci illər Çanaqqala müharibələrində türk millətinə bir deyil, iki zəfəri birdən qazandırmışdı.

2 Çanaqqala korpusu ingilis komandanı general Uilyam Birdvorda: “Yer üzündə türk əsgəri qədər vətəni üçün gözünü qırpmadan ölən, döyüş əsnasında misli görülməmiş cəsarətlə fırtınalar əsdirən, yaralı düşməni arxasına alaraq onu ölümdən qurtaran başqa bir əsgər görünməmişdir”, – sözlərini dedirtmişdir.

Bu zəfərin bir sirri də əsgərindən tutmuş komandirinə qədər hər kəsin, hətta bütün millətin Çanaqqalada bir yumruğa dönməsi, birlik-bərabərlik halında bölünməzliyi qoruması idi.

3 İngilis ordu komandanı General Hamiltonun: “Bizi türklərin maddi gücü deyil, mənəvi gücü məğlub etdi. Çünki onların atacaq barıtı da qalmamışdı. Lakin biz göydən enən gücləri gözümüzlə görürdük!..” sözləri və etirafı bu həqiqətin haqqında tam təsəvvür formalaşdırır.

1915-ci ilin payız ayında sərin və yağışlı bir gündə Söyüdün Akgünlü kəndindən ağbirçək, beli bükülmüş, solğun bənizli yaşlı bir ana Biləcik dəmiryol stansiyasından oğlunu cəbhəyə yola salırdı. Onu bağrına basaraq belə dedi:

– Hüseynim, igid oğlum!.. Dayın Şıpkada, atan Döməkdə, böyük qardaşların Çanaqqalada şəhid oldular. Bax sonuncu övladım sənsən. Əgər minarədən azan səsi kəsiləcəksə, məscidlərin qəndili sönəcəksə, südüm sənə haram olsun. Şəhid ol, amma kəndə qayıtma! Haydı, oğul, Allah yolunu açıq etsin!..

4 Çanaqqala, əslində, türk tarixinin bir şərəf nöqtəsidir. Antanta dövlətləri Çanaqqala boğazını, daha sonra İstanbulu ələ keçirib Osmanlı imperiyasını məğlub etmək, diz çökdürmək niyyətində idi. Müttəfiqlər boğazları ələ keçirməklə Rusiyaya yardım etməyi və ən əsası Osmanlı imperiyasını çökdürməklə Almanıyanı mühüm bir müttəfiqindən məhrum etməyi və bu yolla cəbhə xəttini daraldıb müharibəni tezliklə bitirməyi planlamışdılar. Lakin Antantanın bütün texniki üstünlüklərinə baxmayaraq, Çanaqqalada mənəvi güc üstün gəldi. Türk əsgəri vətən uğrunda nə etmək lazım olduğu xüsusunda dünyaya bir dərs keçdi və qalib gəldi.

Çanaqqala döyüşü olmasaydı, nə olardı?

Siz bu suala necə cavab verərdiniz?

**Osman Nuri Topbaş,
“İrfan” jurnalından, 2015-ci il**

1. Şeiri oxuyun, məzmununu “Çanaqqalanı ölümsüzləşdirən ruh” əsərinin uyğun gələn hissəsi ilə müqayisə edin.

Geyib əsgər paltarını, silahlandı qəhrəman,
Onun polad sinəsinə sığışmadı ürəyi.
Dayan! – deyib, yaxın gəldi, öpdü onun alnından
Yay gününün xoş səhəri, bir də dağlar küləyi.
– Ana! Getdim salamat qal! – deyib öpdü qarını.
Ana igid balasına açdı öz qollarını,
Üz-gözündən öpə-öpə bağrına basdı onu,
Ana yurdun bu qəhrəman, bu namuslu oğlunu.
Dedi: “Oğlum, göz bəbəyim, sən ey ömür çiçəyim!
Tarixlərin şahididir mənim bu ağ birçəyim.
Görürəm ki, qəhrəmansan, sənə halaldır südüm.
Qulağında yaxşı qalsın mənim sənə öyüdüm.
Biz sənsiz də dolanarıq, uğur olsun yoluna,
Qılıncını çalan zaman qüvvət gəlsin qoluna!
Sən düşmənin qabağında igid tərپən vüqarla,
Tüfəngini təmiz saxla, atını da tumarla!
Öz yerində olsun gərəк igidin yar-yarağı,
Hər gün yeni bir zəfərlə gəlsin onun sorağı.
İgid balam! Hərçəndi ki öz ananam mən sənin,
Çörəyilə böyümüsən bizim ana Vətənin.
Bizim ellər Koroğlular, Xətailer yurdudur,
Hər nəfəri güllə batmaz, top dağıtmaz ordudur.
...Payız vaxtı bağçamızın heyvaları dəyəndə,
Şaftalıları şirələnib budağını əyəndə
Göndərərəm sovqatını – sən də öz payını,
Sən də artır öz əlinlə zəfərlərin sayını.
Get, düşmənin qabağında igid tərپən vüqarla,
Tüfəngini təmiz saxla, atını da tumarla”.
Əsgər artıq yola düşdü, dağ tərپəndi yerindən.
Günəş yaydı şöləsini Vətənin göylərindən.
Ana baxdı öz oğluna, su da səpdi dalınca...
Şair qəlbi bu səhnədən ilhamını alınca,
– Yaşa, – dedi, – ey qəhrəman! Yaşa, – dedi, – ey Vətən!
Sonra şair dodaqları öpdü ana əlindən.

Səməd Vurğun, “Ananın öyüdü” şeiri

2. Cümləni tamamlayın və davam etdirin.

Səməd Vurğun bu şeiri 1941-45-ci illər II Dünya müharibəsi illərində yazmışdır. Çanaqqala savaşı 1914-15-ci illərdə olmuşdur.

Lakin dövr, zaman və məkandan asılı olmayaraq, ...

İllər ötür, nəsillər dəyişir, xalqın həyatında baş verən hadisələr tarixə çevrilir. Bəziləri unudulub gedir, bəziləri qan yaddaşına həmişəlik yazılır.

Azərbaycanın müasir tarixini vərəqləyənlər 20 Yanvar səhifəsinə çatanda mütləq dayanırlar. Bu gün milyonların yaddaşında özünəməxsus yer tutur. Onu obrazlı şəkildə “Azərbaycan tarixinin qanlı və şanlı səhifəsi” adlandırırlar.

1990-cı ilin 20 yanvarından bizi 24 il ayırır. Bütün yaraları sağaltmağa qadir zaman xalqın 20 Yanvar ağrısına məlhəm ola bilmir. Əlifbanı təzəcə öyrənən məktəblidən tutmuş hafizəsi zəifləyən ahıl insanlaradək hamı 20 Yanvarla bağlı suala düşünmədən cavab verə bilər.

Biz bilirik, biz unutmamışıq. Bəs dünya necə, Azərbaycan xalqının “20 Yanvar”ı haqqında nə bilir? 24 il bundan əvvəl Bakıda, Azərbaycanda baş verənləri xatırlayırmı?

1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə atılan güllələrin vıyılması, şəhərə soxulan tankların motorlarının uğultusu hələ də qulaqlardan getməyib.

İmperiya bu cəza aktı ilə xalqın gözünü qorxutmaq, onun azadlıq ruhunu qan içində boğmaq istədi. Amma buna nail ola bilmədi. Şəhidlər son mənzilə milyonların çiynlərində yola salındı. Təpədən-dırnağa dək silahlanmış imperiya əsgərləri ilə əhatəyə alınmış Bakı həmin gün görünməmiş izdiham yaşadı.

1990-cı ilin faciəli yanvar günlərindən sonra Bakının xəritəsinə bir çox yeni ünvanlar yazıldı.

“Tariximizin qanlı və şanlı səhifəsi” kitabından, 2014-cü il

- Əgər sinəsini tanka sipər edən Azərbaycan şəhidi olmasa idi, nə olardı?
- Əgər başdan ayağa qədər silahlanmış quduz canavarın qarşısına çıxan Azərbaycan şəhidi olmasa idi, nə olardı?
- Əgər torpağını, Vətəninə sevməyi, onu qoruyan Azərbaycan əsgəri olmasa idi, nə olardı?

✓ Bu suallara dövr, zaman və məkan haqqında məlumat toplamaqla cavab verin.

3-cü BÖLMƏ

FƏRD VƏ CƏMİYYƏT

- Oğluma nəsihət
- Referat
- Uşağın cavabı
- Deyə bilmədiyimiz sözlər...
- Əfsanəyə bənzər eşq
- Yengəclər evi necə tapırlar?
- Bundan yaxşı ola bilməz...

LAYIHƏ

*Bəşər! Ey canlı bir hikmət, böyük
qüdrətlərin vardır.
Böyük əqlin, böyük fikrin, böyük
qüvvətlərin vardır!*

Məhəmməd Hadi

- Həyatda insanı inkişafa aparən 3 şey:
zəhmət, özünəinam, səmimiyyət.
- Həyatda ən dəyərli 3 şey:
sevgi, dostluq, sədaqət.
- Həyatda insanı məhvə sürükləyən 3 şey:
həsəd, kin, yalan.
- Həyatda heç vaxt güvənilməməli 3 şey:
arzular, uğur, zənginlik.
- Həyatda heç bir zaman itirilməməli olan 3 şey:
yaxşılıq, ümid, dürüstlük.
- Həyatda geri qaytarılması mümkün olmayan 3 şey:
zaman, söz, fürsət.
- Fikirlərə münasibət bildirin. Bu fikirlərə siz nəyi
əlavə etmək istərdiniz?

LAYIHƏ

1

OĞLUMA NƏSİHƏT

(ixtisarla)

6. Ey oğul, nə üçün var edildiyini yaxşı düşün. Həyalı və comərd ol. Ömrünü yemək və yatmaqla yaşama.

5. Ey ağıl sahibi oğlum, çirkin görünən işlərdən uzaq dur, onun ətrafında gəzmə. İşlərinin yolunda getməsin istəyirsənsə, öz istəyinə görə hərəkət etmə, ətrafındakılarla məsləhətləş.

4. Ey oğul, bu zamanda ədalət göstərmək istəyirsənsə, buyruğun altında olanları yaxşı qoru. Verdiyi öyüdə şəxsən özü əməl edən onu başqalarına da dinlədə bilər. Öz sözünə əməl etməyən şəxsin sözünü başqaları da dinləməz.

3. Ey oğul, öyüd verənin öyüdlərini can qulağı ilə dinlə. Artıq uşaq deyilsən, burax oyunu. İşində şeytanla ortaqlıq etmə. Madam ki öyüd ala bilərəm, deyirsən, o zaman bu yolda axsaqlıq etmə.

2. Ey oğul, hər zaman doğru yolu tut.

1. Ey oğul, insanları sev, insanlığı sev. İnsan sevmədən anlaya bilməz.

NƏSİHƏTLƏR

LAYIHƏ

7. Ey oğul, insanların eyiblərini
üzlərinə vurma ki, bir başqası da sən
sirr pərdəni yırtmasın. Könlünün
arzusuna görə iş görmə ki, çiyinlərinə
peşmançılıq yükü yüklənməsin.

8. Ey oğul, ağıl sahiblərinin adəti
sükut, cahil insanların adəti isə
unutqanlıqdır. Qeybət və yalan
danışmaqdan, sükut yaxşıdır.
Daim danışmağa düşkün olan
insanlar axmaqlardır.

9. Ey oğul, cinayətə və günahə səbəb
olan yerlərə getmə. Haqq yolunda
korlar kimi yerimə. Bir düşmənin
varsa, əsla qorxusuz yaşama.
Direksiz dam altında oturma.

10. Ey oğul, Haqqı mədh etməkdən
başqa söz söyləmə. Doğru sözü də
xalqı qınamaq və incitmək üçün sərf
etmə. İncitdiyin kəslərdən üzr istə ki,
düşmən kəsilməsinlər. Dostlarının
ardınca danışma.

Fəridəddin Əttar

1. F.Əttarın oğluna verdiyi nəsihətlərin hər birini ayrı-ayrılıqda təhlil edin. Nəsihətləri həyatda rast gəldiyiniz real hadisələrlə müqayisə etməyə və əlaqələndirməyə çalışın. Nəsihətlərin düzgünlüyünü ya təsdiq, ya da təkzib edin.
2. Altından xətt çəkilmiş cümlədə hansı düzgün işarələri çatdırır?
3. “Dost dostun eybini üzə söylər” atalar sözü ilə 7-ci nəsihət ziddiyyət yaradır mı? Fikirlərinizi əsaslandırın.
4. Fəridəddin Əttar haqqında məlumat toplayıb yığcam təqdimat hazırlayın.

Oğluma nəsihət

Cəfər, ey nuri-dideyi-Seyyid,
Qönçeyi-novrəsidedeyi-Seyyid!
İttifaq eylə dust ilə hər an,
İttifaq ilə əmr olur asan.
Dəhrdə etmə iftiraqə həvəs,
İttifaq ilə kəslər olmuş kəs.
Vardır, ey bağı-ömrümün şəcəri,
İttifaq etməyin gözəl səməri.
İttifaq eyləyəndə beş barmaq
Xeyli asandı bir şeyi tutmaq.
Yoxdur, ey sərvərim, tək əldə səda,
İttifaq ilədir sürürü səfa.
Edəsən guş gər bu timsali,
Səni filcümlə eyləyər hali.

5. S.Ə.Şirvaninin “Oğluma nəsihət” əsərini əruz vəzninin tələblərini gözləməklə oxuyun.
  6. Fəridəddin Əttarın “Oğluma nəsihətlər”i ilə Seyid Əzim Şirvaninin “Oğluma nəsihət” əsərinin dilini müqayisəli təhlil edin.
- Aşağıdakı cümlələri tamamlayın və kiçik mətn tərtib edin.

..... müxtəlif olsa da, ... eynidir. Ya-
şadığı zaman və məkandan asılı olmayaraq,
.....

*Rəssamın işinə
münasibət bildirin.
Sizcə, rəsm əsəri
mövzunu açə
bilibmi?*

Aslan və iki öküz

Bir çaragah içində iki öküz
Otlayırlardı şad gecə-gündüz.
Nagah onlara bir qəvi aslan
Eylədi həmlə səxt seyhə-günan.
Çün öküzlər görüb o əhvalı,
Oldular fikri-xəsmdən hali.
*Verdilər dal-dala o heyvanlar,
Qıldı buynuzlarıyla cövlanlar.*
İttifaq eyləyib diliranə,
Durdu onlar müqabil aslanə.
Gördü aslan çü surəti-karı,
Bildi ki, həmləsi deyil karı.
Görüb aslan ki yox işində zəfər,
Oldu rubəh misalı hiylətgər.
Hiylə fikriylə ol qəvi-sövlet
Öküzün eylədi birin dəvət.
Dedi: – Ey gavi-xoşələf, hərgah
Olasan ol rəfiqdən ikrah,

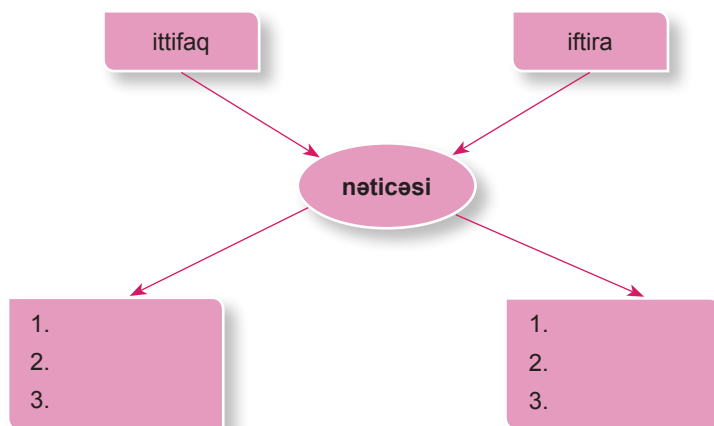
Sənə minbəd etmərəm azar,
Olusan hər çəməndə bərxürdar.
Sənə verrəm hamı ələfzarı,
Görməsən bir dirəndə azarı.
Olusan daima pənahımda,
Dərgəhi-ərşi-iştibahımda.
O qədər vəsf edib özün satdı,
Axır ol binəvanı allatdı.
Onları bir-birindən etdi cüda,
Oldu aslanə müddəa peyda.
Onların parə qıldı əzasın.
Ey gözüm nuru, anla mənasın:
*Əgər olsaydı ittifaqləri,
Gavlər görməz idi bu xəteri.*
Xah rus əhli olsa, xah firəng
Vətən əhlilə olgilən yekrəng.
İttihad eylə, ittifaq eylə,
Üzüvü hər məkanda ağ eylə.

Seyid Əzim Şirvani

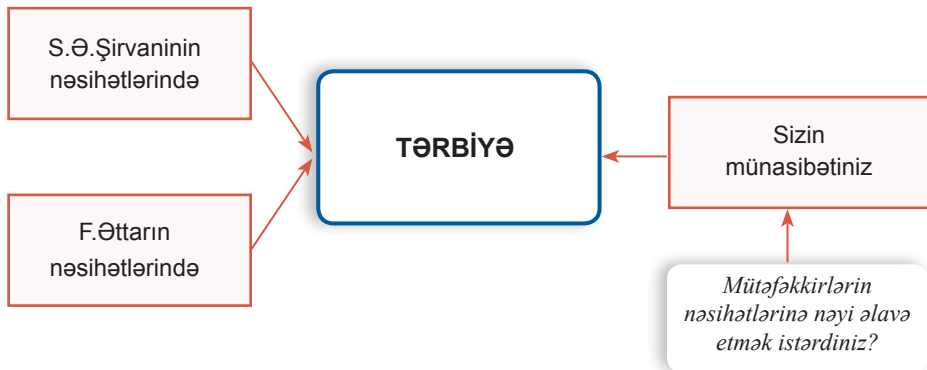

7. S.Ə.Şirvaninin “Oğluma nəsihət” əsərində müəllif gənclərdə hansı keyfiyyətlərin tərbiyə olunmasına çalışır?
8. “Aslan və iki öküz” təmsilinin məzmunu dərslikdə öyrəndiyiniz hansı əsərlə səsleşir? Müqayisələr aparıb fikrinizi əsaslandırın.
9. Təmsildə fikri çatdırmaq üçün müəllif nədən istifadə etmişdir? Mətndəki atalar sözünü tapıb ona münasibət bildirin.
10. S.Ə.Şirvani və F.Əttara görə, dostluqda əsas şərt nədir? Siz bu şərtə nəyi əlavə edərdiniz?
11. *Xah rus əhli olsa, xah fırəng*
Vətən əhlilə olgilən yekrəng misralarının mənasını izah edin.
12. *İttifaq və iftira nələrə gətirib çıxara bilər?* mövzusunda fikir mübadiləsi aparın.

13. *Tək əldən səs çıxmaz* atalar sözünə münasibət bildirin. “Aslan və iki öküz” təmsilinə həmin atalar sözünü nümunə gətirmək olarmı? Səbəbini izah edin.
14. Aşağıdakı fikirlərdən hansı mətnlə daha çox səsleşir?
- Birlik çirkin əməlləri kökündən kəsib atan iti qılıncdır.
  - Namərdin ac nəfsini doyurmaq üçün əl atdığı hiylə güclü varlıqların belə məhvinə səbəb olur.
  - Böhtan və iftira mənfi xislətlərin ən güclü silahıdır.
  - Mehribançılıq və birgəyaşayış kinli qəlbləri daha çox nifrətlə doldurur.
15. Xalq birliyi dedikdə nə başa düşürsünüz? Tarixə müraciət edin. *Məlum Qarabağ hadisələri dostluq, qardaşlıq və birliyin pozulmasının nəticəsidir* fikri ilə razısınız mı?
16. Fikrə münasibət bildirin. M.L.Kinq deyir: “Quşlar kimi uçmağı, balıqlar kimi üzməyi öyrəndik. Lakin çox sadə bir işi unutduq – qardaş olaraq yaşamağı”.
- ✓ *Azərbaycanın bugünkü inkişaf reallığından nümunələr gətirməklə bu fikri inkar edin.*

17. Sxem əsasında şifahi nitq qurun.

18. Yer üzündə hər cür nifaqa son qoymaq və insanları birliyə dəvət etmək üçün onlara nə deyərdiniz? Necə müraciət edərdiniz? Həmin müraciəti hazırlayın və sosial şəbəkələrdə yerləşdirin. Yaşdılarınızı gələcək dünyanın salamat və əmin-aman şəraitdə yaşaması üçün birliyə çağırın. Sizcə, həmin müraciət hansı üslubda olacaqdır?
19. Müraciəti hazırlamaq üçün Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1 oktyabr 2003-cü il tarixində xalqa ünvanladığı müraciətlə tanış olun. Həmin müraciətin tam mətni ilə tanış olun. Müraciətin dilini tədqiq edin.

Əziz həmvətənlər, hörmətli Azərbaycan vətəndaşları!

Bu günlərdə mənim Azərbaycan Respublikasına bütövlükdə rəhbərliyimin 34, müstəqil Azərbaycan dövlətinə Prezident kimi rəhbərliyimin isə 10 ili tamam olur. Bu illərdə istər bir azərbaycanlı, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı, istərsə də onun rəhbəri, Prezident kimi mənim həyat amalım yalnız Sizə – bütün varlığım qədər sevdiyim Azərbaycan xalqına, dövlətçiliyimizə, ölkəmizin iqtisadi, siyasi, mənəvi inkişafına xidmət olmuşdur. Bu yolda bütün gücümü və iradəmi yalnız müdrik və qədərbilən xalqımdan almışam. Ən çətin anlarda, ən mürəkkəb vəziyyətlərdə yalnız və yalnız xalqıma arxalanmışam. Bu da mənə dözümlü, iradə verib və bütün uğurlarımı təmin edib.

Azərbaycan xalqı dünyanın ən qabaqcıl xalqları sırasında öz layiqli yerini tutub. Onun zəngin mənəvi aləmi, dünya mədəniyyət xəzinəsinə bəxş etdiyi özünəməxsus töhfələr, sivil dünya dəyərlərinə yiyələnmək qabiliyyəti artıq hamıya məlumdur. Azərbaycanlıların öz əməyi, istedadı ilə bütün sahələrdə dünya xalqları ailəsinə getdikcə daha sürətlə inteqrasiya olması indi heç kimi təəccübləndirmir.

Azərbaycanın iqtisadi həyatı yenidən qurulur, yüksək dinamizmlə dirçəlir və inkişaf edir. Ölkə iqtisadiyyatına daxili və xarici kapital qoyuluşu ildən-ilə artır, aqrar sahə, yeyinti və yüngül sənayesi modernləşir, iqtisadiyyatda qeyri-neft sektorunun payı yüksəlir, manatın sabitliyi qorunur, valyuta ehtiyatları artır, yeni-yeni yüksək maaşlı iş yerləri açılır. Bütün bunlar 1994-cü ildən başlayaraq həyata keçirilən yeni neft və iqtisadi inkişaf strategiyasının nəticəsidir. Mən əminəm ki, biz belə davam etsək, qarşıdan gələn bir neçə ildə Azərbaycanda nə bir işsiz, nə bir kasıb insana rast gəlinəcəkdir. Maaşlar, təqaüdlər və insanların ümumi gəlirləri yüksələn sürətlə artacaq. Azərbaycan dövləti, iş adamlarımız təkəcə ölkəmizdə deyil, xarici aləmdə də ən perspektivli və gəlirli layihələrdə iştirak etmək, investisiya qoymaq imkanına və gücünə malik olacaqlar.

Dövlətimiz getdikcə öz müdafiə qabiliyyətini artırır, hərbi cəhətdən güclənir. Milli ordumuz qabaqcıl təcrübə və texnologiyalara yiyələnir, gənclərimiz həvəslə xidmətə gedirlər.

Bütün bunlar asan başa gəlməmişdir. Keçən dövrdə biz Sizinlə birlikdə həm daxildən, həm də xaricdən qaynaqlanan nə qədər təhlükəli irticanın, təxribatın və digər anti-azərbaycan aksiyalarının qarşısını almışıq, nə qədər çətinliklərə sinə gərmişik. Siz bunları çox yaxşı bilirsiniz.

Yalnız milli birliyə, ictimai-siyasi sabitliyə malik, iqtisadiyyatı dinamik inkişaf edən, güclü dövlət təsisatları olan, demokratik və vətəndaş cəmiyyətinə əsaslanan müstəqil dövlətlə hər şeyi, o cümlədən ərazi bütövlüyü və digər məsələləri həll etmək olar. Əminəm ki, bu məhz belə də olacaq.

Üzümü Sizə – həmvətənlərimə tutaraq, qarşıdan gələn prezident seçkilərində prezidentliyə namizəd, mənim siyasi varisim, Yeni Azərbaycan Partiyası sədrinin I müavini İlham Əliyevi dəstəkləməyə çağırıram. O, yüksək intellektli, pragmatik düşüncəli, müasir dünya siyasətini və iqtisadiyyatını gözəl bilən, enerjili və təşəbbüskar bir şəxsiyyətdir. Sizi əmin edirəm ki, həm İlham Əliyev, həm də Yeni Azərbaycan Partiyası bundan sonra da xalqımızın ən layiqli övladlarını öz ətrafında sıx birləşdirərək Azərbaycan dövlətinin inkişafı və xalqımızın firavanlığı yolunda çox işlər görəcəklər. İnanıram ki, mənim axıra çatdıra bilmədiyim taleyüklü məsələləri, planları, işləri Sizin köməyiniz və dəstəyinizlə İlham Əliyev başa çatdıra biləcək. Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm.

**Dərin hörmətlə,
Heydər Əliyev,**

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.
“Azərbaycan” qəzeti, 2 oktyabr 2003-cü il.**

20. Tədqiqatlarınız əsasında müraciət və qanunların (*fərman, sərəncam, qayda*) oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənəldirin.

	qanun	müraciət
Fərqli cəhətləri		
Oxşar cəhətləri		

21. S.Ə.Şirvaninin “Oğluma nəsihət” əsərindən istifadə etməklə çətin sözlərin lüğətini tərtib edin.
22. Mətdəndən (səh. 104) istifadə etməklə sinonimlər cərgəsini tamamlayın.

ittifaq → ?   hiylə → ?   ? → ?

23. *Müqabil* və *qarşı* sözlərini dil paraleli hesab etmək olarmı? Cavabınızı nümunələrlə əsaslandırın.
24. Mətdə altından xətt çəkilmiş cümlədə (səh. 104) leksik mənası *avaz* olan sözün sinonimini müəyyənəldirin. Müəyyənəşdirdiyiniz sözün termin kimi cümlədə işlədin.

25. “Oğluma nəsihət” şeirində söz sırası pozulmuş cümlələr müəyyənəşdirib qaydaya uyğun yazın. Sonra hər iki formanı müqayisə edin.
26. Mətdə fərqləndirilmiş cümlələrin (səh. 105) quruluşunu və növünü müəyyən edin.
27. Mətdə altından xətt çəkilmiş cümlədə (səh. 104) hansı normanın tələbi pozulmuşdur? Niyə belə hesab edirsiniz? Əslində, necə olmalıdır?
28. Mətdə (səh. 105) işlənən bölüşdürmə bağlayıcısını tapın. İşlənmə məqamına diqqət yetirin.
29. S.Ə.Şirvaninin “Oğluma nəsihət” əsərinin hansı misrasında xitabın əlavəsi işlənmişdir?
30. F.Əttarın “Oğluma nəsihətlər”ində məqsəd və intonasiyaya görə cümlənin hansı növlərindən daha çox istifadə olunmuşdur? Niyə?

31. “Aslan və iki öküz” əsərini nəsrə çevirib hekayə şəklində yazın. Hansı fərqi gördünüz?
32. “Oğluma nəsihət” əsərinin əsasında “XIX əsrdə ana dili” mövzusunda məruzə hazırlayın.

2

REFERAT

Referatın uğurlu olmasını istəyirsinizsə, ardıcılığa riayət edin.

Referatda 3 əsas hissə var:

- Mövzunu müəyyənləşdirin.
- Mövzunu əhatə edən suallar hazırlayın.
- Sualları cavablandırma biləcək məlumatlar toplayın.
- Məlumatlar içərisindən lazım olanları seçin.

- nədən bəhs edəcəyinizi diqqətə çatdırmaq
- lazım olan vacib məsələləri ön plana çəkmək
- problemi yekun şəkildə ümumiləşdirmək

Referat bir neçə mərhələdən ibarətdir.

1

- Aktual mövzu seçin.
- Mövzu ilə bağlı problemin həllinə yönəlmiş suallar hazırlayın.

LAYIHƏ

2

- Mövzu ilə bağlı lazımı materiallar toplayın.
- Götürülən məlumatların mənbələrini qeyd edin.
- Materiallar içərisindən ən uyğun olanını seçin.
- Mövzuya uyğun olaraq şəkil, xəritə, sitat və s. toplayın.
- Seçilmiş materialların sualları-nıza uyğunluğunu yoxlayın.

3

- Seçilən məlumatları düzgün əlaqələndirin.
- Giriş hissəni düzgün tərtib edin:
  - ✓ Müzakirə obyektı olan əsas proble-mi açıqlayın.
  - ✓ Fikirlərinizi faktlarla sübuta yetirin.
- Əsas hissədə problemin mahiyyətini açmağa çalışın.
- Nəticə hissəsində problemin həllini verin, ən əsas məsələləri ümumiləşdirin, problemə öz münasibətinizi bildirin.

4

- Referatın görünlü təqdimatına hazırlaşın.
  - ✓ Görüntü üçün fonu, rəngi, dizaynı düzgün seçin.
  - ✓ Mövzuya uyğun şəkil seçin.
  - ✓ Maraqlı görüntü üçün elə giriş verin ki, dinləyiciləri maraqlandıra bilərsiniz.

5

- Referatın təqdimatı.
  - ✓ *Referatın və ya mətnin təqdim olunması çox vacib bacarıqdır.*
- Təqdimat zamanı aşağıdakılara əməl etməlisiniz:
  - ✓ Aydın və ucadan danışın.
  - ✓ Dinləyicilərin diqqətini cəlb etmək üçün uğurlu giriş edin.
  - ✓ Vacib olan məqamları diqqətə çatdırın.
  - ✓ Təqdimat zamanı səslənmə, danışq tempi, fasilə, səsin yüksəkliyinə, jest və mimikalara diqqət yetirin.

6

- Təqdimat haqqında rəylərin soruşulması.
- Təklif və iradların dinlənilməsi.

Yağışlı bir gün idi. Vacib bir işlə bağlı İstanbulun Fatih səmtində Süleymaniyyə camisinin ətrafında bir ünvana getməli idim. Orda mənə deyilən bir adamla görüşüb ondan bəzi məsləhətlər alacaqdım. **1** Hər zaman izdiham və səs-küylü olan İstanbul həyatını dayanmadan yağın yağış daha da çətinləşdirmişdi. Daşdığım çantaların ağırlığından əlimdəki çətiri başımın üzərində çətinliklə saxlayırdım. Müvazinətimi itirdikcə gah sağ tərəfim, gah da sol tərəfim yavaş-yavaş islanırdı. Ayaqlarımın hələ avtobus dayanacağına qədər gəldiyim yolda islandığını hiss etmişdim. Geri qayıdıb yenidən paltarlarımı dəyişəcək nə vaxtım yox idi, nə də həvəsim. Dayanacaqda beş-altı dəqiqə dayandıqdan sonra gözlədiyim avtobus gəldi. Avtobusa minib pencəyimin yan cibindəki üzünə gedəcəyim ünvan yazılmış kağız parçasını çıxartdım. Ünvanı çətinliklə oxuyub sürücüyə ora çatdıqda mənə xəbər verməyini xahiş etdim. O da mənim burarlarda əcnəbi olduğumu hiss edib razılıq ifadəsi olaraq başını yellədi. Bir neçə dayanacaqdan sonra ağsaqqal sürücü gedəcəyim ünvana çatdığımı söyləyib qarşıdakı əzəmətli məscidi göstərərək dəqiq ünvanı tərif etdi. Axtardığım ünvana gəlib çatdığım zaman görüşəcəyim adamın nömrəsinə zəng edib dediyi vaxtda görüşəcəyimiz yerdə olduğumu bildirmək istədim. Bir neçə dəqiqədən sonra həmin adamdan “bu gün çox önəmli bir toplantım var, sizə heç cür vaxt ayıra bilməyəcəyəm” deyərək bir mesaj gəldi. Hərçənd ki, biz bu görüşün vaxtını iki gün qabaqcadan dəqiqləşdirmişdik. Yağış get-gedə güclənirdi. Küçədə hər kəs bir tərəfə qaçır, maşın təkərlərinin altından çıxan palçıqlı

Mətnin dili üzərində iş aparın:

- Mətnin dilində yol verilmiş üslub səhvlərini müəyyənəldirin.
- Mətnə işlədilmiş dırnaq və vergül işarələrinin düzgün qoyulub-qoyulmadığını araşdırın və fikirlərinizi əsaslandırın.
- Səhv yazılmış sözləri müəyyənəldirib düzgün yazın.

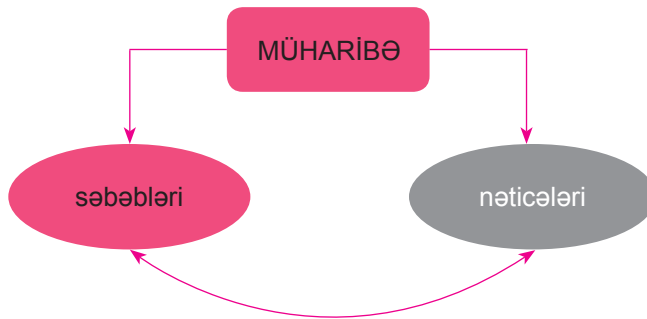
sular səkidə gəzənlərin üst-başını tanınmaz hala salırdı. Soyuq yavaş-yavaş illiklərimə işləməyə başlamışdı. [2] Kiçik bir yeməxanaya yaxınlaşdım. Ətrafdan böyük görünsə də insanların ümumi oturub yemək yediyi zalda cəmi yeddi-səkkiz stol var idi. Nahar yeməyinin vaxtı olduğu üçün o stollardan da əksəriyyəti dolu idi. [3] Dolu masaların arasından çətinliklə keçib üzü küçəyə baxan pəncərənin qarşısındakı iki nəfərlik masada oturdum. Yerimə təzə oturmuşdum ki, gənc bir oğlan yaxınlaşıb nə sifariş verəcəyimi soruşdu. Mən də tez olsun deyə bir ədəd iki lavaşlı dürüm dönəri və ayran istədiyimi bildirdim. Mən verdim yemək sifarişlərini gözlədiyim zaman qucağında beş-altı dənə yarım litrlik plastik su şüşəsi oldan beş-altı yaşlarında bir qız uşağı yeməxanaya daxil oldu. Bundan sonra həmin uşaq bir-bir masalara yaxınlaşıb yemək yeyən insanların qarşısına bir şüşə su qoymağa başladı. Elə o zaman düşündüm ki, **yəqin** bu uşaq da fırıldaqçı dilənçilər kimi suyu bəhanə edərək insanlardan pul qoparmaq istəyir. Uşaq bütün stolları gəzdikdən sonra nəhayət mənim oturduğum masaya yaxınlaşdı və bir şüşə suyu da mənim masamın üzərinə qoyub, sağ əlinin kiçik barmaqları ilə üç göstərdi. İlk baxışda uşağın lal olduğunu düşündüm.

Amma daha sonra qeyriixtiyari olaraq dilinin altında zəif səslə “sələsun” otuz quruş (10 qəpik) dediyini eşitdim. Ona yaxınlaşıb adını soruşdum. Adım Məryəmdir, dedi. Haralısan, dedim. Suriyalıyam, dedi. Yaşı kiçik olsa da gözəl və fəsih ərəb dilində danışdı. Burda nə edirsən? – dedim. Yaşamaq üçün su satıb ailəmə köməklik edirəm, – dedi. Anan-atan hardadır, – dedim? Atam Suriyada rəhmətə gedib, anam isə, – deyib pəncərədən mənə yolun kənarında oturub su satan ortayaşlı bir xanımı göstərdi. Ofisant sifariş verdim yeməkləri çoxdan gətirsə də hər şey yadımdan çıxmışdı.

Elə bil başıma qaynar su tökmüşdülər. Dünya başıma fırlanırdı. Uşaq bu suyun pulşundan çox mənimlə oynamaq istəyirdi elə bil. Masanın üzərinə qoyduğum telefonu götürüb içərisində oyun olub-olmadığını soruşdu. Telefonumda heç oyun olmamasına ən çox o zaman üzöldüm. Onun dilində danışdığım üçün mənimlə daha səmimi münasibət qura bilmişdi. Artıq yavaş-yavaş anası narahat olmasın deyə getmək istəyirdi. Suyun qiymətinə əvvəlcədən otuz quruş desə də mən əlli quruş verdim. Amma uşaq əlavə iyirmi quruşu özümə qaytardı. Çox **təkid** etsəm də əlavə quruşları qəbul etmədi. Və ən sonda “əmi mən dediyim qiymətdən artıq pulu götürə bilmərəm, **çünki** o mənim haqqım deyil və mən dilənçi deyiləm” deyib mənim masamdan qaçaraq uzaqlaşdı. Mən ona heç nə deyə bilmədim. Ona heç bir köməklik də edə bilmədim. Azyaşlı uşaq mənə həyatımın ən böyük dərslərini keçmişdi. İndi sadəcə bu soyuq qış günlərində həmin uşaq yaşda olan oğlum isti evdə yatarkən, onun soyuq İstanbul küçələrində necə gecələdiyini təəvvür belə edə bilmirəm...

Eldar Kərimov

1. Mətnin abzaslarını müəyyənləşdirin.
2. Mətnin giriş, əsas və nəticə hissəsinin hər birini bir cümlə ilə ifadə edin.
3. Mətnin məzmunu ilə bağlı fikirlərdən hansılar doğru deyil?
  - Görüşün baş tutmaması şəxsə ən böyük həyat dərslərini almasına zəmin yaradır.
  - Görüşün baş tutmamasına səbəb önəmli bir toplantı olur.
  - Şəxs yeməxanaya getmək üçün avtobusa minməli olur.
  - Soyuq hava şəxsi yeməxanaya getməyə məcbur edir.
  - Ofisiəntin gətirdiyi yeməklər dadlı idi.
4. Şəxsin üzülməsinə səbəb:
  - görüşün baş tutmamasıdır.
  - güclü yağışın yağmasıdır.
  - telefonunda oyunun olmamasıdır.
  - Məryəmin ona dərslər verməsidir.
  - Məryəmin acınacaqlı taleyidir.
5. Sizcə, Məryəm nə üçün Suriyadan İstanbula qaçmışdır?
6. Necə düşünürsünüz, Yaxın Şərqdə aparılan müharibələr təkcə insan ölümünəmi səbəb olur?
7. Sizcə, Məryəmin taleyi başqa kimlərin faciəsi hesab edilə bilər?
8. Məryəmin hərəkəti F.Əttarın hansı nəsihətinə daha uyğundur? Niyə belə hesab edirsiniz?
9. 113–114-cü səhifələrdə verilmiş materiallardan və aşağıdakı sxemdən istifadə etməklə müzakirə aparın.

✓ Sizcə, bu müharibələrdə ən çox zərər çəkən kim olur?

10. Əsrlər boyu öz gözəlliyi, möhtəşəmliyi ilə seçilən, dünya memarlıq sənətinin inciləri sayılan tarixi abidələrin atılan silahların təsirindən dağılmasına münasibət bildirin. Ölüm saçan silahların nəinki insanların, eləcə də doğma Qarabağımızda tarixi abidələrimizin də qətləminə səbəb olduğunu müzakirə edin.

1949-cu il 12 avqust tarixli Cenevrə Konvensiyaları, onlara 1977 və 2005-ci illərdə əlavə edilmiş üç protokol Beynəlxalq Humanitar Hüququn (BHH) əsas sənədləri sayılır. Silahlı münaqişələr hüququ kimi tanınan beynəlxalq humanitar hüquq da, öz növbəsində, iki qola ayrılır:

Cenevrə hüququ

Döyüşdə artıq iştirak etməyən hərbiçilərin və döyüş əməliyyatlarında bilavasitə iştirak etməyən şəxslərin, yəni mülki əhəlinin mühafizəsinə yönəlir.

Haaqa hüququ

Hərbi əməliyyatlar zamanı döyüşən tərəflərin hüquq və vəzifələrini müəyyən edir və düşməne qarşı istifadə edilən vasitələri məhdudlaşdırır.

1949-cu ildə İsveçrənin Cenevrə şəhərində keçirilən konfransda dörd Cenevrə Konvensiyası qəbul edilmişdir:

Ümumilikdə, Cenevrə Konvensiyaları və onlara əlavə edilmiş protokollar silahlı münaqişələr zamanı yaralı, xəstə və gəmi qəzasına uğramış hərbiçilərin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq, hərbi əsirlərə baş çəkmək, mülki əhaliyə köməklik göstərmək və ümumilikdə, humanitar hüquq ilə mühafizə edilən şəxslərə qarşı müvafiq rəftarı təmin etmək hüququnu müəyyən edir.

Hal-hazırda dünyanın 190-dan çox dövləti, o cümlədən Azərbaycan hökuməti də 1993-cü ildən Konvensiyalara qoşulmuşdur.

BMT-nin Baş Məclisinin 14 dekabr 1974-cü il tarixli Qətnaməsi ilə qəbul edilmiş "Qadın və uşaqların fəvqəladə hallarda, silahlı münaqişələr dövründə müdafiəsi haqqında bəyannamə"də deyilir:

- Hamilıqla və şəxsiz, məhkum olunmasına baxmayaraq, bir çox xalqların hələ də milli azadlıq hərəkatlarını qəddarcasına yatıran, qadınlar və uşaqlar da daxil olmaqla, ağalıqları altında olan əhaliyə ağır itkilər və saysız-hesabsız iztirablar gətirən müstəmləkəçilik, irqçilik, yadelli və əcnəbi ağalığı boyunduruğu altında olması faktından dərinəndən narahat olaraq;
- Əsas azadlıqların və insan şəxsiyyəti ləyaqətinin əvvəlki kimi ciddi pozuntulara məruz qalması, eləcə də əcnəbi müstəmləkə ağalığını və irqi ağalığı həyata keçirən dövlətlərin əvvəlki kimi beynəlxalq humanitar hüququ pozmaları ilə bağlı dərinəndən təəssüfləndiyini bildirərək;
- Fəvqəladə vəziyyətlərdə və silahlı münaqişələr dövründə qadınların və uşaqların müdafiəsi haqqında bu Bəyannaməni təntənəli surətdə elan edir və təşkilatın bütün üzv dövlətlərini bu Bəyannaməyə ciddi əməl etməyə çağırır:

- I. Qurudakı silahlı qüvvələrdə yaralıların və xəstələrin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında;
- II. Dənizdəki silahlı qüvvələrdə yaralıların, xəstələrin və gəmi qəzasına uğrayanların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında;
- III. Hərbi əsirlərlə rəftar haqqında;
- IV. Müharibə zamanı mülki şəxslərin müdafiəsi haqqında.

1. Mülki əhaliyə, xüsusilə, onun ən müdafiəsiz hissəsi olan qadınlara və uşaqlara, saysız-hesabsız əzab-əziyyət gətirən hücum edilməsi və onun bombardman olunması qadağandır və belə hərəkətlər pislənməlidir.

2. Hərbi əməliyyatların gedişində kimyəvi və bakterioloji silahdan istifadə edilməsi 1925-ci il Cenevrə Protokolunun, 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarının və beynəlxalq humanitar hüquq prinsiplərinin ən biabırçı şəkildə pozulması deməkdir və müdafiəsiz qadın və uşaqlar daxil olmaqla, mülki əhali arasında ən böyük itkilərə səbəb olur və qətiyyətlə pislənməlidir.

3. Bütün dövlətlər qadınların və uşaqların müdafiəsi üçün mühüm təminatlar verən 1925-ci il Cenevrə Protokoluna və 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarına, həmçinin silahlı münaqişələr dövründə insan hüquqlarına hörmət edilməsinə aid digər beynəlxalq hüquq aktlarına müvafiq öhdəliklərini tam yerinə yetirməlidirlər.

4. Silahlı münaqişələrdə, əcnəbi ərazilərdəki hərbi əməliyyatlarda və ya hələ də müstəmləkə ağalığı altında olan ərazilərdəki hərbi əməliyyatlarda iştirak edən dövlətlər qadınları və uşaqları müharibənin dağıdıcı nəticələrindən qorumaq üçün bütün səyləri göstərməlidirlər. Təqib, işgəncə, cəza tədbirləri, alçaldıcı davranış və zorakılıq, o cümlədən əhalinin qadınlardan və uşaqlardan ibarət hissəsinə qarşı bu kimi tədbirlərin qadağan edilməsinə nail olmaq üçün bütün zəruri addımlar atılmalıdır.

5. Müharibə edən tərəflərin hərbi əməliyyatların gedişində və ya işğal edilmiş ərazilərdə, həbsxanaya salma, işgəncə vermə, güllələmə, kütləvi həbsə alma, kollektiv cəzalandırma, mənzilləri dağıtma və yaşayış yerindən zorla qovma da daxil olmaqla, qadınlara və uşaqlara qarşı törətdikləri bütün repressiya və qəddarlıq, insanlıqdan kənar davranış formaları cinayətkar hərəkətlər sayılır.

6. Mülki əhaliyə mənsub olan və sülh, öz müqəddəratını təyin etmə, milli azadlıq və istiqlaliyyət uğrunda mübarizədə fəvqəladə vəziyyətlər və hərbi münaqişələr şəraitinə düşən və ya işğal olunmuş ərazilərdə yaşayan qadınlar və uşaqlar, ev-eşikdən, qidadan, tibbi yardımdan, yaxud insan hüquqları haqqında ümumi bəyannamənin, Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın, İqtisadi Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın, Uşaq Hüquqları Bəyannaməsinin, yaxud beynəlxalq hüququn digər aktlarının müddəalarına müvafiq olaraq digər ayrılmaz hüquqlardan məhrum edilməməlidirlər.

Haaqa Konvensiyası (hərbi konfliktlər zamanı mədəni dəyərlərin qorunması haqqında). 07.08.1954-cü ildən qüvvədə olan Konvensiya hərbi münaqişələr zamanı hər bir dövlətin öz ərazisində və rəqib tərəfin ərazisində yerləşən mədəni dəyərlərin qorunması, arxitektura, incəsənət, tarixi abidələr, arxeoloji qazıntıları kimi daşınan və daşınmaz mədəni dəyərlərin müdafiə edilməsini iştirakçı dövlətlərin qarşısında vəzifə kimi qoyur.

Konvensiyanın iştirakçıları özlərinin qanunvericiliyində elə qanunlar qəbul etməlidirlər ki, bu konvensiya onun şərtlərini pozan və pozmağa göstəriş verənləri cəzalandıra bilsin.

11. Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlərin (səh. 112–113) leksik mənalərini verilənlərin içərisindən düzgün müəyyənə bilərsiniz.

- Bir şeyin üstündə durma, israr etmə
- Olduğu vəziyyəti saxlama, vəziyyətdə sabitlik

12. Leksik mənası *Bərabər və əks istiqamətdə olduqlarına görə bir-birini məhv edən qüvvələrin təsiri nəticəsində cismin hərəkətsizlik halı* olan sözü müəyyənə bilərsiniz. Aşağıdakı hökmlərdən birini seçib həmin sözün ümumişlək, yaxud termin olduğunu müəyyənə bilərsiniz.

- Bu söz termdir.
- Bu söz ümumişlək sözdür.
- Bu söz yerinə görə həm termin, həm də ümumişlək söz kimi işləyə bilər.

13. Mətnə göy rəngdə verilmiş sözlərin (səh. 113) sinonimlərini müəyyən edin. Sizcə, müəyyənə bildiyiniz sözlər cümlədəki sözləri əvəz edə bilərmi?

14. Mətn əsasında (səh. 112–113) ədəbi dilin normalarının pozulduğu halları müəyyənəlibirib cədvəli doldurun və fikirlərinizi əsaslandırın.

Fonetik norma		Leksik norma		Qrammatik norma	
verilib	olmalıdır	verilib	olmalıdır	verilib	olmalıdır
.....	.....	Ətrafdan böyük görünse də, ...	Kənardan baxanda böyük görünse də, ...	.....	.....

✓ 115-116-cı səhifələrdə verilmiş mətnin üslubunu bədii üslubla müqayisə edin. Hansı fərqləri müşahidə etdiniz?

15. Mətnə (səh. 112–113) nömrələnmiş cümlələrdən hansı ~~~~~ — == sxeminə uyğundur?

16. Mətnə (səh. 113) çərçivəyə alınmış hissəni fərqli formada, yəni təhkiyə dilinə uyğun şəkildə yazın.

17. Məmməd Arazın *Bəşərin gülləsi – söz, Sözü – məhəbbət olar; Mühəribə olmasa!* misrələrindən epigrafi kimi istifadə etməklə esse yazın.

XOCALI AZƏRBAYCAN

2003-cü ilin 15 fevralında Xocalı qaçqınlarının Birləşmiş Millətlər Təşkilatına, Avropa Şurasına, Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatına müraciəti oldu. Müraciətin əsas məqsədi dünyanın nüfuzlu beynəlxalq təşkilatları olan Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Avropa Şurası və Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatına 1992-ci ilin fevralında Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsində ermənilər tərəfindən törədilmiş Xocalı soyqırımını haqqında həqiqətləri dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırmaq və bu qanlı cinayətə hüquqi-siyasi qiymət verilməsinə nail olmaqdan ibarət idi.

Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi 22 aprel 2010-cu il tarixli qərarında Xocalının azərbaycanlılardan ibarət mülki əhalisinin qırılmasını "müharibə cinayətləri və ya insanlığa qarşı cinayətlər kimi qiymətləndirilə bilən xüsusilə ağır əməllər" kimi müəyyən etmişdir.

RƏSSAMLIQDA

Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyində və Azərbaycan Dövlət Rəsm Qalereyasında Azərbaycan rəsamlarının Xocalı faciəsinə və Xocalı soyqırımının qurbanlarına həsr olunmuş bir çox əsərləri saxlanılır. Mais Ağabəyovun "Xocalı faciəsi"; Bəyim Hacızadənin "Xocalı", "Ömrünün axırncı dəqiqəsi"; Fərman Qulamovun "Azadlığa doğru", "Xeyir və Şər"; Rafael Muradovun "Qaçqınlar"; Həmzə Abdullayevin "Yandırılmış Vətən. Qaçqınlar", "Xocalı. Güllələnmiş insanlar"; Sirus Mirzəzadənin "Xocalı"; Nazim Məmmədovun "Vətənpərvər qız", "Xocalının son günü"; Məmməd Orucovun "Xocalı qaçqınları"; Eldar Babazadənin "Axırncı döyüşçü", "Ana fəryadı"; Arif Hüseynovun "Xocalı"; Rövşen Məmmədovun "Xocalı soyqırımı"; Bayram Qasımخانlının "Faciələrimiz", heykəltəraşlardan Xanlar Əhmədovun "Ana körpəsi ilə", "Qoca", "Torpaqlarımız uğrunda", Sahib Quliyevin "Soyqırımı", Zakir Əhmədovun "Çingiz Mustafayev"; Əşrəf Heybətın "Xocalı faciəsi", Nəriman Məmmədovun "Qarabağ süitəsi", Məmməd Rəşidovun "Haray" və başqa əsərlərin adlarını qeyd etmək olar.

KİNODA

Azərbaycan kinematoqrafiyasında Xocalı soyqırımına "Haray", "Günəşin batdığı yer", "Xoca", "Qırmızı qar" filmləri itihaf olunub.

Xocalı soyqırımına aid ilk Avropa filmi Litvada çəkilib. Belə ki 2012-ci ildə Litva jurnalisti Riçardas Lapaytis Xocalıda baş verən məlum hadisələrə "Sonu olmayan dəhliz" sənədli filmi nəsr edib.

MƏDƏNİYYƏTİNDƏ VƏ TARİXİNDƏ

ƏDƏBİYYATDA

Bədii ədəbiyyatda Xocalı soyqırımına həsr olunmuş bədii əsərlərdən Söhrab Tahirin “Xocalı qırğını”, Hikmət Ziyarın “Xocalı müsi-bəti”, Fikrət Qocanın “Hər gecə Xocalıda”, Aslan Kəmərlinin “Əldən gedir”, Zəlimxan Yaqubun “Xocalım, layla”, Əli Vəkilin “Dörd-lüklər”, Fəridə Hacıyevanın “Xocalım hey!”, Şərif Ağayarı “Xocalı! Səni dünyaya hayqıra bilmədik”, Məhəmməd Aranlının “Xocalı”, Nurəngiz Günün “Xocalı simfoniyası: rekvi-yem”, Nüsrət Kəsəmənlinin “Xocalı”, Paşa Qəlbınurun “Cəhəd”, Rafiq Hümme-tin “Şəhid nəğməsi”, Zeynal Vəfanın “Əsgər andı” şeir-lərini, Elxan Elatlının “Cəhənnəmdən gələn səs” romanını, Nüşabə Məmmədlinin “Zəngülə” romanını, Şəmil Sadiq və Müşfiq Xanın “Ümidlərin izi ilə” romanını göstərmək olar.

HEYKƏLTƏRAŞLIQDA

Xocalı soyqırımının xatirəsinə bir çox abidələr ucaldılıb. Bakıda Xocalı soyqırımına aid ilk abidə 1993-cü ildə inşa olunsada, 2008-ci il fevralın 26-da həmin abidənin yerində “Ana harayı” adlı abidə ucaldılmışdır.

Avropada Xocalı soyqırımına aid ilk abidə 2008-ci il fevralın 24-də Hollandiyanın Haaqa şəhərində, 2011-ci il mayın 30-da Almanianın paytaxtı Berlin şəhərində, sonralar 2012-ci il fevralın 24-də Bosniya və Herseqovinanın Sarayevo şəhərində, avqustun 23-də isə Şimali Amerikada Meksikanın Mexiko şəhərində, 2014-cü il martın 28-də Türkiyənin Ankara, daha sonra İzmit, İzmir, Uşak, Dənizli və Sakarya şəhərlərində ucaldılmışdır.

Musiqidə

Xocalı soyqırımı haqqında bir sıra mahnılar və musiqi kompozisiyaları bəstələnmişdir. Bunlardan Pyer Tilloyun “Xocalı 613” musiqi pyesini, Aleksandr Çaykovskinin “Xocalı rekviyemini, Nəriman Məmmədovun “Xocalı” (7 sayılı simfoniya), Elnarə Dadaşovanın “Xocalı laylası”, Nigar Camalın “Broken Dreams” mahnılarını qeyd etmək olar.

18. Əziz şagirdlər! Təhsil aldığınız illərdə Xocalıda baş vermiş hadisələr, faciənin baş vermə səbəbləri və acı nəticələri haqqında kifayət qədər məlumat əldə etmişsiniz.

- Sizə təqdim olunan materialları oxuyun, marağınıza uyğun olan mövzunu seçib təqdimat hazırlayın.
- Təqdim olunmuş nümunələrdən (*kino, bədii əsər*) birini seçib müzakirə də təşkil edə bilərsiniz.

SORĞU

- Məktəbdə 1-11-ci siniflərdən müxtəlif şagirdləri seçməklə sorğu keçirin.
- İlk növbədə, "Bu sorğunu niyə keçiririk?" sualına cavab axtarın.
- Sorğunun məqsədini müəyyənləşdirin.
- Sorğuya müəllimlərinizi də cəlb edin.
- Alınan cavabları təhlil edin.
  - ✓ Keçirdiyiniz sorğu və aparacağınız təhlillər sizə oxuduğunuz məktəbin mühiti haqqında məlumat verəcək.

- Sorğu üçün suallar təklif edirik (*özünüz də suallar tərtib edə bilərsiniz*):
  - ✓ Sevgi nədir?
  - ✓ Kimsə sənə qarşı xoşagəlməz hərəkətə yol vermişdir. Onu bağışlayarsanmı?
  - ✓ Nəyi bağışlamaq olar?
  - ✓ Nəyi bağışlamaq olmaz?

- "Deyə bilmədiyimiz sözlər..." mətnini, N.Gəncəvinin "Yeddi gözəl" poemasından "Bəhram və Fitnə" mənzum hekayəsini oxuyun.
- Fikirlerinizi ümumiləşdirin. Gəldiyiniz qənaəti müəlliflərin mövqeyi ilə müqayisə edin.
- Fikirlerinizi əsaslandırmaq üçün mövzuya uyğun oxuduğunuz mətnlərdən, qarşılaşdığınız real hadisələrdən nümunə götürə bilərsiniz.

Təhlillər əsasında "Biz bağışlamağı bacarıırıq mı?" adlı mətn tərtib edin.

1. Mətni oxumazdan əvvəl:

- Epiqrafda ifadə olunan fikirlə bağlı müzakirə aparın.

***“Heç vaxt çıxdığın qapını
möhkəm çırpma ki, geri qayıt-
maq istəyə bilsən”.***

Don Herold

- Şəkillərə baxıb epiqrafda əlaqələndirməyə çalışın.
- Mətnin adı haqqında fikir yürüdün.
- Mətnin adının sonunda üç nöqtə işarəsi qoyulmasının səbəbini izah edin.

Nitqimizdə **bəzi** sözlər var ki, onu deməyə çox çətinlik çəkirik.

Bəzi sözlər də var ki, onu çox asanlıqla və soyuqqanlı şəkildə söyləyirik....

Görəsən, niyə bəs “sevirəm” sözünü demək bu qədər çətinliyi?..

Nəyə görə başqa vaxt dil-dil ötən insan bu bir kəlmə sözü deməyə cəsarət etmir? Sözü ağzında o qədər fırladır ki, sonra onu udmalı olur.

Bir həqiqət də var: saf məhəbbətlə sevən insanlar bunu etiraf etməyə çətinlik çəkirlər.

Bəs niyə “sevmirəm” sözünü demək belə asandı?

Niyə bu sözü deyən adamın üzü bozarır və ürək dolusu “sevmirəm” deyə bilir?

Deyilməsi çətin olan bir söz də var: “bağışla” kəlməsi...

Bu sözü hər insan məqamında deyə bilmir, amma məqamında deyəndə adamın ürəyi necə də rahat olur. Bir anda hər iki tərəfin kini, qəzəbi soyuyur, (qəlbi, ürəyi) yumşalır və münaqişə (aradan qalxır, ortadan götürülür).

BAĞIŞLA!!!

Nə olar, gəlin bu kəlməni vaxtında deyək, qəlbə düşən balaca inciklik qol-budaq atıb rişə salmasın.

Nə olar, gəlin “bağışla” deyək ki, incitdiyimiz, qəlbini qırdığımız insanlara.

Bağışlamağı bacaraq ki, özümüz də bağışlanaq...

Gülarə Munis,

“Füyuzat” jurnalından, 2014-cü il

ORFOEPIYA

Hansı tələffüz düzgündür?

- [söyləyirix] – [söylüyürux']
- [asanlıxla] – [asannıxnan]
- [soyukqanni] – [soyuxqanni]

ORFOQRAFIYA

Hansı səhv yazılmışdır?

- 3-cü cümlədə
- 7-ci cümlədə
- göy rəngdə verilmiş cümlədə

2. “Deyə bilmədiyimiz sözlər...” mətninin məzmunu və dili üzərində iş aparıb aşağıdakı sxem əsasında təhlil işi aparın.

✓ *Sizcə, yazdığınız yazı əməli yazının hansı növü olacaqdır?*

Gülərə Munisin hekayəsinə

G.Munisin _____ hekayəsinin məzmunu tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. Hekayədə _____

Bu da _____

Mətnə müəllifin çatdırmaq istədiyi fikir _____

Müəllifin fikirləri ilə razıyam (*razı deyiləm*), çünki _____

Ancaq mətnin dili _____

Mətn üslubi cəhətdən _____

Yazıçıya tövsiyə edərdim ki, _____

İmza:

Tarix:

✓ *Necə düşünürsünüz, sizin yazdığınız bu sənədin hüquqi məzmunu varmı? Nə üçün belə hesab edirsiniz?*

3. Mətni oxuyun, məzmununu saxlamaqla nəsr şəklində danışın. “Deyə bilmədiyimiz sözlər...” və “Bəhram və Fitnə” mətnlərini məzmun baxımından müqayisə edin.

BƏHRAM VƏ FİTNƏ

(ixtisarla)

Bəhram şah bir səhər çıxdı şikara,
Üz qoydu çöllərə, uca dağlara.
Öz kəhər atıyla qovhaqov saldı,
Şur çəkdi, gur vurdu, atdı, ov saldı.
Oxu yağdırırdı uçarkən alov,
Bişirdi o saat hər vurulan ov.
Qarşıya çıxandan əsər qoymazdı,
Peylərdi, peylərdi, yenə doymazdı.
İzləyirdi ovu, gəzirdi dağ-daş,
Yanında ay kimi gözəl qaravaş.
Soruşsanız onun siz: nədir adı?
Bu şən fitnəkarın Fitnədir adı.
Sıçratdı atını ov üstünə şah.
Özünü gurların səmtinə saldı,
Qızğın şirlər kimi ox-kaman aldı...
Oxunu tuşlayıb, qoydu tez yaya,
Uçurdu yel kimi sonra səhraya.
Gurun sağrısını ox birdən-birə
Dəldi, ağzı üstə düşdü ov yerə.
Bir an bu ovlaqda şikara durdu,
Bəzən canlı tutdu, bəzən də vurdu.
Qaravaş – hiyləgər, ədalı Fitnə
Göz yumdu padşahın şücaətinə.
Hökmüdar bir saat səbr etdi, baxdı,
Ta uzaqdan bir gur qaçmağa qalxdı.
Şah dedi: “Söylə bir tatar gözlü, sən,

Almayırsan ovu gözüne nədən?
Bax o gur çaparaq gəlir uzaqdan,
Harasından vurum? Başdan, dırnaqdan?
Dedi: “İnanaram qüdrətinə mən,
Onun dırnağını başına tiksən”.
Şah onun istəyinə eylədi əməl
Əvvəlcə istədi küruhə – kaman,
İçinə girdə daş qoyaraq haman,
Atdı, qulağına saldı şikarın,
Elə bil canını aldı şikarın,
Yazıq gur qaldırdı tez ayağını,
Qurtarsın xəterdən öz qulağını.
Şahın ildirima döndü peykani,
Nura qərd eylədi bütün dünyanı,
Dirnağından keçib, başını dəldi,
Dirnağı başında gur yerə gəldi.
Şah çimli kənizdən eylədi sual:
“Necədir hünərim?” O pəricamal
Söylədi: “Şah buna etmişdir adət,
Sayılmaz heç yerdə adət məharət.
İnsan etsə əgər bir işə vərmiş,
Çətin olsa belə, görülər bu iş.
Zənn etmə əməlin şücaətdəndir,
Güclülükdən deyil, bu, adətdəndir”.

Nizami Gəncəvi,
“Yeddi gözəl” poemasından

Sizcə, hadisələr necə davam edəcək? Hansı sonluqla bitəcək?

- ✓ “Yeddi gözəl” poemasından “Bəhramın öz kənizi ilə macərəsi” və “Bəhramın ovlaqdan sərhəngə qonaq getməsi” hissəsini tapıb oxuyun və sualı cavablandırın.
- ✓ N.Gəncəvinin və S.Ə.Şirvaninin əsərlərinin dilini müqayisə edin. Hansı fərqləri gördünüz?

4. Şəkil üzərində iş aparın.

- ◆ Rəssam Mərziyə Tağıyevanın rəsm əsərinə diqqətlə baxın. Rəsm əsəri sizi qane edirmi? Mətnin məzmununu qavramağa xidmət edirmi?
- ◆ Rəsmın adına münasibət bildirin. Nə üçün əsər məhz belə adlandırılmışdır? Siz əsəri necə adlandırardınız?
- ◆ Şəkli sözlə təsvir edin. Nitqiniz üçün uyğun üslub seçin.
- ◆ Siz rəssam olsa idiniz, bu mənzərəni necə təsvir edərdiniz?

“Bəhram ovda”

5. “Deyə bilmədiyimiz sözlər...” və “Bəhram və Fitnə” mətnlərində sual cümlələrini seçin. Onların ritorik, yaxud adi sual cümləsi olduğunu əsaslandırın.

Bədii dil obrazlı dildir. Obrazlılıq bədii əsərlərdə ifadəlilik, canlılıq yaradır və mətni bütünlükdə xarakterizə edir. Sənətkar bizi əhatə edən aləmi, varlığı obrazlı şəkildə canlandırır.

Bədii əsərlərdə işlədilən sintaktik fiqurlar (*ellipsis, ritorik suallar, şəxsləndirmə, bədii xitablar, təzadlar* və s.) bədii əsərin fərdi-üslubi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməyə xidmət edir.

Bədii (ritorik) sual cümlələri formaca sual şəklində olsalar da, məzmunca sual ifadə etməyən cümlələrdir və bu baxımdan onlar həqiqi sual cümlələrindən fərqlənir. Sual cümlələrinin bu növündə cavab tələb olunmur. Məsələn:

- Bu nədir? Arzuya, diləyə bir bax,
Gör bir nələr keçir ana qəlbindən? (B.Vahabzadə, “Ana hədiyyəsi”)
- İslanmışın yağışdan nə qorxusu? (Atalar sözü)
- Hacı Bəxşəli: – ...Öz əyalımdır; kefim istər, yazdıraram, istəməz, yazdırmaram;
sənə nə boredür? (C.Məmmədquluzadə, “Ölülər”).

6. Daha hansı sözlər var ki, onları nitqimizdə daim işlətməliyik? Hansı sözlərin dilin lüğət tərkibindən çıxmasını istəyərdiniz? Belə təklif üçün nəyi əsas gətirərdiniz?
7. Müəllif nə üçün “bağışla” kəlməsinin səsləndirilməsinin çətin olduğunu deyir və bu sözü unutmamağı tövsiyə edir?
8. Necə düşünürsünüz, “sevirəm” sözünü kimə, nə zaman və hansı halda demək olar?
9. Mətnə əsasən insanlara məxsus hansı xarakterik xüsusiyyətlər haqqında danışmaq olar?
10. Mətnə məişət üslubuna xas hansı ifadələr vardır? Mətnin məzmununa uyğun olaraq həmin sözləri daha uyğun etik ifadələrlə əvəz edin.
11. “Nitqimizdə etiketlər” mövzusunda danışın (*məqalə də hazırlaya bilərsiniz*).

12. *Sevmək* və *istəmək* sözləri:

a) yaxınmənalı sözdür, həmişə bir-birini əvəz edə bilmir.

b) eynimənalı sözdür, həmişə bir-birini əvəz edir.

✓ *Fikirlərdən birini seçib müzakirə edin.*

✓ ***İstəmək** sözünün çoxmənalılığını əsaslandırın.*

13. Mətnə (səh. 122) kursivlə verilmiş cümlədə hansı söz yerində deyildir? Həmin sözü düzgün olan ifadə ilə əvəz edin.

14. Mətnə *bozarmaq* sözünün hansı mənası işlənmişdir?

boz rəng almaq, bozlaşmaq

tutqunlaşmaq, soyuqlaşmaq

bişməyə başlamaq

yetişməyə başlamaq, biçilmək

üzə qabarmaq, acıqlanmaq, hörmətsizcəsinə cavab vermək

15. Mətnə (səh. 122) altından xətt çəkilmiş cümlədə hansı söz üslubi ağırlıq yaradır? Həmin sözü eyni mənə verən hansı sözlərlə əvəz etsəniz, məqsədəuyğun olar?

16. Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlədə (səh. 122) məzmun qarşılaşdırılır, yoxsa ziddiyyət yaradılır? Həmin cümlədə vergül işarəsinin düzgün işləndiyini əsaslandırın.

17. Mətnə ☐ ← ☐ sxeminə uyğun cümlələri (səh. 122) seçin. Seçiminizi əsaslandırın.

18. Mətnə *də* hissəciyinin ayrı yazılmasının səbəblərini izah edin.

19. Mətnə işlənən *bir* sözünün qrammatik funksiyalarını müəyyənləşdirin.

20. Mətnə qırmızı rəngdə verilmiş sözləri (səh. 122) daha düzgün ifadə ilə əvəz edin.

Hekayə yazın

Hekayənin adı:

- “Bağışla” (Fərqli ad seçə bilərsiniz.)

Hekayənin epigrafi:

- Əgər bir insanın qəlbini qırsan,
Haqqə edəcəyin səcdə deyildir. (Yunus Əmrə)

Hekayənin ideyası:

- 1. Bağışlamağı bacarmaq lazımdır və ya
- 2. Elə hərəkət et ki, “bağışla” deyə biləsən.

Hekayənin süjet xətti:

- Özünü düşünün.

İstiqamət:

- bədii üslub;
- poetizmlər;
- obrazların geyim tərz;
- obrazların fərqli danışq tərz;
- obrazların istifadə etdiyi sözlər;
- hadisələrin zaman və məkan uyğunluğu;
- həmcins üzvlü cümlələr;
- əlavələr;
- xitablar;
- vasitəsiz nitqli cümlələr.

Deyilənə görə, dahi Üzeyir bəyin pianosu üzərində bitməmiş bir not var. Bu, Üzeyir bəyin general Əliağa Şıxlınskinin ömür-gün yoldaşı Nigar xanıma yazdığı 6 bəndlik “Mənim” şeirinin iki bəndinə yazılmış roman-sıdır.

Deyilənlərə və yazılanlara görə, Nigar xanım Əliağa Şıxlınskinin ilk və son məhəbbəti olub.

...Kim idi bu Nigar xanım ki, “rus artilleriyasının tanrısı” sayılan bu əfsanəvi igidin, generalın könül dünyasına hakim kəsilmiş, onu ömürlük öz eşq dünyasının “əsirinə” çevirmişdi? Hətta övladlarının olmaması belə bu məhəbbətə mane ola bilməmiş, onların ömür yollarını ayırmamışdı.

Məntiqinizə əsaslanıb cümlələrin ardıcılığını bərpa edin.

1 İlk azərbaycanlı şəfqət bacısı. **2** İlk hərbi rütbəli azərbaycanlı qızı və ən əsası, nəsillərə örnək ola biləcək sədaqətli və pak məhəbbəti ilə “məcazi eşqdən həqiqi eşqə körpü salan” “səadət səltənətinin baş tacı”!.. **3** Tiflisdə Zaqafqaziya Qızlar İnstitutunu qızıl medalla bitirən ilk ali Azərbaycan xanımı.

4 Nigar Hüseyn Əfəndi qızı Qayıbova (Şıxlinskaya).

Nigar xanımın atası Hüseyn Əfəndi əslən qazaxlı olsa da, Tiflisdə yaşamış və uzun illər **Qafqaz Dini idarəsinin müftisi** olmuşdu. Onun şeir-sənətə, maarifə meyilli bir insan olması qızı Nigarın təhsil almasında böyük rol oynamışdı. Nigarın anası Səadət xanım da dövrünün kübar qadınlarından idi.

O, **Qafqaz Qadınları xeyriyyə cəmiyyətinin fəxri sədri** seçilmişdi. Səadət xanım dövrünün əksər aristokrat qadınlarından fərqli olaraq övladlarının təlim-tərbiyəsi, təhsili ilə özü məşğul olmuşdu. İlk təhsilini ata-anasından alan Nigar sonra xüsusi müəllimlərindən rus, fransız, ərəb və fars dillərini mükəmməl öyrənmişdi.

1909-cu ilin 27 oktyabrında onlar ailə qururlar. Bu zaman Əliağanın 44, Nigar xanımın isə 31 yaşı var idi. Aralarında **belə** bir yaş fərqi olmasına baxmayaraq, bir-

birinə olan hörmət, ehtiram, saf, təmənnasız sevgi onları xoşbəxt bir ailənin təməlini qoymağa müvəffəq edir.

..... Nigar xanım Əliağanı döyüşlərdə də tək buraxmır.

Nöqtələrin yerinə hansı ifadə yazılsa, səbəb daha düzgün ifadə edilmiş olar?

Cəbhədə olmağı xalqı qarşısında
özünün mənəvi borcu sayan

Məhəbbətini itirmək qorxusu ilə yaşayan

Bir şəfqət bacısı kimi hər an onunla bərabər döyüşlərdə olur. Hətta 1914-18-ci illərdə zabıt xanımlarının yaratdığı “Qırmız Xaç” adlı Hərbi xəstəxanaya başçılıq edən komitənin sədri seçilir. Gününün çox hissəsini yaralıların arasında keçirir, bəzən onların ailələrinə məktub da yazır, onlara təsəlli verir. Nigar xanımla birlikdə “Müsəlman alayı”nda vuruşan şair Məhəmməd Hadi sonralar onun bu xeyirxahlığını ehtiramla vəsf etmişdir...

1914-cü ildə “Russki invalid” qəzetinin 1 avqust sayında Nigar xanımın qadınlara müraciəti dərc edilir. Bu müraciətdə o, döyüşçü xanımlarını ağlamağa, sızlamağa yox, ərlərinə dəstək olmağa, mübarizliyə çağırırdı ki, ərləri cəbhədə daha ürəkli vuruşsunlar, ailələri sarıdan narahat olmasınlar.

Nigar xanım həm cümhuriyyət dövründə, həm də sonrakı illərdə şəfqət bacısı işləməklə yanaşı, dövrü mətbuatda müxtəlif məzmunlu məqalələrlə də çıxış edir. Sovet dövründə “Yeni fikir”, “Şərq qadını” və s. qəzet və jurnallarla əməkdaşlıq edən bu xanım, əsasən, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindən, ana dilimizin saflığından bəhs edən məqalələr yazırdı.

**Qərənfil Dünyaminqızı,
“İşıq” jurnalından, 2014-cü il**

SƏMƏD VURĞUN. “ŞƏFQƏT BACISI”

Gəl ana yurdumun qızı, gəlini,
İndi hünər vaxtı, qeyrət dəmidir.
Sən də əsirgəmə kömək əlini,
Hər sözün, söhbətin can məlhəmidir.
Adın şərəfidir sənin, ey qadın!
Dahilər anası çağırılır adın.

Əlinlə qurduğun barlı bağçalar
Tufanlar qopsa da, saralıb-solmaz.
Bizim bu yerlərdə bir məsəl də var:
“Aslanın erkəyi, dişisi olmaz!”
Cəbhələr çağırır... Gəl düşək yola,
Zəfər bizimkidir, uğurlar ola!..

“Səməd Vurğun “Şəfqət bacısı” şeirini Nigar Şıxlinskaya həsr etmişdir” fikrini ya təsdiq, ya da təkzib edin.

Bunun üçün “Əfsanəyə bənzər eşq” mətnində hansı fakta diqqət yetirməlisiniz?

Bu parçanı mətnin hansı hissəsinə yerləşdirsəniz, məntiqi ardıcılıq pozulmaz?

Mirzə Hüseyn Qayıbzadə Qori seminariyasında Azərbaycan dili və şəriət müəllimi vəzifəsinə (*təyin edilmişdi, təyin edilmişdir*). O, şəriət qanunlarının çox güclü olduğu bir dövrdə azərbaycanlıların dünyəvi təhsil alması yolunda böyük xidmətlər göstərmiş, Azərbaycan təhsil tarixində silinməz iz qoymuşdur.

Vaxtının çoxunu Tiflis kitabxanalarında keçirən M.H.Qayıbzadə burada o dövrün ziyalıları ilə tanış olmuşdur. Onların arasında M.F.Axundzadə, alman filoloqu Adolf Berje, gürcü maarifçiləri İlya Çavçavadze, Mixail Kipiani də var idi. M.F.Axundzadə Hüseyn Əfəndinin ən yaxın dostu və məsləkdaşı idi. Aralarında böyük yaş fərqi olan bu iki ziyalımız Azərbaycan xalqının maariflənməsi sahəsində böyük işlər görmüşlər. Onlar azərbaycanlı tələbələrin Rusiya hərbi və mülki məktəblərinə qəbul olunmasına çalışır, bu tələbələrin təhsilini başa vurub Azərbaycana qayıtmaları üçün əməli işlər görürdülər. Onların fəaliyyəti (*sayəsində, nəticəsində*) 1875-ci ildə Tiflisdə kasıb müsəlman uşaqları üçün xüsusi "Müfti məktəbi" açılmışdı.

1881-ci ildə müfti vəzifəsinə seçilərkən Mirzə Hüseyn demişdi: "*Mən heç bir vaxt ruhani olmamışam və heç bir dini ayin icra etməmişəm.*

Sizcə, M.H.Qayıbzadənin sözləri niyə fərqləndirilmişdir?

Lakin mənə təklif olunan vəzifəni qəbul edirəm. Çünki bu vəzifədə xalqıma daha

böyük fayda verə biləcəyimi güman edirəm". ←

Qadın təhsili və azadlığı məsələsi onu çox düşündürmüş, bu yolda böyük əmək sərf etmişdir. Yazdığı məqalələrdə sübut edirdi ki, qızların təhsil alması heç də şəriət qanunlarına zidd deyildir.

M.H.Qayıbzadə məvacibinin əsas hissəsini azərbaycanlıların təhsil almasına sərf edirdi. *Belə ki, 5 il ərzində o öz hesabına 43 nəfər azərbaycanlı seminaristi oxutmuşdu.* Onların arasında Rəşid bəy Əfəndiyev, Firidun bəy Köçərli də var idi.

- M.H.Qayıbzadə fayda dedikdə nəyi nəzərdə tuturdu?
- Bu cümlə sizə Ü.Hacıbəylinin hansı fikrini xatırladır?

"Azərbaycan təhsil tarixi" kitabından

✓ Sözlərin qarşılığını yazın.

məvacib – ? → ?

ayin – ? → ?

✓ Altından xətt çəkilmiş cümlədə qrammatik normanın hansı tələbi pozulmuşdur? Əslində, necə olmalıdır?

✓ Mötərizədə verilmiş sözlərdən uyğun olanını seçin.

✓ Fərqləndirilmiş cümlədə **belə ki** bağlayıcısından sonra vergül işarəsi:

- düzgün qoyulmuşdur, çünki .....
- düzgün qoyulmamışdır, çünki .....

1. Mətnə (səh. 128) hansı üslubun xüsusiyyətləri özünü göstərir?
2. Mətnə (səh. 128) hansı abzaslar arasında əlaqə zəifdir? Abzaslar arasında əlaqə üçün hansı cümlələrdən istifadə edərdiniz?
3. Nə üçün Əliağa Şıxlinskini “rus artilleriyasının tanrısı” hesab edirlər?
4. Mətnə əsasən demək olar:
  1. Ana dilinin saflığı Nigar xanım Şıxlinskaya üçün vacib amil idi.
  2. “Qırmızı xaq” adlı hərbi komitəyə sədr seçiləndə 39 yaşı var idi.
  3. Nigar xanım 1878-ci ildə Tiflisdə anadan olmuşdur.
  4. Nigar xanımın valideynləri qatı dindar idilər.

a) 2, 3   b) 1, 2   c) 1, 3   d) 1, 2, 3   e) 2, 4
5. Mətni oxuyub “Əfsanəyə bənzər eşq” mətni ilə müqayisə edin. Məzmun baxımından hansı oxşarlığı müəyyən etdiniz? Hansı cümlələr bu oxşarlığı təsdiq etməyə imkan verir?

Yaşıl təpənin üstündə uca, qol-budaqları göyləri yaran bir ağac varmış... çox ağaclar kimi o da ildə bir neçə dəfə yarpaqlarını tökər yenidən yaşıllanarmış. Ağacın ən üst budaqlarından birində yenidən tumurcuxdan çıxmış və o ağacdən heçvaxt qopmayacağını düşünən bir yarpaq varmış. Yarpaq ağacıyla o qədər fərhlənərmiş, o qədər uca tutarmış ki, ətrafdakı başqa ağacları görməzmiş də. Hər külək əsəndə ən uca budağa doğru meyl edər, Ağacını yandırıcı günəşdən qoruduğunu sanarmış. Nə külək, nə yağış, nə tufan onu ağacdən ayıra bilməzmiş, o da onu digər yarpaqlardan seçib: əzizləndiyini düşünərmiş, çünki payızda ağacda qalan yeganə yarpaq o imiş. Payız gəlir və bir gün əsən fırtına ağacın bir neçə budağını qırır, payızın saralıb soldurduğu bu yarpaq taqətdən düşmüş qüvvətdi ağacını tərk etməyəcəyini söz verir. Möhkəm-möhkəm qopmaq üzrə olan zərif tellə ona tutunur. Yaz gəlir, ağac yenə yaşıllanır, yenə yarpaqlarla əhatə olunur və çox zəiflədiyini yerdəki göllərdən birində görən fədakar yarpaq torpağa qarışaraq ağacına yenə xidmət etmək üçün özünü budaqdan düşürür... Ağac yazın ən zərif mehine fədakar yarpağını qurban verir...

✓ Mətnə fonetik, leksik, grammatik normaların pozulduğu halları müəyyən edin.

✓ Hər üç mətnə üst-üstə düşən açar sözləri müəyyən edib müzakirəsini aparın.

- ✓ *Mətn (səh. 131) hansı üslubda yazılmışdır?*
- ✓ *Siz mətnə hansı adı verərdiniz? Mətnə verəcəyiniz adla mətnin ideyası arasında bağlılıq yaradın.*
- ✓ *Mətnin giriş, əsas və nəticə hissələrini müəyyənləşdirin.*
- ✓ *Mətni abzaslara bölün.*
- ✓ *Sözlərin böyük və kiçik hərflə yazılış qaydalarına əməl edin.*
- ✓ *Mətni ədəbi dil normalarına uyğun olaraq yenidən işləyin.*
- ✓ *Durğu işarələrinin düzgün işlənməsinə riayət edin.*
- ✓ *Verilmiş mətnlərdə insanlarda hansı keyfiyyətlərin formalaşması vacib sayılır?*

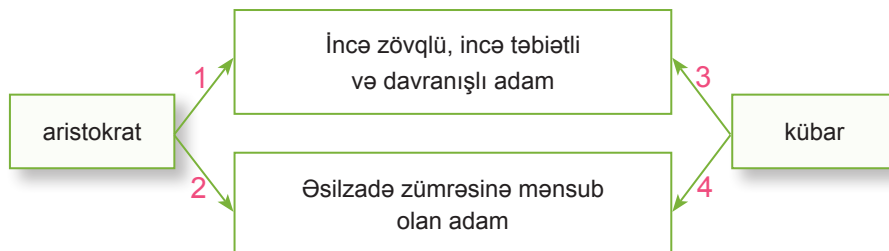
6. Mətn əsasında Nigar xanıma məxsus olan insani keyfiyyətləri sadalayın.

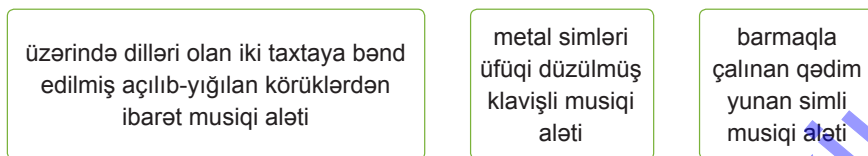
- ✓ *Eyni sxem əsasında H.Ə.Qayıbzadəyə məxsus xüsusiyyətləri müəyyənləşdirin. Ata və övladın üst-üstə düşən cəhətlərini müqayisə edin.*

7. Mətnə hansı cümlə Nigar xanımın anadan olduğu ili müəyyənləşdirməyə əsas verir?

8. Mətnə (səh. 128) göy rəngdə verilmiş sözü daha düzgün olanı ilə əvəz edin.
9. Tünd şriftlə verilmiş cümləyə hansı sözün artırılması fikrin dəqiq ifadə olunmasına kömək edir? Mətnin 7-ci abzasının sonuncu cümləsindəki *təməl* sözünü *özül* sözü ilə əvəz etmək olarmı? Niyə?
10. Nömrələnmiş oxlardan hansının istiqaməti düzgün göstərilmişdir?

11. *Royal* sözünün leksik mənası hansıdır?

12. Mətnə qırmızı rəngdə verilmiş sözün (səh. 130) yerinə aşağıdakılardan hansı işlənə bilər?

qazanc, mənfəət, xeyir, rifah, nemət, səmərə

✓ Sizcə, **rifah** sözü hansı üslubda olan mətnlər üçün xarakterikdir?

Bədii əsərlərdə istifadə edilən bədii təsvir vasitələrindən biri metafordur. Buna istiarə də deyilir. Bu zaman bu və ya digər əşya və ya hadisənin mühüm əlaməti başqasına, xüsusən, insana aid əlamətlər digər canlı, yaxud cansız varlıqların üzərinə köçürülür. Məsələn:

- Ay yırtır gecənin ədəklərini,
Sazın üzərinə bir işıq düşür,
Aşıq baxır saza, üzü pörtüşür. (M.Müşfiq, “Sındırılan saz”);
- Dağlar onun gözəlliyinə heyran qaldı (İ.Əfəndiyev, “Apardı sellər Saranı”).

Hər iki nümunədə insana aid əlamət (*ətəyi yırtmaq, heyran qalmaq*) cansız varlığa (*aya, dağa*) aid edilmişdir.

13. Mətnə (səh. 128) altından xətt çəkilmiş cümləni dilin qrammatik normasına uyğun yazın.

14. Mətnə (səh. 128–129) qırmızı çərçivədə verilmiş mürəkkəb adların yazılışı ilə bağlı fikir mübadiləsi aparın. Sizcə, həmin adların yazılışında səhvə yol verilmişdirmi? Niyə belə hesab edirsiniz?

15. Üslub baxımından mətnləri fərqləndirin.

Mətnlər	Üslub	Fərqləndirici xüsusiyyətlər
“Əfsanəyə bənzər eşq”		
“Şəfqət bacısı”		
Mətn (səh. 118)		
Mətn (səh. 119)		

16. Aşağıdakı mövzularda təqdimat hazırlayın.

- Ot öz kökü üstündə bitər.
- Azərbaycan qadını daim inkişafda.

ORFOEPIYA

- [etdiklərini] – [.....]
- [yengəc] – [.....]
- [sığmayan] – [.....]
- [böyüdükcə] – [.....]

ORFOQRAFIYA

Hansı səhv yazılmışdır?

- 3-cü abzasın 1-ci cümləsində
- 5-ci abzasda
- 7-ci abzasın son cümləsində

Yengəclər böyüdükcə qabıqlarının içinə sığmırlar. (*Ona görə, çünki*) bu canlılar bizim kimi daima köçürlər. (*Lakin, hərçənd*) hermit yengəcləri ev axtarma prosesində daha praktiki, sosial metoddan istifadə edirlər.

Tafts Universiteti İncəsənət və Elm Fakültəsində və Yeni İngiltərə Akvariumunda fəaliyyət göstərən bioloqların apardığı bir tədqiqat hermit yengəclərinin yeni, daha yaxşı ev tapmaq üçün sosial nizamla hərəkət etdiklərini üzə çıxarıb.

Tədqiqata əsasən, tədricən böyüdüklərinə görə qabıqlarına sığmayan yengəclər daha böyük ev tapmaq **üçün** ilbislərin tərək etdiyi qabıqlarını axtarmağa başlayırlar. Lakin hermit yengəclərinin uyğun ev tapması o qədər də asan olmur. Çünki yengəclər evlərini diqqətlə seçirlər. Üstəlik, özlərinə uyğun ev tapmadıqda müdafiəsiz qalıb düşmənlərinin hücumlarına məruz qalma ehtimalına baxmayaraq...

Ev tapmaq yengəclər üçün çox asan deyil. Çünki həmişə kifayət qədər qabıq tapılmır və bir çox yengəc açıqda qalır. Hermit yengəcləri bu problemi “sosial nizam” əmələ gətirərək həll edirlər.

Sizcə, onlar bu sosial nizamı necə əmələ gətirirlər?

Aşağıdakılardan birini seçməklə sualı cavablandırın.

Boş qabıq tapdıqda bütün yengəclər böyükdən kiçiyə qədər yeni evin qarşısında sıraya düzülürlər.

Boş qabıq tapdıqda bir-bir onun içinə girir, digərləri yeni yuva axtarmağa davam edirlər.

Bu yeni evə əvvəlcə ən qabaqda olan ən böyük yengəc girir. Ən böyük yengəc yerləşdikdən sonra sıra ilə bütün yengəclər qabığın içinə doğru hərəkət edirlər. Beləliklə, bir qabıq bir çox yengəcin evi olur.

Tədqiqatı aparan elm adamlarına rəhbərlik edən Randi Rotcan tədqiqat zamanı hermit yengəclərinin qeyri-adi xüsusiyyətinə şahid olduğunu deyib: fədakarlıq...

Müşahidələrə əsasən, bir hermit yengəci yuva axtararkən özünə böyük olan ilbiz qabığı tapdıqda həmin qabığın içinə yerləşmir, o qabığa uyğun böyüklükdə başqa yengəc gələnə qədər gözləyir. Böyük yengəc gəldikdə yenidən böyükdən kiçiyə doğru sıra düzülür və beləliklə, heç bir haqsızlıq olmadan bütün yengəclər özlərinə uyğun yeni yuva əldə edirlər. Randi Rotcan: “Yengəclər növbəyə durmaq üçün saatlarını sərf edirlər. Lakin növbənin yuvaya yerləşməsi saniyələr çəkir. Eynilə damino daşları kimi...” – deyərək yengəclərin “sosial nizam”ını və iş birliyini izah edir.

Hermit yengəclərinin bu “sosial nizam”ı bizə mühüm həqiqəti xatırladır.

Sizcə, bu hansı mühüm həqiqətdir?

**“Düşünən insan” jurnalından,
2014-cü il**

1

İntizamlılıq şəxsin qəbul edilmiş qayda və qanunlara əməl etməsi ilə xarakterizə olunan keyfiyyətdir. İnsanın fəaliyyət və ünsiyyət prosesində, mövcud sosial normalara, etalonlara və s. hörmətlə yanaşması, şəxsin intizamlı olmasını bildirir. Görkəmli alman filosofu İ.Kant nizam-intizamın insanda vəhşiliyi ləğvetmə vasitəsi olduğunu göstərmişdir.

İnsanların qrup və kollektiv şəraitdə birgə fəaliyyət göstərməsi, başqa səbəblərlə paralel olaraq intizamlılıq keyfiyyətinin dərk olunması ilə bağlıdır. İntizamlılıq – şəxsiyyətin işgüzarlığı və sosiallığının göstəricisidir. İntizamlılıq həm də əxlaqi qiymətdir.

“Ümumi psixologiya” kitabından

✓ Hər iki mətni üslubuna görə müqayisə edin.

1. “Məlikməmməd” nağılından və “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanından verilmiş hissələri diqqətlə oxuyun. Sizcə, bu parçalarda sosial nizam müşahidə olunurmu? Fikrinizi əsaslandırın.

2

MƏLİKMƏMMƏDİN NAĞILI

(ixtisarla)

Biri varmı, biri yoxmuş, bir padşah varmı. Bu padşahın da bağında bir alma ağacı varmı. Bu ağac birinci gün çiçək açar, ikinci gün çiçəyini tökərmiş, üçüncü gün də bar verərmiş. Bu almanı hər kəs yesəymiş, on beş yaşında oğlan olarmış. Padşah hər gün səhər tezdən səhər açılan kimi durub gedərmiş bağa ki, almanı dərib yesin, amma görərmiş ki, alma dərilib. Kor-peşman geri qayıdarmış. Bir gün belə, beş gün belə, axırda padşah tənə gəlib böyük oğlunu yanına çağırırdı. Oğul atasının qulluğuna gələn kimi baş endirib dedi:

– Ata, sənə fəda olum, mənə görə nə qulluq?

Atası dedi:

– Belə də iş olar? Mən padşah ola-ola bağimdakı almaya həsrət qalam, heç ondan yeməyəm?! Gərək nə təhər olsa, almanı oğurlayanı tutasan ki, tənbeh oluna.

Oğlan atasının əlindən öpüb çıxdı, dava libasını geyinib, ox-kamanını götürüb, bağa getdi.

Oğlan bir saat gözlədi, iki saat gözlədi, səhər – alma yetişən vaxt yuxu onu tutdu. Bir zaman ayılıb gördü ki, alma ağacda yoxdu, dərilibdi. Padşahın böyük oğlu kor-peşman evə qayıtdı.

O biri gün padşah ortancıl oğlunu yanına çağıraraq dedi:

– Belə də iş olar? Mən özüm padşah ola-ola bağimdakı almaya həsrət qalam, heç ondan yeməyəm?! Gərək nə təhər olsa, alma oğurlayanı tutasan ki, tənbeh oluna.

Ortancıl oğlan da atasının əlindən öpüb çıxdı, dava libasını geyinib, ox-kamanını götürüb, bağa getdi. Bu da bir saat gözlədi, iki saat gözlədi, axırda alma yetişən vaxtı yuxuya gedib yatdı. Bir zaman ayılıb gördü ki, alma dərilib. Kor-peşman evə qayıtdı. Bu xəbəri padşahın kiçik oğlu Məlikməmməd eşitcək atasının yanına gəldi, ədəblə baş endirib dedi:

– Ata, izin ver, bu səfər də alma ağacının keşiyini mən çəkim.

“Azərbaycan nağılları” kitabından

3

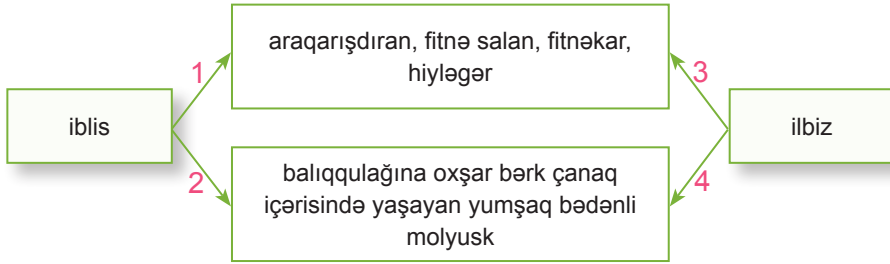
Qam Şan oğlu Bayındır xan yerindən durmuşdu. Yüksək evini qara yer üzərində ucaltmışdı. Hündür alaçıq göy üzünə dirənmişdi. Min yerdə ipək xalçalar döşətdirmişdi. İç Oğuz və Daş Oğuz bəyləri toplaşmışdılar.

“Kitabi-Dədə Qorqud”dan

2. “Yengəclər evi necə tapırlar” mətninin adına münasibət bildirin.
3. F.Əttarın hansı nəsihəti (səh. 102–103) mətnin (səh. 134–135) ifadə etdiyi əsas fikir ola bilər?
4. *Sosial nizam* dedikdə nə başa düşürsünüz? Oxuduğunuz məktəbdə nizam məsələləri necə tənzimlənir?
5. “Şərikli çörək” filmindən insanların saatlarla çörək almaq üçün növbəyə durması səhnəsinə baxın. Sizcə, bu növbəyə durma sosial nizam hesab edilə bilərmi? Fikirlərinizi əsaslandırın.
6. Fikirlərdən biri yanlışdır:
  - a) Hermit yengəcləri ev taparkən çətinlik çəkir.
  - b) Hermitlərin ev axtarmasına səbəb onların daimi köçməsidir.
  - c) Müəyyən saniyələr onların yeni yuvaya yerləşməsinə təmin edir.
  - d) Kiçik yengəclər yuvaya yerləşmək üçün öz növbələrini gözləyirlər.
  - e) Yengəclərin yuva qarşısındakı növbəsi saatlarla çəkir.
7. Mətnə (səh. 134–135) hansı məlumat yoxdur?
  - Bir ilbiz qabığında bir çox yengəc yerləşə bilər.
  - Yengəcləri düşmənlərindən qoruyan bərk qabıqları yoxdur.
  - Tapılan yeni evə birinci ən böyük yengəc girir.
  - Tədqiqatlar yengəclərin fədakarlığını üzə çıxarmağa imkan vermişdir.
8. Mətnə (səh. 134–135) hansı suala cavab yoxdur?
  - Yengəclər ilbizləri öz yuvalarını tərk etməyə necə məcbur edirlər?
  - Yengəclər nə üçün ilbiz qabıqlarını yuva kimi seçirlər?
  - Nə üçün yengəclər yuva tapmaqda çətinlik çəkirlər?
  - Yengəclər nə üçün daima köçürlər?
  - Yengəclər ev tapmaq üçün qarşılarına çıxan problemi necə həll edirlər?
9. “Məlikməmməd” nağılına əsasən, Məlikməmmədin hansı xüsusiyyətinə görə qardaşlarından fərqləndiyini deyən.
10. Nağıldakı hansı cümlə “Nağıl dili yüyrək olar” ifadəsini təsdiq edir?

11. *Sosial müdafiə* və *sosial nizam* birləşmələrinin leksik mənalərini müəyyənə bilərsiniz.
12. Sizcə, yengəcin evi, yoxsa yuvası olmalıdır?
13. Mətnə fərqləndirilmiş cümlədə (səh. 134) *çox* sözünü hansı sözə əvəz etsəniz, daha düzgün olar?
14. Mətnə göy rəngdə verilmiş cümlədə (səh. 135) *ən* ədatını sinonimi olan ədatla əvəz edin.
15. Mətnə (səh. 135) bənzədilən və bənzətmə hansı cümlədədir? Həmin cümləni seçib onun nə dərəcədə uğurlu olub-olmamasını əsaslandırın.

16. Nömrələnmiş oxlardan hansının istiqaməti düzgün göstərilmişdir?

17. Üçüncü mətndə (səh. 136) hansı cümlədə leksik norma pozulmuşdur?

18. *Təbibsiz, davasız can verdi anam,*

Yaslı köynəyini geyindi dağlar. (S.Vurğun) misralarında işlənən *dava* sözünün mənasını müəyyənlədirin. O, nəğildə işlənən *dava* sözü ilə eyni mənanı daşıyırmı?

19. Mətnin (səh. 134–136) dili üzərində iş aparın. Üslubi cəhətdən qüsurlu cümlələri düzəldin.

20. Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlədə (səh. 134) tünd şriftlə verilmiş sözü sinonimi olan sözlə əvəz etmək olarmı? Niyə?

21. Mətnə qırmızı rənglə verilmiş sözü (səh. 134) *ötrü* sözü ilə əvəz etmək olarmı? Cümlədə hansı dəyişiklik baş verəcək? Dəyişikliyin səbəbini izah edin.

22. “Yengəclər evi necə tapırlar?” mətninin adı, sizcə, bədii sual cümləsi, yoxsa adi sual cümləsidir?

23. “Məlikməmmədin nağılı” mətnində sual cümlələrini seçib onların növünü müəyyənlədirin.

24. Yengəclər haqqında məlumat toplayıb elmi mətn tərtib edin. Tərtib etdiyiniz mətndə aşağıdakı məlumatların olmasına çalışın:

- Yengəclərin bədən quruluşu
- Yengəclərin yaşayış tərz
- Yengəclərin böyük köçü
- Yengəclərin əhəmiyyəti
- Mətni tərtib etdikdən sonra əldə etdiyiniz məlumatları “Yengəclər evi necə tapırlar?” mətnindəki məlumatlarla tutuşdurun. Hansı məlumatlar üst-üstə düşdü? Hansı məlumatlar öz təsdiqini tapmadı?

Mətn tərtib etmək üçün bu məlumatdan və şəkillərdən istifadə edə bilərsiniz.

Hər il Avstraliyanın Kristmas adaları yengəc “seli”nə bürünür. Təxminən 40 milyondan çox yengəc kürü qoymaq üçün adanın şimal qərbindən dənizə doğru köç edir. Miqrasiya oktyabr, noyabr, bəzən də dekabrda, daha dəqiq desək, rütubət yüksək olduqda başlayır. Havada olan rütubət quraqlığa çox da davamı olmayan yengəclərə 9-10 günlük yolu rahatlıqla qət etməyə imkan verir. Doğma Kristmas adasından yola düşən yengəclər rütubətli meşələrdən keçməklə Hind okeanına çatanadək 9 kilometrlik məsafə qət edirlər.

Yengəclərin “Boyuk köçü” ərəfəsində Avstraliya parkları gücləndirilmiş iş rejiminə keçirlər. Yengəclərin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün yeraltı yollar və keçidlər bağlanır, müəyyən yerlərdə müvəqqəti sədlər çəkilir. Yengəclər keçən yerlərdə nəqliyyatın hərəkəti dayandırılır. Onu da qeyd edək ki, yengəclər yalnız səhər və axşam saatlarında, hava sərin olanda hərəkətə başlayırlar. Odur ki bu köç ərəfəsində avstraliyalılar səbr nümayiş etdirməyə məcburdurlar.

Mətnə səhv yazılmış sözü seçin və düzgün formasını göstərin.

BUNDAN YAXŞI OLA BİLMƏZ...

(Bir həkimin gündəliyindən)

“Gülün tikanı var”, – deyə gileylənməkdənsə,
“tikanın gülü var”, – deyib sevinmək lazımdır”.

“Üzüntü günəşə tərəf çevirən insan
kölğə görməz”.

İohan Volfqanq Höte

Helen Keller

ORFOQRAFİYA

Necə yazılmalıdır?

- vəziyyət – vəziyyət
- şikayət – şikayət
- əməliyyat – əməliyyat

ORFOEPIYA

Düzgün tələffüzü yazın.

- hövsələ – [.....]
- yaralayanda – [.....]
- peşəkarlıq – [.....]
- optimizm – [.....]

Cerrini hamı sevirdi. Nə olursa-olsun, deməyə xoş bir söz tapırdı. Bu, bəzən çoxlarını hövsələdən çıxarırdı. Onlar: “İnsan necə bu qədər optimist ola bilər?” – deyirdilər. Biri Cerrinin halını (*soruşmaq*) “Bundan yaxşı ola bilməz”, – deyər cavab verirdi.

Bəli, Cerri anadangəlmə optimist idi. Birinin bir çətinliyi olsa, tez köməyinə (*tələsmək*), onu ruhdan (*düşməyə qoymamaq*).

Bir gün Cerrinin yanına (*getmək*). “Başa düşə bilmirəm”, – dedim, – “Necə olur ki, sən həmişə, hər **vəzi..ətdə** optimist ola bilir-sən? Bunu necə bacarırsan?”. Cerri cavab verdi: “Hər səhər yatağımdan qalxanda öz-özümə: “Cerri, bu gün iki yolun var. Kəfin ya pis olacaq, ya da yaxşı”, – deyirəm. Təbii ki, həmişə ikincini se-

çirəm. Bir çətinliyim olanda da qarşımda iki yol olur: ya qurban olmaq, ya da dərs almaq. Mən dərs almağı seçirəm. Biri mənə nədənsə **şika..ətə** gələndə yenə qarşımda iki yol durur: ya şikayətini qəbul etmək, ya da ona həyatın gözəlliklərini göstərmək. Mən yenə ikinciye üstünlük verirəm”.

“Yəni bu qədər asan?” – deyər maraqla soruşdum. “Bəli, bu qədər asan...”

Siz bu yolları
təqdim etmək üçün
hansı anlayışları
təklif edirsiniz?

Bir də həyat seçməkdir. Sən hər bir halda necə hərəkət edəcəyini seçirsən. Sən hərəkətlərinin insanlara necə təsir edəcəyini seçirsən. Sən əhvali-ruhiyyənin necə olacağını seçirsən. Bir sözlə, sən həyatda necə yaşayacağını seçirsən”.

Cerrinin sözləri mənə çox təsir etdi. Sonra uzun illər onu görə bilmədim. Ancaq həmişə həyatda bir çətinliklə qarşılaşanda onu (*yada salmaq*).

Neçə illər sonra Cerrinin başına bədbəxt bir hadisə gəldi. Soyğun üçün gələn oğrular Cerrini dəlik-deşik etdilər. O, 18 saat **əməli..at** stolunda qaldı. Həftələrlə reanimasiyadan çıxmadı. Xəstəxanadan çıxanda güllələrdən bir neçəsi hələ də bədəninə idi.

Cerrini bu hadisədən altı ay sonra gördüm. “Necəsən?” – deyə soruşanda yenə: “Bundan yaxşı ola bilməz”, – deyə cavab verdi...

– Cerri, hadisə vaxtı nə hiss etdin? – dedim.

– Oğrular məni yaralayanda istər-istəməz iki yolum olduğunu düşündüm. Ya yaşamağı seçməli idim, ya da ölmü. Mən yaşamağı seçdim.

– Heç qorxmadın?

– Təcili yardımla gələn tibb işçiləri yaxşı (**insanlar, adamlar**) idilər. Mənə hey “qorxma, sağalacaqsan” deyirdilər. Ancaq təcili yardım məntəqəsindəki həkimlərin və tibb bacılarının gözlərindəki ifadəni görəndə ilk dəfə qorxdum. *Bu gözlər mənə “bu adam sağ qalmayacaq” deyirdi.* “Deməli, bir tədbir görməsəm, bir az sonra ölü olacağam”, – deyə düşündüm.

– Bəs sən nə etdin?

– Yanıma yekəpər bir tibb bacısı gəldi və bir şeyə ehtiyacım olub-olmadığını soruşdu. Mən də var dedim. **Həkimlər də, tibb bacıları da maraqla susdular.** Dərin bir nəfəs alıb özümü topladım və var gücümlə: “Mən güllələrə nifrət edirəm!..” – deyə bağırdım. Hamı güldü. Sonra yenə var gücümlə: “Məni ölü kimi yox, canlı kimi əməliyyat edin”, – dedim...

Cerri təkcə həkimlərin peşəkarlığı ilə yox, həm də öz optimizmi ilə sağ qaldı.

Bu hadisə mənə yeni bir dərs oldu və bir daha Cerridən hər birimizin yaşamağı seçmək haqqımız olduğunu öyrəndim...

Bu yazını oxuyandan sonra düşündüm ki, iki yolum var: ya yazdıqlarımı cırıb atmaq, ya da kiminsə bölüşmək. Mən ikincini seçdim. Bəs siz?

Suala siz necə cavab verərdiniz?
Hansı yolu seçdiniz?

“Ailəm” jurnalından, 2010-cu il

1. Mətnin (səh. 140) adına münasibət bildirin.
2. Cerrinin həyat tərzini öyrəndikdən sonra F.Əttarın nəsihətlərinə nəyi əlavə etmək istərdiniz?
3. Mətni oxuduqdan sonra Cerrinin məsləhətlərini seçib qruplaşdırın. Həmin məsləhətlərə öz münasibətinizi bildirin.

Cerrinin məsləhətləri	Sizin münasibətiniz

4. Cerrinin *Məni ölü kimi yox, canlı kimi əməliyyat edin* cümləsinə münasibət bildirin.
5. Muniba Mazarini və onun həyat tərzini xatırlayın. Onu və Cerrini xarakter baxımından müqayisə edin. Onların həyat tərzində kəşifən məqamları müəyyənəldir.
6. Sizə görə, insan həyatda necə yaşamalıdır? Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından 27-ci maddəni oxuyun (səh. 143) və sualı cavablandırın.
7. Ernest Heminqueyin “Qoca və dəniz” əsərindən verilmiş parçanı (səh. 144) oxuyun. Cerrinin yaşamaq arzusu ilə qoca balıqçı Santyaqonun yaşamaq, sağ qalmaq və arzusunə çatmaq uğrunda apardığı mübarizəni müqayisə edin.
8. Mikayıl Müşfiqin “Həyat sevgisi” şeirini (səh. 145) oxuyun. Məzmununu “Qoca və dəniz” və “Bundan yaxşı ola bilməz...” mətni ilə əlaqələndirin.
9. Qarşınızda iki yol olubmu? Hansını seçmişiniz?

10. Mətnə (səh. 140–141) çərçivədə verilmiş sözləri etik baxımdan daha uyğun sözlərlə əvəz edin.
11. Mətnə (səh. 140–141) göy rəngdə verilmiş sözlərdən hansından istifadə olunsay, fikir düzgün və dəqiq olar?
12. *Əməliyyat* sözünün hansı mənası mətndəkinə uyğun gəlir?
  - Müəyyən bir məqsəd güdən və bir-biri ilə əlaqəli olan işlər.
  - Bəzi xəstəliklər zamanı müalicə məqsədi ilə bədənin hər hansı bir yerində icra olunan cərrahlik işi.
  - Mühərribədə bir məqsədi, tapşırığı yerinə yetirmək üçün aparılan döyüş işləri.
  - Maliyyə, ticarət idarəsinin gördüyü işlərin məcmusu.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYASI

Madde 27. Yaşamaq hüququ

- I. Hər kəsin yaşamaq hüququ vardır.
- II. Dövlətə silahlı basqın zamanı düşmən əsgərlərinin öldürülməsi, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmünə əsasən ölüm cəzasının tətbiqi və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallar istisna olmaqla, hər bir şəxsin yaşamaq hüququ toxunulmazdır.
- III. Müstəsna cəza tədbiri kimi ölüm cəzası, tam ləğv edilənədək, yalnız dövlətə, insan həyatına və sağlamlığına qarşı xüsusilə ağır cinayətlərə görə qanunla müəyyən edilə bilər.
- IV. Qanunla nəzərdə tutulmuş zəruri müdafiə, son zərurət, cinayətkarın yaxalanması və tutulması, həbsdə olanın həbs yerindən qaçmasının qarşısının alınması, dövlətə qarşı qiyamın yatırılması və ya dövlət çevrilişinin qarşısının alınması, ölkəyə silahlı basqın edilməsi halları istisna olmaqla, insana qarşı silah işlədilməsinə yol verilmir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına görə, Azərbaycan vətəndaşı daha hansı hüquqlara malikdir?

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında Azərbaycan vətəndaşı qarşısında qoyulan vəzifələri oxuyun, nəticə çıxarın.

- Oxuduqlarınız əsasında hüquq və vəzifələrinizi qruplaşdırın.

Hüquqlarım	Vəzifələrim
Təhsil hüququm	.....

QOCA VƏ DƏNİZ

(ixtisarla)

Yola düşəndən bir saat sonra bir köpəkbalığı özünü onlara yetirdi. Yırtıcı elə-belə gəlməmişdi. Nəhəng balığın qanı dənizin dərinliklərinə axıb bir mil ətrafa yayılmışdı. Qan iyi alan köpəkbalığı ildırım sürəti ilə dənizin sinəsini yarıb üzə çıxmışdı; dərisi gün altında par-par yanırdı.

Köpəkbalığı özünü qayığın quyruğuna yetirib həmləyə keçdi. Qoca onun cəhənnəm qapısı kimi geniş açılmış ağzını, dəhşət saçan gözlərini gördü. Köpəkbalığı nəhəng balığın quyruğundan iri bir parça qopardı, alt çənə üst çənəyə dəyəndə dişləri elə şaqqıldadı ki, qoca diksindi. Köpəkbalığının əvvəl başı, sonra da beli sudan çıxdı, yırtıcı ikinci həmləyə keçdi. Qoca o dəqiqə nizəni onun təpəsinə, gözlərini birləşdirən xətlə burnundan başına qalxan xəttin kəşşidiyi yerə sapladı.

– Lənətə gəlmiş balığımın ətindən düz qırx girvənkə qoparddı, – deyə qoca yanıb-yaxıldı, – nizəmi də, olan-qalan kəndirimi də apardı... Balığımın indi qanı axır. Qan iyinə başqa köpəkbalıqları da gələcək.

Bərkdən dedi:

– İnsan övladı məğlubiyyət üçün yaranmayıb. Onu məhv etmək olar, məğlub eləmək olmaz...

“Ümidi itirmək ağılsızlıqdır, – öz-özünə dedi, – həm də günahdır. Qoca, günah haqqında düşünmə! Onsuz da dərdin-sərin az deyil. Bir də mənim günah-savab kimi işlərdən başım çıxmaz. Özüm də belə şeylərə inanmaram. Ola bilsin, balığı öldürmək günahdır... Amma mən onu özümü yaşatmaq üçün öldürmüşəm. Hələ neçələrinə də onun əti ilə qidalandıracağam. Dünyada elə hər şey günahdır. Günah olmayan nə var ki? Düşünməyə dəyməz”...

Ernest Heminqueyin “Qoca və dəniz” əsərindən

13. Mətnə (səh. 140–141) tünd şriftlə verilmiş cümlələri ədəbi dilin leksik normasına uyğun yazın.
14. Mətnə (səh. 140–141) fərqləndirilmiş cümlələrdə hansı durğu işarələrinin işlənməsinə ehtiyac vardır?
15. Mətnə (səh. 140–141) altından xətt çəkilmiş cümlələrin sxemini qurun. Sxemə əsasən həmin cümlələr haqqında fikir yürüdün.
16. Mətnə mötərizədə işlənmiş feilləri (səh. 140–141) düzgün zamanda işlədin.
17. Mətnləri dil-üslub baxımından təhlil edin.

Həyat və onun mənası qocanın düşüncələrində necə əks olunur? Onun düşüncələrini “Həyat sevgisi” şeirinin lirik qəhrəmanının düşüncələri ilə müqayisə edin.

“Necə əl çəkim?” ifadəsində şairin hansı hissləri ifadə olunub? Sizcə, bu müraciətdə təəssüf, həsrət, yoxsa həyat aşığı olan bir şəxsin sevinc hissləri vardır?

“Həyat sevgisi” şeirində bəddii üsluba aid olan hansı xüsusiyyətlər özünü göstərir?

Həyat sevgisi

(ixtisarla)

Ah, mən gündən-günə bu gözəlləşən
İşıqlı dünyadan necə əl çəkim?
Bu yerlə çarpışan, göylə əlləşən
Dostdan, aşınadan necə əl çəkim?

Həyat dedikləri bu keşməkeşdən,
Qəlbimdə, qanımda yanan atəşdən,
Gecədən, gündüzdən, aydan, günəşdən,
Bu əngin fəzadan necə əl çəkim?

Xəzan acısına edib təhəmmül,
Gülün kölgəsində ötəndə bülbül,
– Həyat, həyat! – deyə çırpınır könül,
Könüldən, sevdadan necə əl çəkim?

Mikayıl Müşfiq

18. Aşağıdakı cədvəli tamamlayın.

Obrazlılıq yaradan vasitələr	
Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası	
“Bundan yaxşı ola bilməz”	
“Qoca və dəniz”	
“Həyat sevgisi”	

✓ Hansı mətndə obrazlılığın elementlərinə rast gəlmədiniz? Niyə?

Debat

Həyat hər kəs üçün qiymətlidir. Onu şərəflə yaşamaq daha qiymətlidir. (L.N. Tolstoy)

19. Aşağıdakı mövzuda təqdimat hazırlayın.

“Həyat real şəxslərin və obrazların təqdimatında”

4-cü BÖLMƏ

AZƏRBAYCAN

- Ölkələrin əlifba ilə sıralanması
- Mətn
- Azərbaycan memarlığı
- Qarabağ xalçaçılıq məktəbi
- “Məcnun Leylinin məzarı üstündə”
- Azərbaycan mətbuatı
- Azərbaycan mətbəxi
- Azərbaycan Respublikası

LAYIHƏ

*Azərbaycan – məyusi nür, qayəsi nür ki,
Hər dəşündən alov dilli ox ola bilər.
Azərbaycan deyiləndə ayağa dur ki,
Ana yurdun iirəyinsə toxuna bilər.*

Məmməd Araz

Maddə 5. Xalqın vahidliyi

I. Azərbaycan xalqı vahiddir.

II. Azərbaycan xalqının vahidliyi Azərbaycan dövlətinin təməlini təşkil edir.

Azərbaycan Respublikası bütün Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının ümumi və bölünməz vətənidir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası

Bizim hamımızın bir vətəni var – bu, Azərbaycan dövlətidir.

Azərbaycanlı hər yerdə yaşaya bilər, ancaq azərbaycanlılığını, öz dilini, dinini, milli ənənələrini unutmamalıdır. Onun qəlbi daim doğma Azərbaycanla bir vurmalıdır. Təhsil ocaqlarında gənclərimizi xalqımızın mənəvi dəyərləri əsasında tərbiyələndirmək, mənəvi cəhətdən sağlam və saf insanlar tərbiyə etmək məsələsi mühüm yer tutmalıdır.

**Heydər Əliyev,
Ümummilli lider**

LAYIHƏ

ÖLKƏLƏRİN ƏLİFBA İLƏ SİRALANMASI

(ixtisarla)

- Adına əsasən, mətndə nədən danışılacağı barədə fikir yürüdün.
- Mətni oxuyun, Yaqut əl-Həməvinin təsvirlərinə münasibət bildirin. Mətnin dilini tədqiq edin. Mətnin adı ilə təqdim olunanlar arasında hansı uyğunsuzluğun olduğunu müəyyən edin.
- Fərman Kərimzadənin “Xudafərin körpüsü” əsərindən verilmiş nümunə Yaqut əl-Həməvinin əsəri ilə necə səsləşir?

– Ana, mənə de görüm, Savalana qədər belə gömgöy görünən o dağlar, dərələr, düzənlər ki var, ora nədir?

– Ərdəbil mahalı.

– Yox.

– Bəs nədi?

– Vətən!

Fərman Kərimzadə

Tanınmış ərəb səyyahı və coğrafiyaçısı Yaqut əl-Həməvi 1213-cü ildən o zamanın Şərq ölkələrini gəzməyə başlamış, həmin ildə də Azərbaycanda olmuşdur. Dağıdıcı monqol basqınlarından əvvəl, 1220-ci ildə Yaqut bir daha Azərbaycana gəlib onun əhalisi, təsərrüfatı və məişəti ilə yaxından tanış olmuş, Təbriz, Marağa, Urmu, Əhər, Mərənd, Sərab, Ərdəbil, Uşnu, Miyanə kimi Azərbaycan şəhərlərinin yaşayışını öz gözləri ilə görmüşdür.

Yaqut-əl-Həməvinin “Mucəmm əl-buldən” (“Ölkələrin əlifba ilə sıralanması”) əsəri coğrafi ensiklopediya səciyyəsinə malikdir. Əsərin diqqəti cəlb edən xüsusiyyətlərindən biri yer adlarının müəllif tərəfindən düzgün yazılışının verilməsidir. Bu isə Azərbaycanın o zamankı toponimik xəritəsinin öyrənilməsi üçün çox dəyərlidir.

ARRAN

Geniş bir vilayətin ərəbcə olmayan adıdır.

Çoxlu şəhərləri var, onların içində Cənə şəhəri (xalq onu Gəncə adlandırır), Bərdə, Şəmkür və Beyləqan şəhərləri vardır.

Azərbaycan ilə Arranın arasında Ərraz (Araz) adlanan çay axır. Bu çayın günbatar və quzey yaxasında nə varsa, hamısı Arrana düşür, gündoğar səmtində olanlar isə Azərbaycanındır.

Mətnin ilk cümləsinə münasibət bildirin.

AZƏRBAYCAN

İbn əl-Mükkəfa deyir ki, Azərbaycan öz adını Azərbaz ibn İran ibn əl-Əsvad ibn Sam ibn Nuhun adından götürmüşdür. ...Başqalarının dediklərinə görə, bu ad Azərbaz ibn Bayvarasfın adı ilə bağlıdır. Bir başqaları söyləyirlər ki, Əzər – pəhləvi dilində "od", bayqan isə "qoruqçu" və ya "od qoruyucusu" deməkdir. Beləliklə, bu söz – "od məbədi", yaxud "od keşikçisi" mənasını bildirir, sonuncu fikir həqiqətə yaxın ola bilər, çünki bu bölgələrdə od məbədləri olduqca çoxdur.

Azərbaycan sərhədləri gündərdə Bərdədən başlayaraq günbatarda Ərzincana qədər uzanır. Azərbaycan geniş bir ölkədir. Azərbaycanın tanınmış şəhərləri içərisində Təbriz onun indiki paytaxtı və ən böyük şəhəridir. Qədim zamanlarda Azərbaycanın paytaxtı Marağa olmuşdur. Xoy, Səlməs, Urmu, Ərdəbil, Mərənd və başqaları Azərbaycan şəhərləri sırasındadır.

Azərbaycan geniş ölkə və böyük dövlətdir. Bura, əsasən, dağlıq ölkədir. Burada bir çox qalalar, saysız-hesabsız variyyət və meyvə ağacları vardır. Mən heç bir yerdə buradakı qədər bağlar və bu qədər çox çay və bulaqlar görməmişəm. Bu ölkəni gəzən adama su üçün qab götürmək lazım gəlmir, çünki burada o haraya gedir-gətsin, su ayağının altından axır və bu su soyuq, dadlı və sağlamdır.

Azərbaycanda yaşayan əhali üzügülər, qır-mızıyanaq adamlardır, dəriləri açıq rəngdədir. Onların danışdığı dili başqaları anlamır. Onların xasiyyəti yumşaqdır, davranışı yaxşıdır, ancaq təbiətə əliəliq deyillər.

Y.Həməvi nə üçün Azərbaycanı döyüşlər ölkəsi adlandırır? Tarixən baş vermiş hansı hadisələr sizi bu fikri təsdiqləməyə əsas verir?

Azərbaycan arası kəsilməyən çaxnaşma və döyüşlər ölkəsidir. Buna görə də buradakı şəhərlərin çoxu dağıdılmış, kəndlər isə xarabalığa çevrilmişdir.

Sizcə, Y.Həməvi niyə Azərbaycanda yaşayan əhalini əliəliq hesab etmir? Bunun əksini sübut etmək üçün arqumentlər göstərin.

Cavabınızı əsaslandırmaq üçün məndəki hansı cümlədən istifadə edə bilərsiniz?

1. "Azərbaycan" sözünün etimologiyası (mənsəyi) ilə bağlı hissəni oxuyun. Bu izah sizə inandırıcı göründümü? Niyə?

- "Azərbaycan" sözünün yaranması ilə bağlı siz nə bilirsiniz?
- Azərbaycan sözünün mənsəyi və etimologiyası ilə bağlı əlavə məlumat toplayıb fikirlərinizi ümumiləşdirin.

BAB ƏL-ƏVBAB
(Qapılar qapısı)

Bu, Şirvan Dərbəndidir. Əl-İstəxrinin deməsinə görə, Bab əl-Əvbab şəhərdir, dəniz dalğaları bəzən onun divarlarını yalayır. Şəhərin ortasında gəmilər üçün dayanacaq var. Buradakı bir dəniz körpüsü sahilə iki dayaz yer arasında tikilmişdir. Limanın girişi əyri-üyrüdür və onun qarşısına zəncir çəkilmişdir, buna görə də razılıq olmadan heç bir gəmi nə limana girə bilər, nə də oradan çıxar bilər. Bu iki divar qaya dağlarından və qurğuşundan tikilmişdir. Bab əl-Əvbab Təbəristan dənizi sahilindədir, ona Xəzər dənizi deyirlər.

“Şirvan Dərbəndi” ifadəsinə münasibət bildirin.

Bu şəhər Ərəbdildən iki kvadrat mil böyükdür. Şəhərin çoxlu əkin yerləri olsa da, ancaq meyvə ağacları azdır, meyvəni buraya başqa yerlərdən gətirirlər. Şəhərin dağlardan üzə aşağı enən qala divarları var. Bu dağlarda elə bir yol yoxdur ki, onlar ilə müsəlman ölkələrinə girə biləsən. Divarların uzun olmasına baxmayaraq, onların aşağı hissəsi bir ləpə döyən kimi dənizin içinə uzanıb gedir, bununla da gəmiləri divara yaxınlaşmağa qoymur. Qala-şəhər görklü yerdə möhkəm bir özlü üzərində tikilmişdir. Böyük və dəyərli sərhəd şəhərlərindən biridir. O, bir çox düşmən və müxtəlif dillərdə danışan xalqlar əhatəsindədir.

Şəhərin yaxınlığında qurd adı daşıyan böyük bir dağ var. Hər il bu dağın başına çoxlu odun gətirilir, çünki ehtiyac olduqda yağılar gözlənilmədən basqın etdikdə odunlardan tonqal yandırılır, Azərbaycanın və Arranın əhəlinə xəbər verilir.

Söyləyirlər ki, Bab əl-Əvbabdan o yana uzanan dağlarda 70-dən çox xalq yaşayır, bunların hər biri ayrıca öz dilində danışır və bu dili qonşular başa düşmürlər.

Bu diyarın əhəmiyyətinə görə, Sasani şahları ona çox göz qoyur və şimal tayfalarının basqınlarından daha çox qorxu çəkərək oradakı bütün işləri diqqətlə izləyirdilər. Buna görə də bu yeri müdafiə etmək üçün bir sıra ölkələrdən köçüb gələn və şahların inandıqları adamlar buraya qarovul qoyulmuşdular. Orada qarovul çəkənlərin içərisində tabasaranlı adlanan bir xalq var, onun qonşuluğunda filan xalqı, sayca çox olan igid ləxz xalqı, layzanlar (lahıclar), şirvanlılar və başqalarıdır. Çoxlu qorxmaz atlı və piyada döyüşçüləri olan bu xalqların hər birini qorumaq üçün ayrıca yer verilmişdir. Bab əl-Əvbab burada dəniz limanıdır, buraya şimaldan xəzərlər, Sərir, Sindan, Xayzan, Gürcüstan, Ruklan, Zirixgeran və Qumkada yaşayan əhali gəlir. Həmçinin Cürcan, Təbəristan, Deyləm və Cibəldən buraya gəmilər gəlir. Yalnız bu şəhərdə və onun dövrəsində kətandan gözəl paltarlar tikilir, nə Arranda, nə Azərbaycanda belə paltarlar hazırlanmır. Burada zəfəran bitir və çoxlu balıq vardır...

Sasani şahları Bab əl-Əvbab ərazisini niyə diqqətlə qoruyurdular? Ərazi strateji baxımdan hansı əhəmiyyətə malik idi?

Son abzasda hansı cümlədə qrammatik norma pozulmuşdur?

2. Bu hissə “Bab əl- Əvbab” mətninin hansı hissəsi ilə əlaqələndirilə bilər?

“

“Dədə Qorqud” filmində belə bir fraqment var:

Dədə Qorqud deyir:

– Yurdumuzun başına çox bəlalar gəldi. Bu meydanda çox igidlərimiz qırıldı. Amma tamam qırılıb qurtarmadıq. Hələ varıq, olacağıq, qalacağıq, artacağıq.

Torpağın yurd, Vətən olması üçün iki şərt lazımdır. Biri odur ki, torpağı gərək əkib-becərsən. İkincisi odur ki, gərək onu yağılardan qoruyasan. Torpağı əkib-becərməsən, qorumağa dəyməz. Onu qorumasən, əkib-becərməyə dəyməz.

...Qalx uca dağın başına, üç tonqal qala. Bir tonqal qalayanda elimiz şənliyə toplaşır,

iki tonqal qalayanda .....

üç tonqal qala ki hamı ....., bilsinlər ki,

İşimiz avand, torpağımız bərəkətli olsun.

Çağlayıb axan sularımız qurumasın.

Qanadlarımız qırılmasın.

Uca dağın ocaqları həmişə yanar dursun.

*Məntiqinizə əsaslanıb
cümlələri tamamlayın.*

*Son dörd cümlə nə
hesab edilməlidir?*

*Dədə Qorqudun
nəsihətlərindən
özüünüz üçün nə
öyrəndiniz?*

Filmdən götürülmüş bu nümunə “Dağ pıçıltısı, zirvə ha-
rayı” mətni ilə hansı baxımdan əlaqələndirilə bilər?

”

“Bütün elmi yaradıcılığını Şərq tarixinə, folklor nümunələrinin araşdırılmasına həsr edən bir şəxs olaraq deyə bilərəm ki, “Dədə Qorqud” dastanı möhtəşəm bir əsərdir. Dastan haqqında ilk dəfə tələbə ikən eşitmişdim. Daha sonra həyat elə gətirdi ki, mən türklərin folklor nümunələrini araşdırırsam oldum – “Dədə Qorqud”la yaxından tanışlığım başladı. O gündən də belə bir mədəniyyət yaradan xalqa vuruldum. Təbii, hər bir xalqın yaratdığı mifologiya onun düşüncəsinin məhsulu, dəyərlər sisteminin təzahürüdür.

Tarixi-mifoloji Dədə Qorqud obrazı da bu cür dəyərləndirilməlidir. Bu eposda türklərin mübarizliyi, düşmənlə mübarizədə dönməzliyi, ailə institutuna nə dərəcədə önəm verdiyi aydın ifadə olunur. “Dədə Qorqud” dastanı mənimçün Şərqə, Şərq mədəniyyətinə daxil olmanın açarıdır”.

Luigi Skrinizi,
Milan Universitetinin Arxeologiya və
etnoqrafiya kafedrasının professoru

3. Cümləni tamamlayın.

“Dədə Qorqud” dastanları 1. ...., 2. ...., 3. .... özündə yaşadıb bu günümüze çatdırdığı üçün prof. L.Skrininin sözlərini həqiqət hesab edirəm.

LAYIHƏ

BAKUYƏ

Şirvan vilayətinin Dərbənd dairəsində şəhərdir. Burada neft quyusu var. O quyunun yanında isə arası kəsilmədən gecə və gündüz civə kimi qatı ağ neft püskürən başqa bir quyu vardır.

Mənim inandığım tacirlərdən biri mənə danışdı ki, orada öz-özünə yanan bir yer görmüşdür. Mən düşünürəm ki, kimsə oraya od saldığından gecəli-gündüzlü yanmaqdadır, çünki torpağın tərkibi mineraldır...

Öz-özünə yanan yer dedikdə hara nəzərdə tutulur?

4. .... Bakı şəhəri yaxınlığında Abşeron yarımadasında, Xəzər dənizinin sahilində, Məhəmmədi kəndi ərazisində, dağın ətəyində təbii qazın çıxması nəticəsində alovlanan, tarixi bilinməyən təbiət abidəsidir.

✓ *Nöqtələrin yerinə nə yazılmalıdır?*

ƏRDƏBİL

Azərbaycanın ən çox tanınmış şəhərlərindən biridir. İslamdan qabaq ölkənin paytaxtı olmuşdur. Uzunluq dərəcəsi 80°, en dərəcəsi isə 36°33". Şəhər dördüncü iqlimdə yerləşir. Bu, çox böyük şəhərdir. Mən onu 617 (1220)-ci ildə görmüşəm...

Mən Ərdəbili tərk edib getdikdən sonra tatarlar şəhərə basqın etmiş və əhalisini qırmisslar. Tatarlar ilə şəhər əhalisi arasında bir neçə döyüş olmuşdur və əhali özünü qoruya bilməmiş, iki dəfə onları şəhər yaxınlığından qovmuşdur. Ancaq tatarlar üçüncü dəfə qayıdıb basqın etdilər və şəhəri qoruyanlar artıq gücdən düşdükləri üçün tatarların qarşısında dayana bilməyib basıldılar.

Tatarlar şəhəri güclə ələ keçirib müsümləri qırdılar, gözə görünən bir kim-səni salamat buraxmadılar. Ancaq onlardan qaçıb gizlənə bilənlər canlarını qurtarmışdılar. Şəhəri köklü şəkildə dağıtdıqdan sonra tatarlar çıxıb getdilər, Şəhər isə uzun illər dəhşətli bir dağıntı içərisində qalmışdı və əhali yox idi. Ancaq indi şəhər özünün qabaqkı görünüşünə qayıtmış, hətta bir az daha yaxşı olmuşdur.

Ərdəbilə basqın edən tatarlar dedikdə kim nəzərdə tutulur?

BƏRDƏ

Azərbaycanın ən uzaq bucağında yerləşən şəhər. Bişmiş kərpicdən və əhəngdən tikilmişdir, düzənlikdə yerləşir. Əl-İstəxrinin yazdığına görə, Bərdə çox böyük şəhərdir. Mənə qalsa, bu, köhnə yazıdır, çünki indi şəhərdən heç nə qalmamışdır. Azərbaycanda mən Bərdədə yaşayan adamlar ilə görüşmüş və onları şəhər haqqında sorğuya tutmuşam. Onların deməsinə görə, şəhər güclü şəkildə dağıdılmışdır və indi orada çox az adam yaşayır. Orada yaşamaq qorxuludur, kəsibçilik, ehtiyac göz qabağındadır, evlər dağıdılmışdır, hər şeydə talan izi qalmışdır.

*Bərdə ilə bağlı Y.Həməvinin
və Əl-İstəxrinin dediklərində
hansı ziddiyyət və əkslik
özünü göstərir?*

“

*Bərdə nə gözəldir, necə qəşəngdir,
Yazı da, qışı da güldür, çiçəkdir.
İyulda dağlara lalələr səpər,
Qışını baharın nəsimi öpər.
O yaşıl meşəsi cənnətə bənzər,
Şən ətəklərinə bağlamış kövsər.
Söyüdlük çöllərə vermişdir zinət,
Ağ bağı elə bil həqiqi cənnət.
Qırqovul yuvası hər sərv ağacı,
Oxuyur kəkliyi, ötür turacı.
Səssizlik içində dincəlir gülşən,
İndi o dərğahın taxtı alçalmış,
İpəyi, qumaşı küləklər çalmış.
Təzə nar gülləri tökülüb solmuş;
O narlar, nərgizlər dönüb toz olmuş.
İndisə yerində bu gözəl yurdun,
...Hərüm adlanırdı bu yurd hər yerdə,
İndisə adına deyirlər Bərdə.
Bu mərdlər, gözəllər yurdunda, inan,
Çox saysız xəzinə gizləmiş zaman.
Belə şux, sevimli gülşən harda var?
Harda var xəzinə saçan bu diyar?*

*N.Gəncəvi ilə Y.Həməvinin
fikirlərinə tarixi dövr
prizmasından münasibət
bildirin.*

Nizami Gəncəvi, “Şərəfnamə”dən, ixtisarla

✓ Bərdə ilə bağlı mətnlərdə ziddiyyət, əkslik yaradan məqamlar varmı?

TƏBRİZ

Bu, Azərbaycanın ən çox tanınmış şəhəridir. Bir çox adam yaşayan, kərpic və əhəngdən yaxşı hörülmüş divarları olan gözəl şəhərdir. Şəhərdən çoxlu kiçik çaylar axır. O, bağlar içindədir, meyvə şəhərdə ucuzdur. Əl-Mausili adlanan dadlı əriyi Təbrizdən başqa, mən heç yerdə görməmişəm. 610 (1213)-cu ildə mən burada ərikdən 8 bağıdad manı alıb qızıl ilə yarım habba (*pul vahidi*) verdim.

Bağıdad manı 812,5 qrama bərabərdir.

Təbrizdəki evlər boyalı qırmızı kərpicdən və əhəngdən tikilmişdir, onlar görünüşcə gözəldir. Onun uzunluq dərəcəsi 73°10', en dərəcəsi isə 37°30'-dir.

Təbrizdə əba üçün, habeə silatin (*qızılı sapla işlənmiş ipək parça*), xətai (*toxunma Çin parçası*), ətlas və başqa parçalar hazırlanır, buradan bütün gündoğar və günbatar ölkələrinə aparılır.

Tatarlar 618 (1221)-ci ildə ölkəni tar-mar edərkən Təbrizə dəyməmişdilər. Şəhərin əhalisi onlarla razılığa gələrək onlara böyük bir məbləğdə pul vermiş, bununla da şəhəri dağılmaqdan qurtarmışdı.

“

Türkmənçay müqaviləsi Rusiya ilə İran arasında 1828-ci il fevralın 10 (22)-də Cənubi Azərbaycanda, Təbriz yaxınlığında Türkmənçay kəndində bağlanmışdır. Bu müqavilənin bağlanması ilə həmin dövlətlər arasında 1813-cü il 12 oktyabr tarixli Gülistan müqaviləsi qüvvədən düşmüş sayılır.

Zaqafqaziya ölkələri Rusiyaya qəti şəkildə birləşdirilir (Naxçıvan və İrəvan xanlıqları da daxil olmaqla), Rusiya yeganə dövlət olmaqla Xəzər dənizində hərbi donanma yerləşdirmək hüququnu saxlayır. İran üzərinə gümüş pul ilə 20 milyon manatlıq təzminat qoyulurdu. Türkmənçay müqaviləsi ilə 1804–1813 və 1826–1828-ci illər Rusiya–İran savaşlarına son qoyuldu. Zaqafqaziya feodal-ara çəkişmələri kəsildi.

Lakin Türkmənçay müqaviləsi vahid

.....

cümləsini tamamlayın. Tamamladığınız cümləni əlavə məlumatlarla genişləndirin.

✓ Sizcə, bu mətnləri birləşdirən ümumi fakt hansıdır?

*Süleyman Əliyərli,
“Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar” kitabından*

Bədii əsərlərdə fikrin qüvvətləndirilməsinə xidmət edən üslubi vasitələrdən biri də təzadlardır.

Sənətkar obrazların xarakterini göstərmək, anlayışlar, münasibətlər, hadisələr arasındakı ziddiyyətləri ifadə etmək üçün təzadlardan istifadə edir. Məsələn:

- Ömür başdan-başa, beşikdən qəbrə
Həyatın *sevinci*, *qəmi* deyilmi? (B.Vahabzadə)

Bəzən insan həyatı ilə təbiət hadisəsi qarşılaşdırılır və güclü bədii təzad yaranır. Məsələn:

- Məni candan usandırdı, cəfadan yar usanmazmı?
Fələklər yandı ahimdən, muradım şəmi yanmazmı? (M.Füzuli)

Xitab müraciət bildirən söz və ifadələrdir. Lakin bəzən bədii ədəbiyyatda xitablar müraciətlə yanaşı, müəyyən üslubi funksiya da yerinə yetirir. Xitabın müxtəlif intonasiyalarla istifadəsi rəngarəng üslubi çalarlar, emosional münasibət ifadə edir. Məsələn, S.Vurğunun “Vaqif” pyesində Xuramanın xəyanətinə Vaqifin verdiyi cavabda bir kinayə, nifrət vardır ki, bu da xitab vasitəsilə ifadə olunur:

- Nə var, nə deyirsən, *vəfalı* yarım?

Burada “*vəfalı* yarım” ifadəsi, əslində, “*vəfasız* yarım” anlamındadır.

Bədii xitab bəzən insan olmayan varlıqlara müraciətlə də işlədilir. Bu zaman bədii xitab obraz yaratmağa xidmət edir. Məsələn:

- *Şamaxı!* Ey mənim sevimli yurdum!
Mən sənə qoynunda xanıman qurdum. (Ə.Xaqani)

✓ Oxuduğunuz bədii nümunələrdən bədii təzadlara və bədii xitablara nümunələr seçin.

5. Aşağıdakı cümlələrdə bədii təzadları müəyyənləşdirin.

1. Əsdi sənə ağ başından, Qara günün sərt ruzgarı. (S.Vurğun)
2. Həyat kimi yaz onların, ölüm kimi xəzan bizim, Nəğmə, oyun onların, matəm bizim, fəğan bizim. (M.Müsfiq)
3. Qoca xan ha çalışsa da, Məhtabının dilindən qıfıl götürülmürdü. Sanki qızın həmin gecə açılan dili daha bağlanmışdı. Elə bağlanmışdı ki, ömründə açılmayacaqdı!.. (S.Rəhimov)
4. Sanki Ulduzun gözündə işıqlı dünya zülmətə çevrildi. Ulduz birdən qaraldı, qaralınca Şükran da qaraldı. Şükran istədi, qara mozalan barədə öz ata-anasına desin, əhvalatı açıb bildirsən, ancaq onların narahatçılığını artırmaq, son günlərdə özünü bildiren həyəcanlarını coşdurmaq istəmədi. Bir də başqa eşidib-bilənlər nə deyirdilər? Deməzdimirmi, bu boyda qartal qanadlı Şükran niyə bir qara mozalandan yana vahiməyə düşübür? (S.Rəhimov)
5. Kür qırağının əcəb seyrəngahı var,
Yaşılbaş sonası, hayıf ki, yoxdur!
Ucu tər cığalı siyah tellərin
Hərdən tamaşası, hayıf ki, yoxdur! (M.P.Vaqif)

ORFOQRAFIYA**Hansı səhv yazılmışdır?**

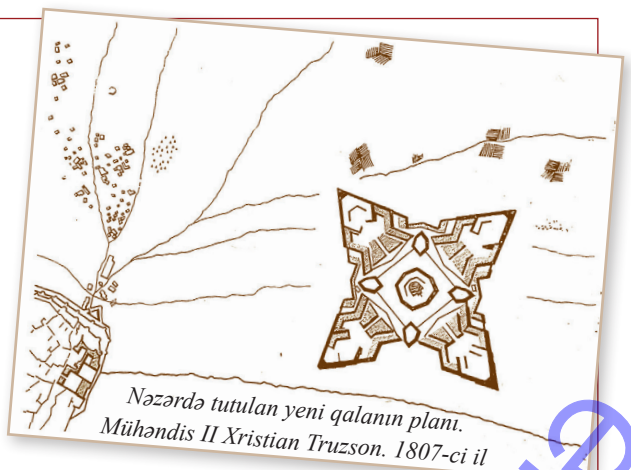
- 1-ci abzasda
- 2-ci abzasın 3-cü cümləsində
- 4-cü abzasın 3-cü cümləsində

ORFOEPIYA**Hansı düzgündür?**

- [memarlıx həlli] – [memarlıx həlli]
- [təkrarlayarağ] – [təkrarıyarax]
- [hündürlüy nişanları] – [hündürrüx nişannarı]

1 1807-ci ildə mühəndis mayor Xristian II Truzson “Şəhərin şimal tərəfində 200 sajn ərazidə yeni qalanın salınması haqqında layihə göstərilməklə Bakı şəhərinin bir hissəsinin və ona yaxın ərazilərin planı” adlı yeni plan işləyib hazırladı. Bu plana əsasən şəhərin ətrafında, dəniz sahilində, boş, hamar və açıq sahədə qala tikmək nəzərdə tutulurdu. Burdan Bakı və ətrafları yaxşı görünürdü. Yeni qala 1796-cı ildə layihələndirilmiş qaladan sahəsinə görə geri qalırdı və onun təxminən dördə bir hissəsini təşkil edirdi.

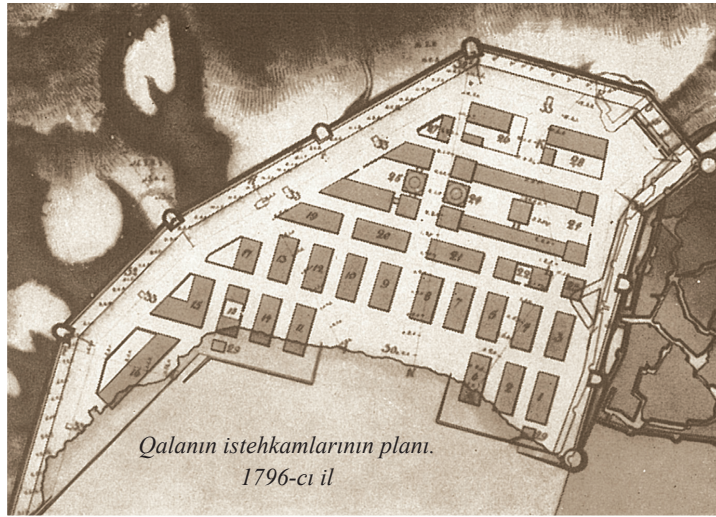
2 Dörd istehkamlı qalanın memarlıq həlli ulduza bənzər plan biçiminin və mövqe seçiminin incəliklə düşünülməsi və hazırlanması baxımından birinci variantdan üstün idi. Görünür ki, II Truzson başqa məqsədlər güdürdü. O, hərbi-dəniz limanı yaratmaq barədə düşünmürdü və o vaxtın istehkam sənətinin bütün qaydalarına cavab verən qala tikilməsini nəzərdə tuturdu. Ola bilsin ki, bu qalanın kompozisiya həllinə Sankt-Peterburqdakı o zaman çox məşhur olan Petropavlov qalasının istehkam strukturu təsir göstərmişdir.

3 1796-cı ildə hazırlanmış ilk variant “İstehkamları qorumaq məqsədilə layihələndirilən Bakı şəhərinin bir hissəsinin planı” adlanırdı. Layihə İçərişəhərin cənub-qərb istiqamətində, təxminən köhnə “İnturist” mehmanxanasının yerləşdiyi əraziyədək 2 dəfəyə qədər genişləndirilməsini nəzərdə tuturdu. Layihələndirilən istehkamlar dəniz sahilində istinad divarı ilə başlayırdı. Yer relyefini təkrarlayaraq hündürlük nişanları xətti üzrə keçən divarlar keçmiş şəhər dumasının yaxınlığında İçərişəhərin qala divarlarına əsaslı surətdə yaxınlaşırdı. I Pavelin əmri ilə rus qoşunları 1798-ci ildə Azərbaycanı tərk etdi və beləliklə, Bakı qalasının genişləndirilməsi planı baş tutmadı.

4 Qalanın iri şəhərsalma elementi kimi yeni mahiyyət kəsb etməsi tarixən təşəkkül tapmış qalanı – Bakını və ərazinin relyefini nəzərə almayan planlaşma işlərinin yaranmasına rəvac verə bilərdi. Belə olan halda şəhərin genişləndirilməsi qabaqcadan hazırlanmış və gələcək şəhərə orijinallıq qata biləcək elementləri nəzərə almayan planlaşdırma sxemindən asılı olardı. Əgər Bakının tikintisi bu istiqamət üzrə aparılsaydı (görməli arxitektura abidələri ilə zəngin olan köhnə qala nəzərə alınmadan), yeni qalanın və şəhərin kiçik, amma planlaşma sturukturu baxımından diqqəti cəlb edən

hissəsi Bakının tarixi inkişaf prosesindən kənarda qala bilərdi. Bu da Orta Asiyanın bir çox şəhərində olduğu kimi, şəhərin köhnə və yeni, düzbucaqlı və bir-biri ilə bağlı olmayan hissələrinin ayrılmasına gətirib çıxarırdı.

5 Bakı haqqında fikir söyləmək Xəzər dənizində, dərin buxtanın qərb sahilində yerləşən ən böyük və ən qədim şəhərlərdən biri haqqında danışmaq deməkdir.

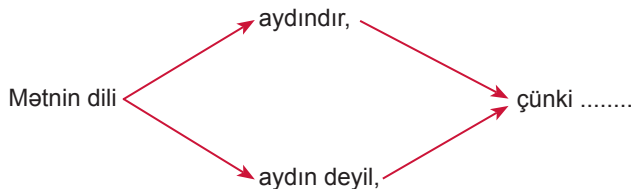
Şəhərin tikintisindəki rəngarənglik Bakı qalasının relyef, planlaşdırma strukturu, onun memarlıq abidələri, həmçinin forşstadtın sonsuza qədər uzun və düz küçələri ilə müəyyən edilir.

6 Bakı 1806-cı ildə rus imperiyasının tərkibinə daxil oldu və həmin andan etibarən orta əsrlərin yadigarı sayılan qala divarlarından kənarda şəhərin böyüməsi və inkişaf tarixində yeni bir səhifə açıldı.

Öz coğrafi mövqeyinə görə (şəhər Xəzər dənizinin qərb sahilində yerləşir) orta əsr Bakısı həm möhtəşəm buxtası olan dəniz limanı kimi, həm də Rusiyadan İrana gedən ticarət yollarının keçdiyi strateji məntəqə olaraq çox əlverişli mövqeyə malik idi. XVIII əsrin sonu XIX əsrin əvvəllərində aparılan rus-İran müharibələri çar hökumətindən Bakı qalasının gücləndirilməsini tələb edirdi. Bakının müdafiə qabiliyyətinin artırılması məqsədilə müxtəlif vaxtlarda iki şəhər istehkamı layihəsi işlənmişdi.

Şamil Fətullayev, “Bakıda şəhərsalma XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində” kitabından

1. Mətni adlandırın.
2. Mətnə abzasların ardıcılığı hansı bənddə düzgün göstərilmişdir?
A) 5, 4, 6, 1, 3, 2   B) 5, 6, 3, 1, 2, 4   C) 1, 4, 2, 6, 3, 5
3. Sxem əsasında sualı cavablandırın.

4. Fikirlərdən biri mətnə aid deyil:
A) Rus-İran müharibələri çar hökumətini Bakı qalasını gücləndirməyə məcbur etdi.
B) 1806-cı ildə Bakı şəhərinin imperiyanın tərkibinə daxil olması şəhərin inkişafına təkan verdi.
C) Bakı qalasının daxilində yeni tipli binaların tikilməsi planı hazırlanmışdı.
D) Bakı buxtası strateji əhəmiyyətə malik idi.
E) 1796-cı ildə Bakı qalasının genişləndirilməsi məqsədi ilə ilk plan hazırlandı.
5. Bakı qalasının genişləndirilməsi planı niyə baş tutmadı?
A) Layihə mükəmməl deyildi.
B) Qalanın genişləndirilməsi üçün maddi vəsait kifayət qədər deyildi.
C) Rus qoşunları Azərbaycanı tərk etdi.
D) Rus-İran müharibələri buna mane oldu.
E) Qalanın genişləndirilməsi üçün relyef əlverişli deyildi.

6. Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlərin düzgün leksik mənalərini müəyyənə bilərsiniz.

- Düşməndən qorunmaq məqsədilə düzəldilən səngər.
- Dənizdə gəmilərin dura bilməsi üçün münasib olan kiçik körfəz.
- Yer səthində olan müxtəlif kələ-kötürlük.
- Geniş miqyasda hərbi əməliyyat, müharibə hazırlama və aparma sənəti.

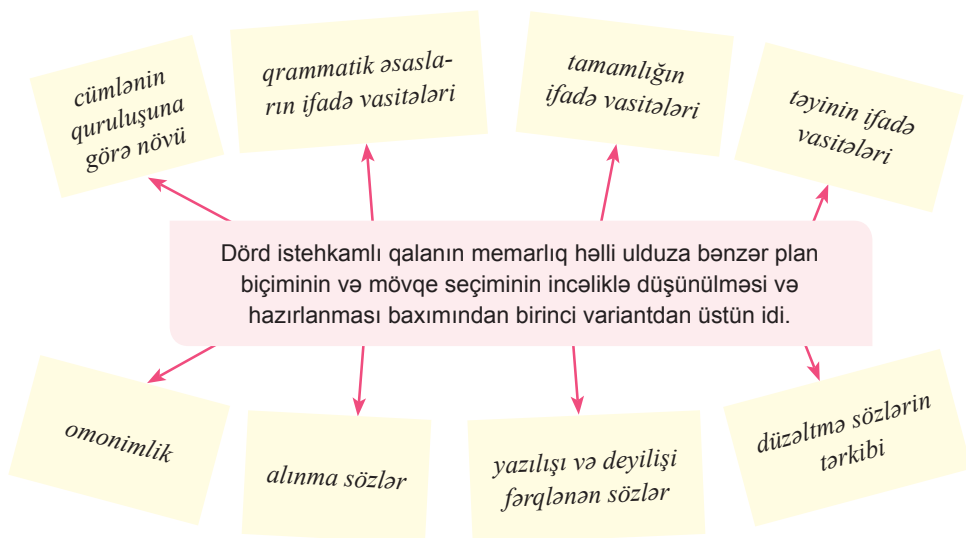
7. *Səhifə* sözünün çoxmənalılığını əsaslandırın.

8. İkinci abzasda altından xətt çəkilmiş cümlədə *məqsədlər* sözünü onun sinonimləri ilə əvəz etmək olarmı? Niyə?

9. Mətnin (səh. 156–158) dilini tədqiq edin, üslub baxımından sadələşdirin.

✓ 4-cü abzasın sonuncu cümləsində *ədəbi dilin hansı norması pozulmuşdur?* Həmin cümləni seçib fikrinizi əsaslandırın.

10. Sxem əsasında cümləni təhlil edin.

✓ Mətdən bir neçə cümlə seçib sxem əsasında təhlil edin.

11. “Bakı qədim şəhərdir” mövzusunda referat hazırlayın.

ORFOQRAFIYA	ORFOEPIYA
Hansı düzdür?	Həmin sözlərin tələffüzünü yazın.
➤ fəaliyyət – fəaliyyət ➤ dövriyə – dövriyyə ➤ nailiyyət – nailiyyət	➤ [f .....] ➤ [d .....] ➤ [n .....]

Tikinti insanın ən qədim **fəali..ət** sferalarından biridir. Hələ Paleolit dövründə qədim insanlar pis hava şəraitində daldalana bilməkdən ötrü əllərinin altında olan materiallardan sığınacaqlar və yırtıcı heyvanlardan qorunmaq üçün hasarlar düzəltməyi öyrənmişdilər. Bu dövrdə hələ insanın nitq vasitəsilə ünsiyyət saxlamağa qabil şüurlu varlıq olaraq formalaşması prosesi gedirdi. İnsanlar təsərrüfatçılığın ilkin mənimşəyici formaları ilə ibtidai icmalarda birləşirdilər. Arxeoloji tədqiqat materialları sübut edir ki, insanların bu kimi ibtidai birlikləri Qarabağda (Azıx və Tağlar mağaraları), Qazaxda Aveydağda (Damcılı və Daş Salahlı mağaraları), Kəlbəcərdə (Zar mağarası), Naxçıvanda (Qazma mağarası) açıq düşərgələrdə və başqa yerlərdə məskunlaşmışdılar. Qədim insanlar bu məskənləri xüsusi olaraq toplanmış iri daşlarla və heyvanların budaqlı buynuzları ilə hasara alırdılar. Azıx mağarasının V təbəqəsində yastı əhəngdaşı və maral buynuzlarından uzunluğu 4 m və hündürlüyü 30 sm olan yarımdairə formalı hörgü aşkarlanmışdır. Ehtimal ki, bu, sahəsi 15 kv m-ə yaxın olan süni qurğunun bünövrəsidir. Neandertallar mağaralarda sadəcə ümumilikdə yerləşmir, həm də onların daxilində 10-12 adamlıq “komalar” qururdular.

Azərbaycanın şərqində Xəzər dənizi sahilində, Bakıdan 60 km məsafədə dağlıq səhra bir məkanda yerləşən Qobustan özündə olduqca maraqlı və zəngin tarixi informasiyanı qoruyub saxlamışdır. *Uzaq qədimlərdə Qobustanın iqlimi insanın yaşayışı üçün daha əlverişli idi.* Məhz bu, eləcə də çoxlu sayda təbii qaya sığınacaqları, zəngin bitki örtüyü və heyvanlar aləmi bu diyarın hələ Paleolit ..... məskunlaşmasına şərait yaratmışdır.

Qobustanın ilk tədqiqatçısı İ.M.Cəfərzadə 1935-40-cı illərdə 3500 qayaüstü təsvir, eləcə də qədim insanın fəaliyyətinin digər izləri haqqında məlumatları elmi **dövri..yyə**

daxil etmişdi. Sonralar alimlər 20-dən çox məskən və sığınacaq, 40-dan çox kurqan tipli dəfn yeri və yüzlərlə yeni qayaüstü rəsmlər aşkarlamış və tədqiq etmişdilər. Qobustanda daş üzərində təsvirlər e.ə. XVIII–XV əsrlərdən üzü bəri orta əsrlərə qədərki geniş bir zaman kəsiminə aiddir. Bütün bu zaman ərzində burada həyat davam etmişdir.

İndiyə qədər qədim insanın yaşamını, inanclarını və ətraf mühiti əks etdirən 6000-dən çox təsvir aşkarlanmışdır. Bu təsvirlərdən bəziləri qədim yaşayış yerlərinin “planı” kimi təfsir edilir. **Azərbaycanın qədim memarlığının öyrənilməsinin təməl daşını qoyan D.A.Axundov hesab edir ki, Cingirdağda aşkarlanan 123 sayılı daşda bir xətt boyunca tikilmiş dairəvi planlı evlərdən ibarət yaşayış yeri təsvir edilir.** Bir az aralıda daha iri, ola bilsin qəbilə başçısına məxsus ev təsvir olunur. 143 sayılı daşın üzərində beş qrup evlərdən ibarət məskən göstərilmişdir. Hər iki rəsmdəki evlərin haşarlanmış kiçik həyətləri, bəzilərinin isə təsərrüfat tikililəri var.

Bu təsvirlər Sünik, Tassilin (Afrika), Subuktuy (Balkanyanı) və başqa yerlərdə aşkarlanmış bənzər təsvirlərlə ..... və e.ə. V–IV minilliklərə aid edilir.

Neolit çağında (e.ə. VII–VI minilliklər) qədim insanlar istehsalçı təsərrüfata keçmişdilər. Bu dövrün əvvəllərində əkinçilik və heyvandarlıq qərarlaşır, oturaq həyat tərzinə keçid başlanır. Daş dövrünün bu son çağında insanların imkanları və onların fəaliyyət sferaları genişlənir, qəbilələrarası əlaqələr fəallaşır. Qədim insanlar yaşayış evləri ilə yanaşı ərzaq ehtiyatlarını saxlamaqdan ötrü təsərrüfat yerləşmələri də qurmağa başlamışdılar. Tikililər dairəvi və ya küncləri yarımqövs düzbucaqlı planlı olaraq gil plitələrdən və yaxud çiy kərpicdən ucaldılırdı.

Müxtəlif ölkələrdə aparılmış arxeoloji qazıntılar zamanı gil divarların altında dərin olmayan daş bünövrələr aşkarlanmışdır. Memarlıqda döşəmələrin və divarların boyanması da tətbiq edilirdi. Təbriz yaxınlığında yerləşən Hacı Firuz, Yanıqtəpə və Sulduz

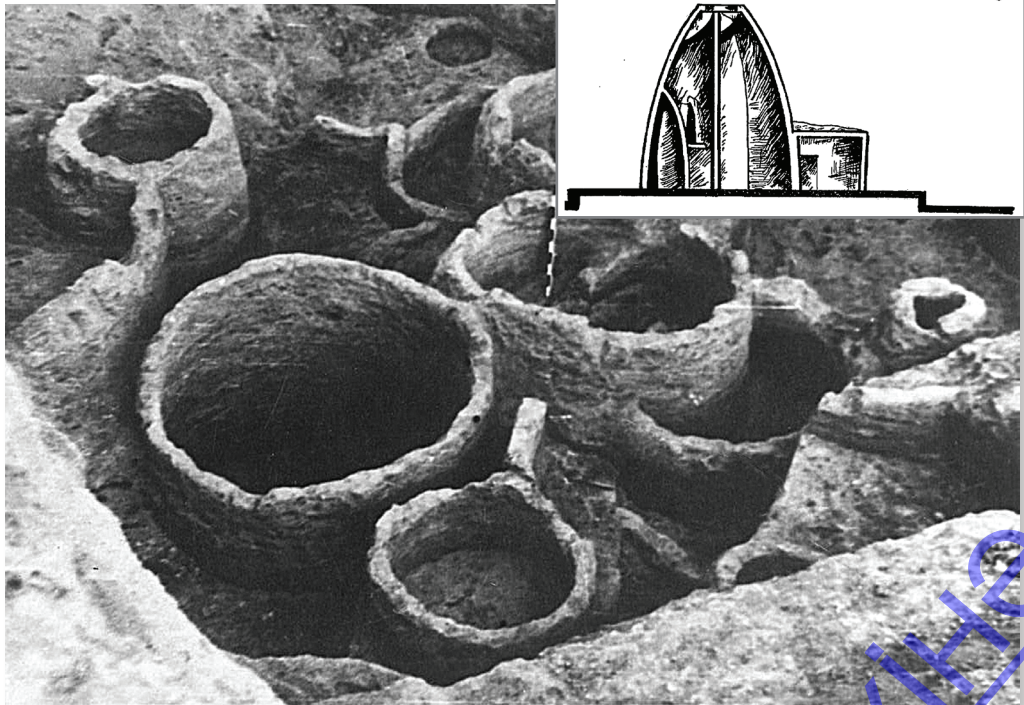
düzənliklərindəki, Ağstafa rayonunda Töyrətəpə və Şomutəpə, Naxçıvanda I Kültəpə abidələri Neolit çağının sonlarında (e.ə. VI minillik) oturaq təsərrüfata malik yaşayış məskənlərinin qalıqlarıdır.

Naxçıvanda qədim yaşayış məskəni

Neolit **naili.ətləri**, tayfa-qəbilə quruluşunun çiçəklənməsi Eneolit çağında (e.ə. VI-IV minillik) insan cəmiyyətinin daha sürətli inkişafını təmin etdi. Azərbaycan üçün bu çağ oturaq əkinçiliyin və onunla bağlı olan maldarlığın zaman etibarilə uzun-sürən olması ilə xarakterikdir. Naxçıvan yaxınlığındakı Kəltəpə, Qazax rayonunda Qarğalartəpə kimi məskənlərin mədəni təbəqəsinin on metrlik qalınlığı bundan xəbər verir. Bu kimi çoxtəbəqəli məskənlərdə həyat yüzillər boyunca davam etmişdir.

E.ə. III minilliyin birinci yarısında ev heyvandarlığından yaylaq-köç heyvandarlığına keçidlə bağlı olaraq, yay otlaqlarının yaxınlığında Cəlilabadda Cinlitəpə, Xudutəpə, Kəlbəcərdə Dəlidağ və digərləri kimi məskənlər yaranmağa başlayır. Çiy kərpic və möhrəgil (gil palçıqdan tikilmiş divar) divar hörmə ilə yanaşı, ev tikintisində gil məhlulla bərkidilmiş daş hörgüdən də istifadə edilirdi. Divarlar daş bünövrə üzərində ucaldılırdı. Evin içərisində açıq ocaqları yeri dəyişdirilə bilən manqallar və saxsı ocaqlar əvəz edirdi.

Qazaxda Qarğalartəpə yaşayış məskəni

E.ə. III minilliyin ortalarında cəmiyyətdə sosial bərabərsizlik artır, tayfa birlikləri yaranır, e.ə. III minilliyin II yarısında Kür-Araz mədəniyyəti son dövrünü yaşayır və insan cəmiyyəti öz inkişafında yeni pilləyə qalxır. Dairəvi evləri düzxətli planlaşdırması olan çoxotaqlı evlər əvəz edir. Bəzi məskənlər müdafiə divarları ilə əhatəyə alınır.

Gülçöhrə Məmmədova, Səbinə Hacıyeva,
“Qədim və erkən orta əsrlərdə Azərbaycan
memarlığı” kitabından

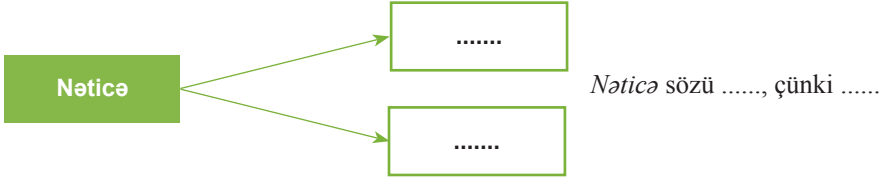
1. Bu parçanı mətnin hansı hissəsinə yerləşdirsəniz, məntiqi ardıcılıq pozulmaz? Niyə belə hesab edirsiniz?

Eneolit çağında məhsuldar qüvvələrin inkişafı izafi məhsulun yığılmasına gətirib çıxardı və tayfa-qəbilə quruluşunun çökməsinə və cəmiyyətin təsərrüfat vahidi olaraq cüt ailənin önə çıxmasına şərait yaratdı. Bu proses yaşayış evlərinin planlaşdırılmasında da öz əksini tapdı. Geniş qəbilə evinin yerinə öz həyəti və təsərrüfat tikililəri ilə bir ailəyə hesablanmış yaşayış evləri gəldi. Əkinçinin yaşayış evi stasionar, maldarın yaşayış evi isə yığcam və yüngül olmalı idi. Azərbaycan ərazisində Şomutəpə, Qarğalartəpə, Töyrətəpə, Küləpə, İlanlıtəpə, Leylatəpə və digərləri kimi məskənlərdəki qazıntı-larda aşkarlanmış son Neolit və Eneolit kəndləri onu sübut edir ki, qədim insanlar məskən salmaq yerinin seçiminə ağılla yanaşır, evlərin mövqeyinin isə çox vaxt düşünülmüş sistemi olurdu.

2. Fikirlərdən biri mətnə yoxdur.

- A) Eneolit çağının sürətli inkişafı Neolit dövrünün nailiyyətlərinə əsaslanırdı.
  - B) Ev heyvandarlığının inkişafı yeni məskənlərin yaranması üçün zəmin yaratdı.
  - C) E.ə. VI minillikdə Naxçıvanda mövcud olan abidə oturaq təsərrüfatın mövcudluğuna işarə edirdi.
  - D) E.ə. VII–VI minilliklərdə qəbilələrarası əlaqələr fəallaşsa da, tikinti sahəsində əvvəlki ənənələri qoruyub saxlayırlar.
  - E) Kür-Araz mədəniyyətinin son dövründə insan cəmiyyəti öz inkişafında yeni pilləyə qalxır.
3. İlk yaşayış məskənlərinin yaranması qədim insanların hansı ehtiyaclarından yaranmışdır? Mətndəki hansı cümlə bu suala cavab ola bilər?

4. Sxemi və cümləni tamamlayın:

5. Mətnə (səh. 161) çərçivəyə alınmış cümlədə nöqtələrin yerində aşağıdakı sözlərdən hansı yazılsa, daha düzgün olar?

səsləşir; uzlaşır; uyğunlaşır.

6. Məntiqi ardıcılığı tamamlayın.

çoxlu → ..... → az; ..... → qədim → .....; ..... → ..... → dar

✓ Mətndən nümunələr seçib sxemlərə uyğun yazın.

7. Sizcə, mətnə (səh. 160–162) niyə poetizmlər yoxdur?

8. *İbtidai birliklər, təməl daş, təsərrüfat yerləşmələri* birləşmələrinin leksik mənalərini müəyyənləşdirib cümlədə işlədin.

9. Mətnə (səh. 160) fərqləndirilmiş cümlədə hansı ifadə düzgün işlənməmişdir? Həmin sözü daha uyğun ifadə ilə əvəz edin. Cavabınızı əsaslandırın.

16. Sxemi şərh edin və onun mətnlə əlaqəsini əsaslandırın. Mətndən dövrlərə aid olan abidələri seçib aşağıdakı cədvəle əsasən qruplaşdırın.

Daş dövrü			Tunc dövrü	Dəmir dövrü
Paleolit	Mezolit	Neolit	Eneolit	

10. Göy rəngdə verilmiş cümlədə *informasiya* sözünü *məlumat* sözü ilə əvəz etmək olarmı?
11. *Məlumat* və *informasiya* sözlərinin leksik mənalərini müəyyənləşdirin.
- Təbiətdə və cəmiyyətdə bizi əhatə edən obyektlər, hadisələr, onların xassələri, qarşılıqlı münasibətləri haqqında xəbərlər yığımı olub onlara dair bilikləri çoxaltmaq məqsədi daşıyır.
  - Nəyinsə haqqında bilik və ya xəbərdarlıq
12. Sıranı tamamlayın və yaşıl rəngdə verilmiş cümlədə nöqtələrin yerinə onlardan hansı birinin işləmə biləcəyini söyləyin.

Çağ, ..., ..., ..., ..., ...

✓ *Mətnin 2-ci və 3-cü abzaslarında bir-birinin sinonimi olan sözləri tapın. Həmin cümlələrdə sinonimlər bir-birini əvəz edə bilərmə?*

13. Mətnin (səh. 160–162) üslubunu müəyyənləşdirin.
14. Mətnə tünd şriftlə verilmiş cümləni (səh. 161) düzgün yazın.
15. Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlələrdə (səh. 160–161) durğu işarəsinin işlənməsində yanlışlıqları müəyyən edib seçiminizi əsaslandırın.

DƏMİR DÖVRÜ

TUNC DÖVRÜ

17. Müasir memarlıq haqqında danışın. “Bugünkü memarlığımız dünənimizdən başlanğıc götürmüşdür” mövzusunda şifahi nitq qurun.
- **Nə nəyə başlanğıc verdi?**
  - Əlavə məlumat toplayın. Mətnədən öyrəndiyiniz və topladığınız məlumatlardan istifadə etməklə sualı cavablandırın.

18. Təsəvvür edin ki, təsadüfən qədim bir tikilinin qalıqlarına (*geyim, alət, xal* və s.) rast gəlmişsiniz. Onun haqqında əlaqədar təşkilata hansı yazılı sənədi təqdim edərdiniz? Onu necə yazardınız?
19. Mətnə adı çəkilən məskənlərin hər hansı biri haqqında ətraflı məlumat toplayıb mətn tərtib edin. Hansı üslubda yazacağınızı özünüz müəyyənləşdirin.
20. Sizcə, min il bundan sonrakı bir dövrdə “Azərbaycan memarlığında milliliyi yaşadan qeyri-adi üsluba və görünüşə malik tikililər olmuşdur” mövzusunda söhbət aparılsa, hansı tikililərdən söhbət gedə bilər?

Azərbaycan xalq-tətbiqi sənəti və onun bir qolu olan xalçaçılıq xalqımızın milli mədəniyyəti tarixində özünəməxsus yer tutur. Xalçaçılıq sənəti xalq sənətlərinin ən geniş yayılmış növü olmaqla yanaşı, həm də Azərbaycan xalqının məişətində özünə möhkəm yer tutmuş, az qala, xalqın rəmzinə çevrilmişdir. Xalqımız tərəfindən sevilən incəsənətin bu növü əsrlərlə nəsilən-nəslə qayğı ilə ötürülmüşdür.

Qarabağ xalçaları və onun tarixi ermənilərin bu torpaqlarda nə qədər yad olduqlarını sübut etmək üçün ən bariz dəlillərdən biridir. Çünki xalçaçılıq da muğam sənəti kimi ermənilərə yad sahədir.

Müxtəlif naxış elementləri və təsvirlərlə bəzədilən xovlu və xovsuz xalçalar çadırların, alaçıqların, habelə yaşayış evlərinin və digər binaların divar bəzəklərində, döşəməsində istifadə olunaraq eyni zamanda yüksək estetik əhəmiyyət kəsb edirdi. Arxeoloji materillərə və yazılı mənbələrə əsasən, Azərbaycanda xalçaçılıqla hələ Tunc dövründə (e.ə. II minilliyin sonu – I minilliyin əvvəlləri) məşğul olmuşlar. Cənubi Azərbaycanın Maku şəhərindən tapılan gildən düzəldilmiş at fiqurunun (e.ə. II minillik) üzərində gül-çiçək təsvirləri ilə bəzədilmiş çul rəsmi, Urmiya gölü yaxınlığındakı Həsənqulu təpəsindən aşkar edilmiş qızıl camın (e.ə. I minillik) səthində – üstünə çul

salınmış şir təsviri və başqa tapıntılar Azərbaycanda xalça sənətinin qədim tarixə malik olduğunu göstərir.

Sasanilər dövründə (III–VII əsrlər) Azərbaycanda xalça sənəti daha da inkişaf etmiş və ipəkdən, qızıl-gümüş saplardan nəfis xalçalar toxunmuşdur. Alban tarixçisi Musa Kalkatlı (VII əsr) Azərbaycanda toxunan ipək parçalar və rəngarəng xalçalar haqqında məlumat verir. **Qızıl-gümüş saplarla toxunan və**

Lətif Kərimov

Qeyd: Xalça rəsmləri Lətif Kərimovun “Azərbaycan xalçası” (3-cü cild) kitabından götürülmüşdür.

daş-qaşla bəzədilən xalça istehsalı XVI-XVII əsrlərdə ənənəvi xarakter almışdır. Orta əsrlərdə qızıl-gümüş saplardan toxunan xovsuz xalçaların əsas istehsal mərkəzləri Təbriz, Şamaxı və Bərdə şəhərləri idi. Baha başa gələn bu cür xalçalar “zərbaf” adlanırdı. XVI əsrdə Azərbaycanda olmuş ingilis səyyahı Antoni Cenkinson Şamaxıda Abdulla xanın yay iqamətgahındakı qızıl-gümüş saplarla toxunulmuş xalça haqqında məlumat verir. XVII əsr holland səyahətçisi Yan Streys qızıl saplarla toxunub Şamaxı hakiminin atının üstünə salınan çulun mirvari və qiymətli daş-qaşlarla bəzədildiyini xəbər verir.

XIII–XIV əsrlərdə Azərbaycandan xarici ölkələrə çoxlu xalça və

“Bağcadagüllər”
(Qarabağ) xalçası

“Bəhmənli”
(Qarabağ) xalçası

xalça məmulatı ixrac edilirdi. İncə ornamentləri, zərif və nəfis naxışları ilə diqqəti cəlb edən bu xalçalar məşhur Avropa rəssamlarının əsərlərində, miniatürlərdə öz əksini tapır. XV əsr Niderland rəssamları Hans Memlinqin “Məryəm öz körpəsi ilə” tablosunda “Şirvan” xalçası, Van Eykin “Müqəddəs Məryəm” əsərində “Zeyvə xalçası”, alman rəssamı Hans Holbeynin (XV əsr) “Səfirlər” əsərində “Qazax” xalçasının təsvirləri verilmişdir.

1872-ci ildə Moskvada “Moskva-Politehnik” sərgisində və 1882-ci ildə “Ümumrusiya sənaye və incəsənət sərgisi”ndə nümayiş etdirilən Bakı, Quba, Şamaxı, Gəncə, Şəki, Qazax, Cavad qəzası, həmçinin başqa yerlərdən gətirilmiş xalçalar, xalça məmulatlarının ən yaxşı nümunələri qızıl, gümüş medallara layiq görüldü. 1872-ci ildə Vyanada (Avstriya), 1911-ci ildə Turində (İtaliya), 1913-cü ildə Londonda və Berlində təşkil edilmiş beynəlxalq sərgilərdə nümayiş etdirilən eksponatların əsas hissəsi Azərbaycan baycandan aparılmış xalça və xalça məmulatlarından ibarət idi.

Qarabağ xalçaçılıq məktəbi də bunlardan biridir. Qarabağ xalçalarının 33 kompozisiyası mövcuddur. Yerli qoyun növlərinin yununu xüsusiyyətlərinə görə Qarabağ xalçaları sıx, hündür və yumşaq xova malikdir. Qarabağ xalçaları digər xalça növlərindən öz parlaq koloriti ilə seçilir. Onlar 4 qrupa bölünür: medalyonlu, medalyonsuz, namazlıqlar və süjetli.

Qarabağ məktəbində süjetli xalçaçılıq özünəməxsus üslubda inkişaf etmişdir. Qərbi Avropa rəngkarlığının təsvirindən azad olan bu xalçaçılıq sənəti kökləri əsrlərin dərinliklərinə, xalqın psixologiyasına gedib çıxan dekorativ tətbiqi sənət təşkilinin əzəli bədii prinsiplərini bərqərar edirdi. Çoxfəndlilik kompozisiyalarda motivlərin nəql şəklində təfsirindən şüurlu surətdə imtina edilməsi simvolikanın və həyat hadisələrinin qrafik şərhinin güclənməsi – bütün bunlar Şimali Azərbaycan, xüsusilə Qarabağ xalçalarında ən xarakterik cizgilər idi.

Nicat Məmmədovlu,
“Füyuzat” jurnalından, 2012-ci il

“Qasımuşağı”
(Qarabağ xalçası)

1

Azərbaycan xalçaları əsrlər boyu yalnız Azərbaycan və Qafqazda deyil, dünyanın bir çox ölkələrində şöhrət qazanmış, dünya bazarlarında çox yüksək qiymətləndirilmişdir. Mahir xalça ustalarımızın bu vaxta kimi yaratdığı ən gözəl və yüksək bədii keyfiyyətli xalçalar dünyanın bir çox məşhur muzeylərində nadir sənət əsərləri nümunəsi kimi saxlanmaqdadır.

2

1539-cu ildə Ərdəbilə toxunmuş məşhur “Şeyx Səfi” xalısı, eyni zamanda, bir çox başqa qiymətli xalılar hazırda Londonun Viktoriya və Albert muzeylərində, həm də digər muzeylərdə saxlanılır. İstanbulda “Türk-İslam Əsərləri Muzeyi”ndə XVIII əsrə aid “Qoca” xalçası saxlanılır.

3

XVII əsrdə Şirvanda toxunmuş “Şamaxı” xalçası, habelə XVI əsrdə Təbriz karxanalarında hazırlanmış “Ovçuluq” kimi xalılar Nyu-York şəhərinin Metropolitan İncəsənət Muzeyində saxlanılmaqdadır. XV əsrdə Gəncədə toxunmuş “Qazax” xalçası İstanbulda “Türk-İslam Əsərləri Muzeyi”ndə saxlanılır. XVI əsrdə Alpan kəndində (Quba qrupuna daxildir) toxunmuş xalça və XVI əsrdə Qarabağda hazırlanan “Qoca” adlanan xalı Amerikada Qərbi Avropa kolleksionerlərinin 1939-cu ildə Nyu-York şəhərində təşkil etdikləri “XV–XVIII əsrlərə aid Şərq xalçası” adlı sərgidə nümayiş etdirilmişdir.

4

XIII–XVIII əsrlərdə Azərbaycanın müxtəlif xalça məntəqələrində toxunmuş xalçalar hal-hazırda İstanbulun “Türk-İslam Əsərləri Muzeyi”ndə saxlanmaqdadır.

1801-ci ildə Bakının Xilə kəndində toxunmuş “Xiləbuta” çeşnili sürməyi yerli xalça Moskvada Dövlət Tarix Muzeyinin daimi eksponatına çevrilmişdir. Bu xalçanın yuxarı hissəsində “Karxanei Xilə” sözlərinin yazılması hələ XVIII əsrin axırlarında Bakının Xilə kəndində tanınmış bir xalça karxanası olduğunu sübut edir.

5

Moskvanın Şərq Xalqlarının İncəsənəti Muzeyində olan xalça kolleksiyasının böyük bir qismini müxtəlif zamanlarda Azərbaycanda toxunmuş xalçalar təşkil edir. Sankt-Peterburqda yerləşən Dövlət Ermitajı və Dövlət Etnoqrafiya muzeylərindəki xalça fondlarının eksponatlarının əksəriyyətini Azərbaycan xalçaları təşkil edir.

Lətif Kərimov, “Azərbaycan xalçası” kitabından.

✓ Sizcə, Azərbaycan xalçaçılıq sənəti dünya mədəniyyətinə necə təsir etmişdir?

1. Mətnin (səh. 166) adı ilə məzmunu arasında əlaqə varmı? Siz mətni necə adlandırardınız?
2. 169-cu səhifədə verilmiş məlumatları mətnin (səh. 166) hansı hissəsinə yerləşdirsəniz, mətn daha da təkmilləşər?
3. Aşağıdakı xüsusiyyətlərdən hansılar mətn üçün (səh. 166–168) xarakterikdir?
✓ aydınlıq – dolaşıqlıq   ✓ dəqiqlik – qeyri-dəqiqlik   ✓ sadəlik – mürəkkəbliк
✓ faktikilik – emosionallıq   ✓ konkretlik – mücərrədlik   ✓ qısa – ətraflı
4. Mətn (səh. 166–168) “Azərbaycan memarlığı” mətni ilə necə səsləşir? Mətnlərin üslubu arasında oxşarlıq və ya fərq görürsünüzmü? Hansı mətnin dili daha sadə və aydındır? Niyə belə hesab edirsiniz?
5. Azərbaycan xalçalarının dünyanın aparıcı muzeylərində sərgilənməsi nə ilə bağlıdır?
6. Mətnə (səh. 166–168) bu suallardan birinə cavab yoxdur:
A) Nə üçün Qarabağ xalçaları yumşaq xova malikdir?
B) Süjetli xalçalar hansı xalçalar hesab edilir?
C) Qazax, Quba və Şəki xalçaları 1872-ci ildə harada nümayiş etdirilmişdi?
D) Xalçaçılıq sənətinin inkişafı hansı dövrə aid edilir?
E) Xovsuz xalçaların əsas istehsal mərkəzləri hansı şəhərlər idi?
7. Mətnə (səh. 166–168) əsasən demək olar:
  - Xalçaçılıq xalqın rəmzidir.
  - Xalçanın əsas istehsal mərkəzləri Şamaxı, Bərdə və Naxçıvan olmuşdur.
  - Bir çox əcnəbi rəssamların əsərlərində Qazax xalçalarının təsviri verilmişdir.
  - 1872-ci ildə Moskvada Azərbaycan xalçaları qızıl medala layiq görüldü.
  - Qarabağ xalçaları 6 qrupa bölünür.
8. Azərbaycanda hansı xalça məktəbləri olmuşdur? Sizcə, aşağıdakılardan hansı cəhət xalçaçılıq məktəblərinin qruplaşmasına səbəb olmuşdur?
coğrafi mövqe, naxış, kompozisiya, rəng, texniki xüsusiyyətlər, ornament
✓ Mətnə istinad etməklə sualı cavablandırın.
9. 167–168-ci səhifələrdə verilmiş xalça rəsmlərinə əsasən Azərbaycan milli naxışları haqqında danışın.
10. “Bağçada güllər” xalq mahnısına qulaq asıb onu eyni adlı xalça ilə əlaqələndirməyə çalışın. Sizcə, nə üçün xalçaya belə ad verilmişdir?
11. Mətnə xalçalarla bağlı faktları toplayıb “Bilirsinizmi?” başlıqlı rubrika hazırlayın.
12. “Xalçaçılıq sənəti dünən və bu gün” mövzusunda söhbət aparın.

Vətənin hər qarışı, onun tarixini yaşadan hər bir neməti
sizə əmanətdir!

Milliyyətimizi yaşadan hər bir sənət nümunə-
sini qoruyun. Onların yad əllərə düşməsinə im-
kan verməyin. Çünki hər bir sənət əsərində bi-
zim kimliyimiz, keçmişimiz, tariximiz qorunub
saxlanır.

M.C.Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsə-
rindən Sona ananın məşhur aforizmini xatır-
layın:

– "İtə ataram, yada satmaram!"

Əlinin zəhmətilə toxuduğu "Yusif-Züleyxa"
xalçasını oğul toyuna hədiyyə etmək arzusu ilə
yaşayan,

oğlunu həbsdən qurtarmaq üçün əlinin zəh-
məti ilə toxuduğu "Yusif-Züleyxa" xalçasını sat-
maq istəyən Sona ana.

Arzularının gerçəkləşməsinin, ümidlərinin real-
lığa çevriləcəyinin bir addımlığında olduğu halda,
qəti qərar verən, alçalmayan və alçaltmayan, sat-
mayan və satılmayan, xalqına məxsus cəmsiz
bir əşyanı yadlara verməyən Sona ananı.

Əziz yeniyetmələr!

Böyüklərimizdən nümunə götürün! Ağbirçəklərimizdən, ağsaqqalları-
mızdan, onların nəsihət və tövsiyələrindən nümunə götürün.

13. *Xalça, palaz, kilim* sözlərinin leksik mənalərini müəyyənləşdirin.

14. Mətnə (səh. 166, 168) altından xətt çəkilmiş sözlərin leksik mənalərini müəyyənləşdirin.

- Ədəbiyyat və incəsənətdə əsərlərin quruluşu və onların hissələri arasında qarşılıqlı əlaqə.
- Şəkildə, mozaikada və s.-də rənglər, tonlar arasında əlaqə, münasibət.
- Musiqi və ya başqa incəsənət əsəri mövzusunun əsas ünsürü.
- Bəzi parçaların, xalça və s.-nin üzərində olan incə tüklər.

15. Uyğunluğu müəyyənləşdirin.

İlmə	rənglərin, cizgilərin, kölgələrin kombinasiyasından ibarət çəki, bəzək
Naxış	rəssamlıqda, heykəltəraşlıqda təkrarlanan həndəsi elementlərdən, bitki və ya heyvan motivlərindən ibarət bəzək
Ornament	toxunmuş əşyaların ayrı-ayrı halqəşəkilli düyünləri

✓ *İlmə* sözünün fərqli mənasını müəyyənləşdirib cümlədə işlədin. Bu sözü omonim hesab etmək olarmı?

✓ *Çəki* sözünü fərqli mənada cümlədə işlədin.

16. *Məlumat* və *məmulat* sözlərinin mənalərini fərqləndirin.

17. *Çəşni* və *növ* sözləri sinonim hesab edilə bilərmi? Niyə?

18. Mətnə (səh. 166–168) düzəltmə sözləri seçib onları mənşəyinə görə fərqləndirin.

19. Mətnə (səh. 166–167) tünd şriftlə verilmiş cümlənin sxemi aşağıdakılardan hansına uyğundur?

- A) ——— ~~~~~ ~~~~~ =====
- B) ~~~~~ ——— =====
- C) ~~~~~ ~~~~~ ——— ~~~~~ =====
- D) ~~~~~ ~~~~~ ——— ~~~~~ ~~~~~ =====
- E) ——— ~~~~~ ——— ~~~~~ =====

20. Mətnə (səh. 168) dırnaq işarələrinin düzgün işlənməsi hansı zəruriyyətdən irəli gəlir? Fikrinizi əsaslandırın.
21. Mətnə fərqləndirilmiş cümlələri (səh. 168) bir cümlə şəklində ifadə edin. Sizcə, bu tipli cümlələrin nitqdə hansı əhəmiyyəti vardır?
22. Mətnə (səh. 166–168) hansı abzaslar arasında əlaqə yaratmaq üçün əlavə cümlələrə ehtiyac vardır? Həmin cümlələri yazın.

23. Qəzet, jurnal və ya İnternet səhifələrindən xalça mövzusunda yazılmış hər hansı bir mətn seçin.

- ❖ Mətnin dili və üslubu üzərində iş aparın.
- ❖ Mətnin yazıldığı üslubun tələblərinə cavab verib-vermədiyini araşdırın.
- ❖ Məlumat toplamaqla mətnə yazılanların düzgünlüyünü araşdırın.
- ❖ Əsərin dili üzərində iş apararkən:
  - Müxtəlif tipli və quruluşlu cümlələrin uzlaşdırılmasına diqqət yetirin.
  - Mətnin ədəbi dilin normalarına uyğunluğunu araşdırın.
  - Əgər hər hansı bir söz, cümlə çatmırsa, əlavə edin.
  - Fikirlər natamamdırsa, tamamlayın.
  - Lazımsız sözlərin, cümlələrin altından xətt çəkin, onları uyğun bildiyiniz söz və cümlələrlə əvəz edin.
  - Mətnin yazı qaydalarına uyğun olmasını yoxlayın.
- ❖ Məzmunun mətnin adına uyğunluğunu yoxlayın.

“MƏCNUN LEYLİNİN MƏZARI ÜSTÜNDƏ” (ixtisarla)

*“Muğam Azərbaycanın milli sərvəti kimi
dünya musiqi xəzinəsinin incisidir”.*

**Mehriban Əliyeva,
Azərbaycan Respublikasının Birinci
vitse-prezidenti**

1 Görkəmli ədib Əbdürrəhim bəy Haq-verdiyevin təşəbbüsü ilə 1897-ci ildə Şuşada həvəskarlar tərəfindən böyük şair Fizulinin “Leyli və Məcnun” poemasından “Məcnun Leylinin məzarı üstündə” musiqili səhnəciyi göstərildi. Məcnun rolunu Cabbar Qaryağdıoğlu oynayırdı. O, başına quş yuvası qoyub səhnəyə çıxmışdı. Şuşada göstərilən bu ilk tamaşa çox bəsit idi. Lakin emosional cəhətdən tamaşaçılara təsir gücü böyük idi. Tamaşaya baxan 13 yaşlı Üzeyir elə həyacanlanmışdı ki, bir neçə ildən sonra Bakıya gəlib həmin mövzuda opera yazmaq qərarına gəlmişdi. Həmin tamaşada Əbdürrəhim bəy məlahətli səsi olan Üzeyiri “Şəbi-hicran” mahnısını xorla oxumağa cəlb etmişdir.

2 1908-ci il, premyera, olmaq, “Leyli və Məcnun”, opera, nəinki, Azərbaycan, Şərq, opera sənət, əsas, qoymaq, Azərbaycan, opera, janr, yaranmaq, Şuşa, göstərmək, tamaşa, əsaslı, təsir, olmaq, opera, yaranmaq, üçün, təkan, rol, oynamaq, bu, səhnəcik, Məcnun, rol, ifa, Cabbar Qaryağdıoğlu, bu, böyük, rol, məharətlə, oynamaq.

*Verilmiş söz və
söz birləşmələrin-
dən istifadə etmək-
lə kiçik mətn tər-
tib edin.*

3 1911-ci ildə Bakıda Nikitin qardaşlarının sirkində “Fərhad və Şirin” operasının ilk tamaşası oldu. **Operanın librettosu Mirzə Cəlal Yusifzadənin idi.** O, ərəb və fars dillərinin gözəl bilicisi idi. Bu əsər muğam operası olaraq “Leyli və Məcnun”un ənənələrini davam etdirirdi. Fərhad rolunun mahir ifaçısı Cabbar Qaryağdıoğlu olmuşdu. Bir sıra qəzetlər onun ifasını yüksək qiymətləndirmişdilər. Bu operalardan

ORFOEPIYA

Sözlərin tələffüzünü yazın.

- təşəbbüs – [.....]
- tərəfindən – [.....]
- emosional – [.....]

ORFOQRAFIYA

Hansı söz səhv yazılmışdır?

- 1-ci abzasın 1-ci və 6-cı cümləsində
- 4-cü abzasın 6-cı cümləsində
- 6-cı abzasın ilk cümləsində

sonra Azərbaycanda təşkil olunan ilk “Şərq konsertləri”nə qədər Cabbar Qaryağdıoğlu Gəncə, Şamaxı, Ağdaş, Bakı, İrəvan, Tiflis və başqa şəhərlərdə musiqi məclislərində oxumuşdur.

4 XIX əsrin sonlarından, təxminən 80-90-cı illərdən Şuşada və Tiflisdə teatr tamaşalarının fasilələrində xanəndə və sazəndələrin çıxışları təşkil olunur. Bu konsertlərdə xanəndə Cabbar Qaryağdıoğlunun ifası xüsusi maraq doğururdu. İlk konsert 1901-ci ilin yayında keçirilmişdir. Həmin konsertdə Cabbar Qaryağdıoğlu, Qasım Abdullayev, Məşədi Zeynal, kamançaçı Qosti Bağdagül, Gülablı aşığıları: Abbasqulu, Nəcəfqulu və başqaları iştirak etmişlər. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin təşəbbüsü ilə konsertdə 12 nəfərdən ibarət orkestr və el nəğmələrini ifa edən xor dəstəsi iştirak edirdi. Ümumiyyətlə, xanəndəlik və sazəndəlik sənətinə böyük əhəmiyyət verən Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin musiqi mədəniyyətimizin inkişafında böyük xidməti olmuşdur. Məhz onun təşəbbüsü ilə musiqiçilərimiz ilk dəfə səhnəyə çıxmışlar. Ondan əvvəl isə bu musiqiçilər öz istedad və ustalıqlarını yalnız toy və digər xalq şənliklərində nümayiş etdirə bilirdilər.

5 Şuşadan sonra “Şərq konsertləri” Bakıda keçirildi. 1902-ci il yanvarın 11-də, cümə günü Hacı Zeynalabdin Tağıyevin teatrında yenə Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin rəhbərliyi altında birinci Şərq konserti təşkil olundu. Bu da Bakının musiqi həyatında əlamətdar hadisə idi. Dörd hissədən ibarət konsertin birinci hissəsində Cabbar Qaryağdıoğlu “Mahur”, Keçəçioğlu Məhəmməd “Şüştər” oxudu. İkinci hissədə Şəkili Ələsgər “Çahargah”, Bakılı Seyid Mirbabayev “Bayatı-İsfahan” muğamlarını oxuyaraq sürəkli alqışlar qazandılar.

6 Bu maraqlı və rəngarənk konsertin üçüncü hissəsində Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasından bir parça göstərildi. Bu iki böyük muğam ustasının – Cabbar Qaryağdıoğlu ilə Keçəçioğlu Məhəmmədin duet şəklində deyişmələri idi. Qəzetlər yazırdılar ki, onlar xüsusi kostyumlarda çıxmışdılarsa da, rol oynamırdılar, amma gözəl oxuyurdular. Bu konsertdə Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin “Tamah” tamaşasından toy pərdəsi göstərilmişdir. 12 nəfərlik orkestr “Arazbarı” ritmik muğamını məharətlə ifa etmişdir.

7 Ən böyük konsert üçüncü Şərq konserti idi ki, o da 1903-cü il yanvarın 27-də baş verdi. Bu konsert daha təntənəli keçdi. Konsertin birinci hissəsində şuşalı Qasım Abdullayev “Zabul” segahını böyük ustalıqla ifa etdi. Sonralar bu muğam gözəl ifaya görə onun adı ilə “Zabul Qasım” adlandırıldı. Hətta o rəhmətə gedəndə Cabbar Qaryağdıoğlu demişdir ki, Qasım yox, “Zabul” öldü.

8 1906-cı ildə ilk dəfə İngiltərənin “Qrammofon” cəmiyyətinin Rıqa şəhərindəki şöbəsi məşhur Qafqaz musiqiçilərinin səslərini qrammofon valına yazdırmaq üçün onları dəvət etmişdi. Səsini vala yazdıran ilk şəxs məhz Cabbar Qaryağdıoğlu olmuşdu. O vaxt bu vallar hələ bir üzlü və kiçik həcmli idi.

9 1907-ci ildə Fransanın “Pate” şirkəti (bu, fransalı Pate familiyalı iki qardaşın şirkəti idi) Rusiyada qrammofon vallarını buraxan fabrik açmışdı. Bu valların diametrinin 6 sm-dən 50 sm-dək çatmasına baxmayaraq, onlar da birüzlü idilər, özü də iynə ilə yox, almaz ilə oxunardı. Bu şirkətdə də ilk dəfə səsinə vala yazdıran Cabbar Qaryağdıoğlu olmuşdur.

10 “Sarı gəlin” mahnısı Azərbaycan muğam sənətinin yeddi əsas muğamlarından biri olan “Şur” muğamı üstündə yazılıb. Bundan əlavə, janr etibarilə “Sarı gəlin” uzun havadır. Uzun hava isə türk xalqlarının folklorunun tərkib hissəsidir. Azərbaycan Müəllif Hüquqları Agentliyinin İnformasiya sektoru “Sarı gəlin” haqqında yekun məlumat bildirib: “Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının Mahnı şöbəsi “Sarı gəlin”in türk xalqlarının folklor üslubunda, sırf Azərbaycan mahnısı olduğunu dəlillərlə izah edib. “Sarı gəlin”də nəqərat yoxdur. Nəqəratın funksiyasını “Şur” muğamının “Şur-Şahnaz” şöbəsinə edilən modulyasiya icra edir. “Şur-Şahnaz” isə yalnız Azərbaycanda təşəkkül tapıb və “Şur” dəstgahının əsas şöbələrindən biridir”. Agentliyin məlumatında mahnının ritmi ilə bağlı izahda “Sarı gəlin”in ritminin bir çox Azərbaycan mahnıları ilə eyni olduğu göstərilir: “Bu ritm “Küçələrə su səpmişəm” xalq mahnısı, həmçinin “Mirzeyi”, “Vağzal” oyun havalarının da ritminin əsasını təşkil edir. Bu və bu kimi elmi əsaslı faktlardan sonra tam məsuliyyətlə bəyan edirik ki, “Sarı gəlin” Azərbaycan mahnısıdır və türk xalqlarının üslubuna yaxındır”.

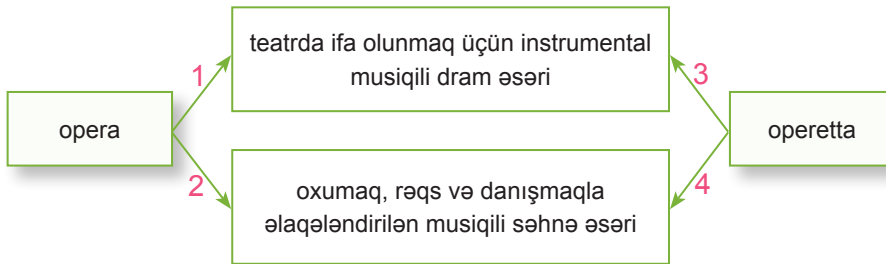
Zemfira Səfərova,
“Şərq musiqisinin peyğəmbəri” kitabından

1. Hansı abzas mətnin məzmunu ilə uzlaşmır? Niyə belə hesab edirsiniz?
2. Aşağıdakılardan birini seçib fikrinizi əsaslandırın.
  - Mətn bədii mətndir, çünki _____.
  - Mətn elmi mətndir, çünki _____.
  - Mətn nə bədii, nə də elmi mətndir, çünki _____.
3. Mətn üçün xarakterikdir:
  - emosionallıq   • bədiiilik   • aydınlılıq   • kütləvilik
4. Mətnin giriş, əsas və nəticə hissələrini müəyyənləşdirib hər hissəni 1-2 cümlə ilə ifadə edin.
5. Mətnə əsasən Ə. Haqverdiyevin vətəndaşlıq mövqeyini dəyərləndirin. Yazıçının mədəniyyətimiz qarşısındakı xidmətlərini sadalayın.
6. C. Qaryağdıoğlunu səciyyələndirərkən onu hansı bir sözlə xarakterizə edərdiniz?
7. Jurnalist olsa idiniz, C. Qaryağdıoğlu haqqında nəyi və necə yazardınız?

8. Aşağıdakılardan biri *premyera* sözünün leksik mənasıdır:

- Hər hansı bir sənət əsərinin ilk tamaşası.
- Hökmün obyektı haqqında deyilən fikir.
- Hər hansı bir qərarın giriş hissəsi.

9. Nömrələnmiş oxlardan hansının istiqaməti düzgün göstərilmişdir?

10. 3-cü abzasda (səh. 174) hansı cümlədə qrammatik norma pozulmuşdur?

11. 4-cü abzasın (səh. 175) ilk cümləsində *sonlarından* sözündən sonra vergülün düzgün işlənmə səbəbini əsaslandırın.

12. 3-cü abzasda (səh. 174) göy rəngdə verilmiş cümlədə *Mirzə Cəlal Yusifzadə* mürəkkəb adını yönlük halda işlədib cümləni düzgün tamamlayın.

13. *Görkəmli ədib Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin təşəbbüsü ilə 1897-ci ildə Şuşada həvəskarlar tərəfindən böyük şair Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasından “Məcnun Leylinin məzarı üstündə” musiqili səhnəciyi göstərildi* cümləsini elə dəyişin ki:

- hadisənin zamanını bildirən söz məntiqi vurğulu olsun.
- hadisənin kimin tərəfindən icra olunması məntiqi vurğulu söz olsun.

14. *Şuşada göstərilən bu ilk tamaşa çox bəsit idi. Lakin emosional cəhətdən tamaşaçılara təsir gücü böyük idi* cümləsini elə dəyişin ki, ☐ + sa da, + ☐ sxeminə uyğun olsun.

15. 1, 2, 5–10-cu abzaslar (səh. 174–176) üzərində iş aparmaq üçün suallar tərtib edin.

16. Mətdəndən əsas faktları seçib “Fədakar insanlar” mövzusunda yeni mətn tərtib edin. Mətnin dilinin sadə və anlaşıqlı olmasına çalışın.

1.

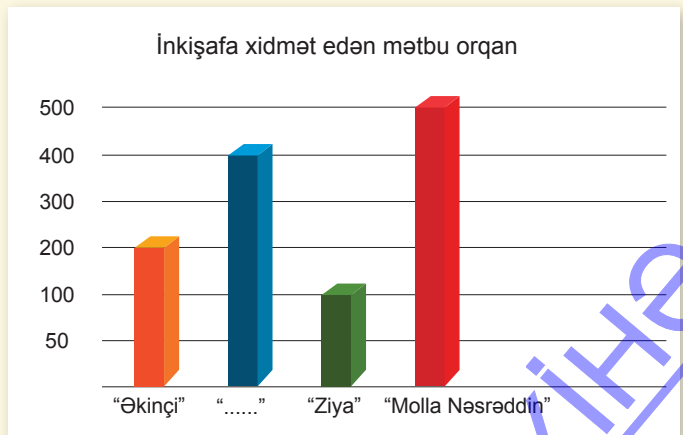
SORĞU

- Məktəbdə 9-11-ci siniflərdən müxtəlif şagirdləri seçməklə sorğu keçirin.
- İlk növbədə, "Bu sorğunu niyə keçiririk?" sualına cavab axtarın.
- Sorğu üçün suallar hazırlayın.
- Sorğuya müəllimlərinizi də cəlb edin.
- Alınan cavabları təhlil edin.
- ✓ Nəticələri ümumiləşdirin. Sizcə, bu sorğu ilə siz nəyi müəyyənləşdirə biləcəksiniz?

- Sorğu üçün suallar təklif edirik:
- Azərbaycan mətbuatının inkişafına hansı mətbu orqan istiqamət vermişdir?
A) "Əkinçi" B) "Ziya" C) "Molla Nəsrəddin" D) .....
- Ən davamlı fəaliyyət göstərən bu mətbu orqan xalqın maariflənməsində əhəmiyyətli mövqeyə malikdir:
A) "Əkinçi" B) "Ziya" C) "Molla Nəsrəddin" D) .....
- Müasir qəzet və jurnallardan hansını daha çox oxuyursunuz? (Bu adları özünü seçin.)

*Nəticələri
diagram şəklində
təqdim edin.*

*Unutmayın ki, bu diagram bir
nümunədir. Sizin nəticələriniz
fərqli olacaq.*

Qeyd: Şekillərdə “Molla Nəsrəddin”, “Kəşkül”, “Əkinçi”, “Zənbur” və “Məzəli” jurnallarının üz qabığı verilmişdir.

2. 180–181-ci səhifələrdə verilmiş mətni bərpa edin.

Bunun üçün:

- Mətnin adına (“Azərbaycan mətbuatı”) diqqət yetirin.
- Mətni diqqətlə oxuyun.
- Mətnin adına uyğun məzmun formalaşdırın.
- Cümlələri düzgün seçin və abzasların ardıcılığını bərpa edin.
- Əgər artıq informasiya və ya cümlələr varsa, onları çıxarın.
- Mətni genişləndirib tamamlamaq üçün əlavə məlumat toplayın.
- Mətni tərtib edərkən başlama və bitmə hissəsinin bir-birini tamamlamasına diqqət yetirin.

- ❖ Mətdən əldə etdiyiniz faktlar olarsa, onları “Maraqlı məlumatlar” başlığı altında məktəbin divar qəzetində verin.

Cəlil Məmmədquluzadə bir dəfə Tiflisdə yolla gedərkən gənc bir oğlan onun cibinə girərək əlyazmalarını çıxarır. Demə, bu hadisəni polis uzaqdan görürmüş. Tez gəncin arxasınca qaçaraq onu yaxalayır. Cəlilin gəncə yazığı gəlir, elə polisin yanında ona yaxınlaşıb ərlə deyir:

– Sənə neçə dəfə demişəm ki, tələsmə. Niyə tələsirsən? Bir neçə gündən sonra jurnalda çıxar, oxuyarsan.

Sonra ərlə kağızı cavan oğlandan alır. Polis onların bir-birini tanıdığını zənn edib oradan uzaqlaşır.

Azərbaycanın ozamankı tarixi inkişaf səviyyəsində təsirli, münasib vasitələrdən birinin mətbu söz olduğunu H.Zərdabi duymamış deyildi. O, ana dilində qəzet nəşr etmək fikrinə hələ Qubada mahal məhkəməsinin katibi işlədiyi dövrdə gəlmişdi. Böyük Azərbaycan maarifçisi Abbasqulu ağa Bakıxanovun qardaşı tələb olunan maliyyə xərclərini öz üzərinə götürmüşdü. Zərdabi “Həyat” qəzetinin 28 dekabr 1905-ci il tarixli sayında “Rusiyada əvvəlinci türk qəzeti” məqaləsində yazır: “Hər kəsi çağırıram, gəlmir, göstərirəm, görmür, deyirəm, qanmır. Axırda gördüm ki, onları haraylayıb çağırmaqdan, onlara deməkdən başqa bir qeyri-əlac yoxdur. Olmaz ki, mənim sözümlü eşidənlərdən heç bir qanan olmasın. Necə ki bir bulağın suyunun altına nə qədər bərk daş qoysan, bir neçə ildən sonra su tökülməkdən o bərk daş mürür ilə əriyib dəşilir, habelə söz də, ələlxüsus da, doğru söz. Belə qəzet çıxarmaqdan savayı bir qeyri-əlac yoxdur”.

“Əkinçi” qəzetinin nəşri ilə Azərbaycanda jurnalistika sistemi və nəslə formalaşdı, peşə prinsipləri yarandı. Qəzet Azərbaycan dilini rəsmi statusda öz fəaliyyətinin əsasına çevirdi. Maarifçilik ideyasının daşıyıcısı olan bu qəzet milli təfəkkürlü ziyalılar nəslinin yetişməsində böyük tarixi xidmətlər göstərdi. Milli mətbuat tariximizin “Əkinçi”nin nəşri ilə bağlanması tarixi reallıqları özündə əks etdirir. “Əkinçi” özündən sonra bir sıra milli mətbu nümunələrinin nəşrinə cığır açdı.

1891-ci ilin oktyabrında “Kəşkül” qəzeti bağlandıqdan sonra 12 il müddətində Azərbaycan türkcəsində qəzet və jurnal nəşri mümkün olmadı, milli ruhlu ziyalıların təşəbbüsləri fayda vermədi. Kamal Ünsizadənin, Əhməd bəy Ağaoğlunun, Nəriman Nərimanovun, Sultan Məcid Qənizadənin, Məmmədəğa Şahtaxtının Qafqaz Cəmiyyətinə etdiyi müraciətlərə “yox” cavabı verildi. Qafqazda ruslaşdırma siyasətini həyata keçirən missioner İlimskinin hələ 1870-ci ildə rus olmayan əhalini ruslaşdırmaq planları anadilli mətbuat orqanlarının yaradılması ideyasının həyata keçirilməsinə sədd idi. Lakin Çar Rusiyasının yerli ləhcələri ədəbi dilə çevirmək yolu ilə əhalini ruslaşdırmaq siyasəti nəticəsiz qaldı. Xalq ana dilində maarifləndikcə özgələşmək əvəzinə, öz soy-kökünü, milli kimliyini anlamağa başladı.

Ünsizadə qardaşlarının yaratdıqları “Ziya” (“Ziyayi-Qafqaziyyə”), “Kəşkül” kimi nəşrlər “Əkinçi” ə nənələrindən bəhrələnərək mətbuatın inkişafına təkan oldu.

Millətin maariflənməsi yolunda Həsən bəyin göstərdiyi səyləri Hənifə xanım xatirələrində belə təsvir edir: “O, bir nəfər dəmirçini öz uşağını gimnaziya verməyə razı salmışdı. Uşağı gimnaziya dövlət hesabına düzəltmişdi. Atası oğluna dərs vəsaiti almaqda çətinlik çəkdiyini deyəndə Həsən bəy məsləhət görmüşdü ki, “çəkic-zindanını sat, amma oğlunu oxut”. Bu yolla o, müsəlmanları maarif üçün də xərc çəkməyə alışdırmaq istəyirdi”.

1873-cü ilin Novruz bayramı günlərində Həsən bəyin rəhbərliyi və iştirakı ilə Azərbaycan mədəniyyəti tarixində inqilab adlandırıla biləcək hadisə baş verdi. Milli teatrımızın əsası qoyuldu. Milli dramaturgiyamızın banisi M.F.Axundzadənin artıq Tiflis və Peterburq teatrlarında tamaşaya qoyulan, Avropa şərqşünaslarının diqqətini cəlb edən “Hacı Qara” komediyası öz vətəninə oynanıldı. Gözlənilməz xəbəri eşidən Mirzə Fətəli Axundzadə Zərdabiyə minnətdarlıq dolu məktub ünvanlayır. Təbii ki, Həsən bəyin gördüyü işlərin hamısı millətin tərəqqisi naminə edilən, mayası vətənpərvərlikdən doğulan işlər idi.

“Ünsizadələr mətbuatı”na aid olan “Kəşkül” jurnalı “Ziyayi-Qafqaziyyə”nin tənzimləyici dövrü yaşadığı bir zamanda Tiflisdə çap olunmağa başladı. Ədəbi və siyasi jurnal olan “Kəşkül”ün redaktor-naşiri Səid Əfəndi Ünsizadənin ortancıl qardaşı Cəlal Ünsizadə hesab edirdi ki, mətbuat xalqın gözünü açır, oxumağa alışdırır, onun mədəni yüksəlişinə və tərəqqisinə təkan verir. Bu amal və məqsədə xidmət edən Ünsizadənin mətbuat yaratmaq fikri müsbət cavablandırıldı.

Azərbaycan milli mətbuatı 1875-ci ildə Həsən bəy Zərdabinin yaratdığı “Əkinçi” qəzeti ilə başlayır. “Əkinçi”nin meydana çıxması bir neçə cəhətdən əlamətdar idi. Azərbaycan jurnalistikası tarixində ilk dəfə olaraq Həsən bəy Zərdabi “Əkinçi”nin təmsalında mətbuata kütləvi informasiya vasitəsi, maarifçiliyin əsası, ictimai-siyasi şüurun formalaşması faktı kimi yanaşdı. “Hər bir vilayətin qəzeti görək o vilayətin aynası olsun”, “yaxşı-yamanlığı aşkar eləsin”, “xalqın hər bir dərdi və xahişi o qəzetdə çap olunsun ki, o qəzetə baxan xalqı aynada görəndə kimi görsün” kimi dərin mənalı fikirlər çağdaş mətbuatımızın da əsas prinsipləri olaraq qalmaqdadır.

Akif Aşırı,
“Azərbaycan mətbuatı tarixi” kitabından, ixtisarla

“Azərbaycan mətbuatının inkişaf yolu” mövzusunda referat hazırlayın.
Bunun üçün:

1-ci addım

Mövzu ilə bağlı material toplanmalıdır.

❖ Bir həftə ərzində:

- Mətbuatın tarixi araşdırılır;
- Mətbuatın yaradılması istiqamətində ilk addım
- Milli mətbuatın bünövrəsi
- XX əsrin əvvəllərində və sonlarında mətbuat
- XXI əsrin əvvəllərində mətbuat (mətbu orqanlar ixtiyari şəkildə seçilir).

2-ci addım

Ümumi təəssürat əsasında ümumiləşdirmə aparılır.

❖ Müəyyənləşdirilən problemlər qruplaşdırılır.

❖ Faktlar və nəticələr ümumiləşdirilir.

3-cü addım

❖ Sorğunun nəticələri ümumiləşdirilir.

❖ Mətbuatla bağlı ümumi fikirlər, məqalələr, yazınızda sitat kimi istifadə etmək üçün hikmətli fikirlər, aforizmlər toplanır.

4-cü addım

Referat yazmadan əvvəl plan tutun.

PLAN

Giriş hissə

- ❖ Mövzu ilə əlaqədar əvvəlcə mətbuat, sonra isə onun yaranma tarixi haqqında ümumi, yığcam məlumat
- ❖ Qəzet və jurnalların əhəmiyyəti
- ❖ Qəzet və jurnallar informasiya vasitəsi kimi

Əsas hissə

- ❖ Toplanılan materialların konkretləşdirilməsi
- ❖ Qruplaşdırılan xüsusiyyətlərin sistemli şəkildə təhlili və təqdimi:
  - *Hər hansı bir mətbu orqanın müsbət və mənfi cəhəti.*
  - *Mən nəyi çox bəyəndim?*
  - *Mən nəyi görmədim?*
  - *Mən nəyi görmək istərdim?*
  - *Hər hansı bir qəzet və jurnalın cəmiyyətin inkişafında müsbət və mənfi rolu.*
  - *Mən nəyi çox bəyəndim?*
  - *Mən nəyi görmədim?*
  - *Mən nəyi görmək istərdim?*

Yekun hissə

- ❖ Ümumi qənaət.
- ❖ Araşdırdığım informasiya əsasında bu qənaətə gəldim ki, ...
  - *Azərbaycan mətbuatı cəmiyyətin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır.*
  - *Azərbaycan mətbuatının cəmiyyətin inkişafında rolu zəifdir.*
  - *XX əsrin əvvəllərində mətbuat ...*
  - *XXI əsrin əvvəllərində mətbuat ...*
  - *Azərbaycan və dünya mətbuatının qarşılıqlı əlaqəsi ...*
- ❖ Fikrin əsaslandırılması.

Azərbaycan milli mətbəxinin tarixi də elə xalqın tarixi qədər qədimdir. Bir çox Azərbaycan xörəklərinin adına qədim yazılı mənbələrdə, səyyahların xatirələrində rast gəlmək olur. Azərbaycan kulinariyası öz tarixi kökləri və özünəməxsusluğu ilə digərlərindən seçilir.

Azərbaycan xörəklərindən dolma, bozbaş, bozartma, şişlik, çığırtma, xəşil, plov, piti və s. qonşu xalqların kulinariyasına da daxil olmuşdur. Eləcə də qonşu xalqların bir çox xörəkləri azərbaycanlılar arasında geniş yayılmışdır.

Azərbaycanın milli xörəkləri keçmişdə mis qazanlarda və saxsı qablarda hazırlanarmış.

Azərbaycan milli kulinariyasını fərqləndirən bir xüsusiyyət də ondan ibarətdir ki, bəzi milli xörəklər həm birinci, həm də ikinci xörəyi əvəz edir.

Əhməd Cabir Əhmədov,
“Azərbaycan kulinariyası” kitabından

Təsəvvür edin ki, sizə dərslik üçün “Azərbaycan mətbəxi” mövzusunda mətn hazırlamaq tapşırılmışdır.

184–185-ci səhifələrdəki materiallardan və şəkillərdən istifadə edin. Əlavə məlumatlar toplayın.

Mətn hazırlayarkən ədəbi dilin normalarına və yazınız üçün seçdiyiniz üslubun tələblərinə riayət edin.

Bəzən *dolmanın*, *bozbaşın*, *pitin*in guya erməni xalqına məxsus olduğunu söyləyirlər. Ancaq məlumdur ki, xalqın tarixi, etnoqrafiyası, ilk növbədə, onun dilində yaşayır. Bu yeməklərə verilən adlar qədim Azərbaycan sözləridir.

Azərbaycanlıların qədim milli xörəyi olan *dolmanın* adı əsl Azərbaycan sözü olan *doldurmaq* feilindən götürülmüşdür. Yeni bükümü ət qiyməsi ilə doldurmaq.

Bozartma, *çığırtma*, *qovurma* adlarının yaranması da bu qəbildəndir.

Şaşlıq sözü rus dilinə Azərbaycan sözü olan *şişlik*dən keçmişdir. *Şişlik* dedikdə şişə keçirilmiş ət nəzərdə tutulur.

Sərinləşdirici içkilər

ovduq
.....

Süfrəmizdə ədviyyatlar

darçın
zəncəfil
.....

Süfrəmizdə göyərti

keşniş
.....

Süfrəmizdə tərəvəzlər

kartof
pomidor

Süfrəmizdə turşular

.....

Süfrəmizdə plov

40-a yaxın növü var.

Undan hazırlanan yeməklər

xəşil
.....

Azərbaycan mətbəxində milli şirniyyatlar

Paxlava

Qoğal

Şəkərbura

Badambura

Nar bayramı Azərbaycan ərazisində, əsasən də, Göyçay rayonunda noyabr ayında, nar yığımı vaxtı keçirilən bayram şənliyidir.

Nar bayramı ilk dəfə Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi və Göyçay Rayon İcra Hakimiyyətinin birgə təşəbbüsü ilə 3 noyabr 2006-cı ildə keçirilmişdir.

✓ *Daha hansı meyvə və tərəvəz festivallarının keçirilməsini təklif edirsiniz?*

✓ *Fikrinizi necə əsaslandırarsınız?*

Nar bayramında Göyçay rayonunun ayrı-ayrı kəndlərində yetişən nar növləri və onlardan hazırlanmış məhsullar rayon mərkəzinə gətirilir və şəhər meydanında təşkil olunmuş sərgidə nümayiş etdirilir. Şəhər mərkəzində gənc idmançıların çıxışları və konsert proqramlarına tamaşa edilir.

Bayramların keçirilməsində əsas məqsəd regionların təbliği, mədəni və iqtisadi potensialın nümayişi və turizmin inkişaf etdirilməsindən ibarətdir.

“Cəmi iki ilə yaxın yaşamış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti zəngin dövlət quruculuğu təcrübəsi ilə milli dövlətçilik tarixində silinməz izlər qoymuş, xalqın qəlbində azadlıq və istiqlal duyğularını gücləndirməklə respublikanın gələcək müstəqilliyi üçün etibarlı zəmin hazırlamışdır”.

İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti,
Bakı şəhəri, 10 yanvar 2018-ci il.

Bakıda bolşeviklərin və erməni partiyalarının əsas rəqibi “Müsavət” idi. Bu partiya Bakı Sovetini bərk narahat edirdi.

Sizcə, Bakı Sovetinin narahatlığı nə ilə bağlı idi?

Aşağıdakılardan hansılar suala cavab ola bilər?

Partiyanın muxtariyyət uğrunda mübarizəsi

Partiyanın müsəlmanlar arasında nüfuzunun artması

Partiyanın güclü rəqib olması

Martın 30-da Lənkərana yola düşmək ərafəsində şəxsi heyəti müsəlmanlardan ibarət olan “Evelina” gəmisinin bolşeviklər tərəfindən tərک-silah edilməsinə cavab olaraq şəhər məscidlərində toplanan müsəlman əhali müsadirə edilmiş silahların qaytarılmasını tələb etdi. Bolşeviklər bu tələbin yerinə yetiriləcəyini vəd etsələr də, həmin günün axşamı Bakıda ilk atəşlər açıldı. Azərbaycanlılara qarşı mart soyqırımı

ORFOEPIYA

Mətnə çərçivəyə alınmış sözlərdə
q samiti necə tələffüz edilməlidir?

başlanana qədər özlərinin bitərəfliyini elan etmiş “Daşnaksutyun” və Erməni Milli Şurası sonradan Bakı Sovetini müdafiə etdi. Ermənilərin fitnəsi ilə hərbi gəmilər şəhərin müsəlmanlar yaşayan hissəsini top atəsinə tutdu. “Müsavat” liderləri kütləvi qırğının qarşısını almaq məqsədilə martın 31-də Sovetin İcraiyyə Komitəsi ilə danışıqlara başladılar. Buna baxmayaraq, şəhərin azərbaycanlılar yaşayan rayonları tamamilə məhv edilmiş və şəhərə soxulan erməni əsgərləri tərəfindən dinc əhaliyə qarşı əsl soyqırımı **tətbiq** edilmişdi. Soyqırımı aprel ayının 2-si gecə yarıyadək davam etdi. Üç gün ərzində təkcə Bakıda 12 mindən çox azərbaycanlı qətlə yetirildi. Mart soyqırımı Bakı şəhəri ilə məhdudlaşmadı. Şamaxı, Quba, Xaçmaz, Lənkəran və Salyanda da belə cinayətlər törədildi. Onların arasında ən çox Şamaxı qəzası zərər çəkdi.

Azərbaycanda mart soyqırımını törətməklə erməni-bolşevik qüvvələri qarşılarına daha böyük məqsədlər qoymuşdular. Bunlardan ən əsası isə bütün Azərbaycanı işğal etmək idi.

Lakin 1918-ci ilin may ayında Azərbaycan **Xalq** Cümhuriyyətinin yaranması, milli dövlətçiliyin bərpası, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda ölüm-dirim mübarizəsinin başlanması düşmənlərin bu planlarını pozdu.

1918-ci il fevralın 23-də Cənubi Qafqazın ali hakimiyyət orqanı – Zaqafqaziya Seymi yaradıldı. Lakin Seymin tərkibinə daxil olan Azərbaycan, gürcü və erməni fraksiyaları arasında daxili və xarici siyasətin əsas məsələlərinə münasibətdə ciddi fikir ixtilaflarının olduğu aşkara çıxdı. 1918-ci il aprelin 22-də Zaqafqaziyanın müstəqil federativ respublika elan edilməsi bu ziddiyyətləri aradan qaldırmadı. Fraksiyalar arasında getdikcə güclənən çəkişmələr son nəticədə Seymin fəaliyyətini iflic vəziyyətinə saldı. Belə bir şəraitdə gürcülər Zaqafqaziya Seyminin tərkibindən çıxıb Gürcüstanın dövlət müstəqilliyini elan etmək qərarına gəldilər. 1918-ci il mayın 26-da Zaqafqaziya Seymi özünün buraxıldığını elan etdi və həmin gün Gürcüstanın müstəqilliyi bəyan edildi. Mayın 27-də Seymin müsəlman fraksiyası Azərbaycan Milli Şurasını yaratdı. Qızgın mübahisələrdən sonra Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin elan olunması haqqında qərar qəbul edildi.

ORFOQRAFIYA

Hansı düzdür?

► bəyannamə – bəyənname

1918-ci il mayın 28-də Milli Şuranın katibi Həsən bəy Ağayev tərəfindən oxunan **istiqlal** bəy...nname-sində deyilirdi:

Sizcə, *istiqlal bəyannaməsi* ifadəsində sözlərin baş hərfi böyük, yoxsa kiçik hərflə yazılmalıdır?

1. Azərbaycan tam hüquqlu və müstəqil dövlətdir. Zaqafqaziyanın cənub və şərq hissəsindən ibarətdir. Ali hakimiyyət Azərbaycan xalqına məxsusdur.

2. Müstəqil Azərbaycanın siyasi quruluş forması Xalq Cümhuriyyətidir.

3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (AXC) beynəlxalq birliyin bütün üzvləri, xüsusən həmsərhəd xalqlar və dövlətlərlə dostluq əlaqələri yaradacaq.

4. AXC öz sərhədləri daxilində millətindən, dinindən, ictimai vəziyyət və cinsindən asılı olmayaraq, bütün vətəndaşlarına tam vətəndaşlıq və siyasi hüquqlar verir.

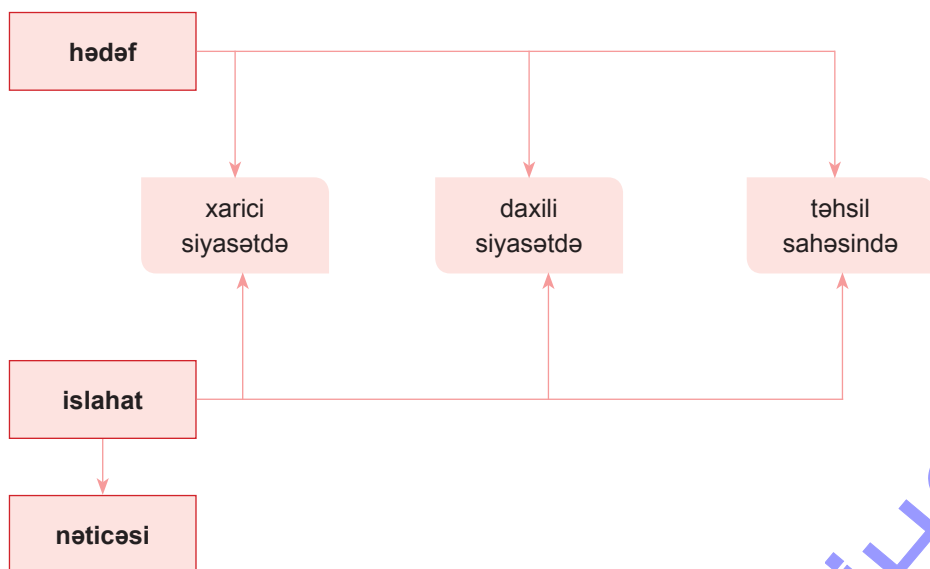
5. AXC onun ərazisində yaşayan bütün xalqların sərbəst inkişafına şərait yaradacaq.

6. Müəssislər Məclisi çağırılana kimi bütün Azərbaycanın idarəsi başında xalq səsverməsi yolu ilə seçilmiş Milli Şura və onun qarşısında məsuliyyət daşıyan Müvəqqəti hökumət durur.

Milli Şura AXC-nin ilk hökumətini təşkil etməyi F.Xoyskiyə tapşırırdı.

“Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” kitabından

Bölmədəki materiallar əsasında Azərbaycan Respublikasının uğur xəritəsini hazırlayın.

✓ Bu xəritədə hansı sahədəki inkişafı daha çox göstərmək istərdiniz?

**"DÜNƏNİMDƏN BU GÜNÜMƏ
YOL ALAN AZƏRBAYCANIM!
FƏXR EDİRƏM Kİ, SƏNİN VƏTƏNDAŞINAM!"**

mövzusunda ədəbi-bədii tədbir hazırlayın.

- Tədbirin planını müəllimlərinizlə birgə hazırlayın.
- Tədbirdə səsləndiriləcək şeirləri, mahnıları, sözləri diqqətlə seçin.
- Tədbirin yüksək səviyyədə olmasına çalışın.

Bu siz məzunların məktəbdə keçirdiyi son tədbir olacaq. Çünki siz artıq müstəqil həyata ilk qədəmlərinizi atırsınız!

Siz artıq azad düşüncəli, hərtərəfli biliyə və dünyagörüşünə malik müstəqil Azərbaycan vətəndaşısınız.

Sizə gələcək həyatınızda, Azərbaycanın daha da inkişaf etməsi, çiçəklənməsi yolunda görəcəyiniz hər bir işdə uğurlar arzu edirik!

Əziz məzunlar!

Unutmayın ki, Azərbaycan sizə babaların əmanətidir! Yurdumuzu, dilimizi, tariximizi, ədəbiyyatımızı, incəsənətimizi qorumaq, inkişaf etdirmək və gələcək nəsillərə ötürmək hər birinizin müqəddəs borcudur!

LÜĞƏT

A	<i>Akademik</i>	1. Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü. 2. Müvafiq akademiya seçilmiş alimin, rəssamın, heykəltəraşın və b.-nin fəxri adı. 3. Akademiyaya aid olan
	<i>Aktual</i>	hal-hazır üçün ən mühüm, ən vacib olan; yetişmiş, həllini tələb edən
	<i>Aktuallıq</i>	hal-hazır üçün ən mühümlük, vaciblik
	<i>Aristokrat</i>	əsilzadə, kübar, aristokratiya zümrəsinə mənsub adam
	<i>Artrit</i>	oynaqların iltihabı
B	<i>Balneologiya</i>	təbabətin, mədən suları və pəncəqlərin kimyəvi tərkibini, habelə bunların müalicə təsiri və üsullarını öyrənən elm
	<i>Balneoloji</i>	balneologiyaya aid olan
	<i>Bariton</i>	1. Yüksəkliyinə görə tenor ilə bas arasında kişi səsi. 2. Bu səsi olan müğənni. 3. Trubadan bir oktava aşağı səslənən, nəfəslə çalınan mis musiqi aləti
	<i>Bimar</i>	xəstə, naxoş, azarlı
	<i>Botanik</i>	botanika mütəxəssisi, nəbatətçi
C	<i>Cəfa</i>	əzab, əziyyət, üzüntü, incitmə
Ç	<i>Çeşm</i>	göz
	<i>Çeşmi-giryan</i>	göz yaşı
D	<i>Debit</i>	vahid zamanda təbii, yaxud süni mənbələrdən (qazma quyusu, adi quyu, bulaq və s.) alınan maye və ya qaz həcmi; istehsalı
	<i>Dideyi-rövşən</i>	gözümün işığı
	<i>Difraksiya</i>	sındırılmış
	<i>Divanə</i>	dəli

E	<i>Eksponat</i>	sərgidə, muzeydə nümayiş etdirilən məmulat
	<i>Elita</i>	bitki və heyvanların ən seçmə, ən yaxşı nüsxələri
Ə	<i>Əfğan</i>	fəryad, fəğan, nalə
	<i>Əfzəl</i>	daha artıq, daha qiymətli, daha üstün tutulan
F	<i>Felyeton</i>	nöqsanları, çirkin əməlləri istehza edib pisləyən qəzet və ya jurnal məqaləsi
	<i>Fələk</i>	1. Göy, səma, asiman. 2. Tale, qismət, bəxt, uğur
	<i>Fiziki</i>	1. Fizikaya aid olan. 2. Fizikanın məşğul olduğu hadisələr sahəsinə aid olan. 3. İnsan orqanizminə aid olan. 4. Əzələ, damar fəaliyyətinə aid olan; qeyri-zehni
	<i>Flora</i>	hər hansı bir yerin və ya geoloji dövrün bitki aləmi, bütün bitki növlərinin toplusu; nəbatat
G	<i>Genotip</i>	fərdin irsi əlamətlərinin cəmi
	<i>Giryan</i>	ağlayan, sızlayan, ağlağan, ağlar
H	<i>Heysiz</i>	gücsüz, qüvvəsiz, təqətsiz, heyi olmayan
	<i>Hicran</i>	ayrılıq, firqət, fəraq
	<i>Holistik</i>	məsələyə hərtərəfli, tam yanaşma
X	<i>Xəttat</i>	gözəl xətti olan adam, gözəl yazı yazan adam
	<i>Xislət</i>	insanın təbiətinə məxsus sifət; xasiyyət, təbiət
	<i>Xolesterin</i>	canlı toxumalarının tərkibində olan sterin qrupundan üzvi birləşmə, maddə
İ	<i>İnstrumental</i>	müxtəlif musiqi alətlərində ifa olunan, musiqi alətlərində çalınmaq üçün yazılmış
	<i>İnteqrasiya</i>	əlahiddə hissələrin tamda birləşməsi haqqında sistemlər nəzəriyyəsi anlayışı və nəzəriyyənin obyektə olan təbii və ictimai proseslər
	<i>İnterval</i>	1. Bir şeyi digərindən ayıran ara, aralıq, məsafə. 2. Eyni zamanda və ya bir-birinin ardınca çıxarılan iki səs arasında yüksəklikcə fərq
	<i>İon</i>	elektriklə yüklənmiş atom və ya atom qrupu

K	<i>Kapelmeyster</i>	keçmişdə dirijora verilən ad
	<i>Kommunikasiya</i>	informasiya mübadiləsi, məlumatın hər hansı üsulla ünvana çatdırılması prosesi
	<i>Komponent</i>	bir şeyin tərkib hissəsi, bir şeyi əmələ gətirən hissələrdən hər biri
	<i>Kornet</i>	nəfəsli musiqi aləti
	<i>Kristalloqrafiya</i>	kristallar haqqında elm
Q	<i>Qamma</i>	1. Bir, yaxud bir neçə oktava daxilində qalxan, yaxud enən səslərin ardıcıl sırası 2. Hər hansı bir yekcins, lakin bir-birindən fərqli olan şeylərin, hadisələrin ardıcıl sırası; bu və ya digər hadisələrin ardıcıl surətdə dəyişməsi
	<i>Qamu</i>	hamı
	<i>Qaynaq</i>	1. Bir şeyin qaynayıb çıxdığı yer; mənbə. 2. Metalda qaynayıb (qaynaq olub) bitişən yer
	<i>Qəndil</i>	asma lampa
M	<i>Miniatür</i>	1. Qədim əlyazmalarında, kitablarda incə, rəngli şəkil və ya bəzəkli iri hərf (yazı); 2. Zərif işlənmiş kiçik rəsm, şəkil
	<i>Mərgümiş</i>	kimyəvi element
	<i>Molekulyar</i>	molekula aid olan
	<i>Muğam</i>	bir neçə hissədən ibarət vokal-instrumental və ya instrumental Şərq musiqisi
	<i>Murad</i>	arzu, istək
	<i>Mütəşəkkil</i>	təşkil olunmuş, ciddi nizam və intizama tabe
N	<i>Nekroloq</i>	ölən adamın həyat və fəaliyyəti haqqında məqalə-məlumat
	<i>Not</i>	1. Hər hansı musiqi səsinin şərti qrafik işarəsi; 2. Musiqidə və ya mahnıda səsin özü; 3. Qrafik işarələrlə yazılmış musiqi əsərlərinin mətni; belə mətnlərdən ibarət dəftər, kitab və s.
	<i>Nüsxə</i>	yazılı bir şeydən çıxarılan surətlərdən hər biri

O	<i>Opera</i>	1. Teatrda ifa olunmaq üçün instrumental musiqi dram əsəri, habelə iştirak edən şəxslərin əsərin sözlərini musiqinin müşayiəti ilə (hava ilə) söylədikləri teatr tamaşasının özü. 2. Bu cür əsərlərin tamaşaya qoyulduğu teatr binası
	<i>Operetta</i>	oxumaq, rəqs və danışmaqla əlaqələndirilən gülməli musiqili səhnə əsəri
	<i>Optimal</i>	ən əlverişli, ən münasib, ən müvafiq
P	<i>Protein</i>	sadə zülal
	<i>Pünhan</i>	gizli, heç kəsin bilmədiyi
R	<i>Radikulit</i>	haram iliyin kökcüklərinin iltihabı
	<i>Rentgen</i>	1. Rentgen şüaları ilə işıqlandırma; 2. Həmin şüalarla işıqlandıran cihaz
	<i>Rövşən</i>	ışıqlı, parlaq, aydın
S	<i>Satira</i>	cəmiyyətdəki mənfilikləri, eybəcərlikləri gülməli və kəskin şəkildə ifşa və təsvir edən bədii əsər; ifşa-edici, acı, öldürücü gülüş
	<i>Sekresiya</i>	vəzilərin orqanizmin fizioloji fəaliyyətinə lazım olan şirələri hazırlayıb ifrazetmə prosesi
	<i>Seminariya</i>	1. Keçmişdə: orta pedaqoji məktəb. 2. Orta ruhani məktəbi
	<i>Setar</i>	Şərqdə simli musiqi aləti
	<i>Sosial</i>	mürəkkəb sözlərin sosialist mənasında olan birinci tərkib hissəsi
	<i>Stereotip</i>	metal, rezin və s. lövhəcik üzərinə keçirilmiş mətbəə naboru surəti
	<i>Sterol</i>	heyvanlarda, bitkilərdə və D vitaminində rast gəlinən təbii bir maddə

	<i>Sintez</i>	1. Bir şeyi və ya hadisəni küll halında, onu təşkil edən hissələri arasındakı qarşılıqlı əlaqə və vəhdəti daxilində tədqiq etmə üsulu. 2. Bəsit maddə və ya elementləri birləşdirmə yolu ilə mürəkkəb kimyəvi birləşmələr alma
	<i>Struktur</i>	quruluş
	<i>Süxur</i>	yer qabığının tərkib hissəsini təşkil edən, müəyyən dərəcədə sabit tərkibli mineral
Ş	<i>Şəb</i>	gecə
	<i>Şəhr</i>	şəhər
	<i>Şəm</i>	şam
T	<i>Termal (sular)</i>	minerallarla zəngin
	<i>Təcəssüm</i>	bir şeyin maddi, cismani ifadəsi, təzahürü
	<i>Təxəyyül</i>	bir adamı və ya bir şeyi zehmində, xəyalında təsəvvürə gətirmə, canlandırma, xəyala, xəyalata qapılma
	<i>Təlx</i>	ovqatın pozulması
	<i>Təsəvvür</i>	xəyala gətirmə, xəyalən göz qabağına gətirmə
	<i>Ton</i>	1. Havanın dövrəşiri titrəyişindən ibarət olub onun yüksəklik dərəcəsini müəyyən edən səs. 2. İki yarım-tonndan ibarət olan və səsin yüksəkliyinə görə fərqi müəyyənləşdirmək üçün vahid kimi götürülən interval. 3. Tonallıq. 4. Musiqi alətinin və ya səsin səslənmə çaları, xüsusiyyət
	<i>Tüğyan</i>	daşma, qabarma, qaynama, coşub-daşma
Ü	<i>Ülfət</i>	bir-birinə bağlanma, mehr salma
V	<i>Vokal</i>	səsə aid olan, oxumaqla ifa edilən, oxumağa aid olan, oxumaq üçün yazılmış

DƏRS LİKDƏ İXTİSARLA VERİLMİŞ ŞƏXS ADLARI

<i>A.Xələfov</i>	–	Abuzər Xələfov
<i>A.Şaiq</i>	–	Abdulla Şaiq
<i>B.Vahabzadə</i>	–	Bəxtiyar Vahabzadə
<i>C.Qaryağdioğlu</i>	–	Cabbar Qaryağdioğlu
<i>C.Məmmədquluzadə</i>	–	Cəlil Məmmədquluzadə
<i>D.A.Axundov (Çingirdağ)</i>	–	Davud Axundov
<i>D.Jordan</i>	–	Deandre Jordan
<i>E.Bono</i>	–	Edvard de Bono
<i>E.Heminquey</i>	–	Ernest Heminquey
<i>Ə.Haqqverdiyev</i>	–	Əbdürrəhim bəy Haqqverdiyev
<i>Ə.Orucəliyev</i>	–	Əlicabbar Orucəliyev
<i>F.Ağazadə</i>	–	Fərhad Ağazadə
<i>F.Əttar</i>	–	Fəridəddin Əttar
<i>F.Klinger</i>	–	Fridrix Klinger
<i>F.Şiller</i>	–	Fridrix Şiller
<i>H.Keller</i>	–	Helen Keller
<i>H.Zərdabi</i>	–	Həsən bəy Zərdabi
<i>H.Z.Tağıyev</i>	–	Hacı Zeynalabdin Tağıyev
<i>X.R.Ulutürk</i>	–	Xəlil Rza Ulutürk
<i>İ.Cəfərzadə</i>	–	İshaq Cəfərzadə
<i>İ.Əfəndiyev</i>	–	İlyas Əfəndiyev
<i>İ.Kant</i>	–	İmmanuel Kant
<i>İ.Qutqaşınlı</i>	–	İsmayıl bəy Qutqaşınlı
<i>İ.Şıxlı</i>	–	İsmayıl Şıxlı
<i>J.B.Molyer</i>	–	Jan Batist Molyer
<i>Q.Kazımov</i>	–	Qəzənfər Kazımov

<i>L.Skrinizi</i>	–	Luigi Skrinizi
<i>M.C.Paşayev</i>	–	Mir Cəlal Paşayev
<i>M.Ə.Sabir</i>	–	Mirzə Ələkbər Sabir
<i>M.F.Axundzadə</i>	–	Mirzə Fətəli Axundzadə
<i>M.Füzuli</i>	–	Məhəmməd Füzuli
<i>M.Hadi</i>	–	Məhəmməd Hadi
<i>M.H.Qayıbzadə</i>	–	Mirzə Hüseyn Qayıbzadə
<i>M.Müşfiq</i>	–	Mikayıl Müşfiq
<i>M.P.Vaqif</i>	–	Molla Pənah Vaqif
<i>N.Bonapart</i>	–	Napoleon Bonapart
<i>N.Gəncəvi</i>	–	Nizami Gəncəvi
<i>N.Həsənzadə</i>	–	Nəriman Həsənzadə
<i>R.Rza</i>	–	Rəsul Rza
<i>S.Bəhlulzadə</i>	–	Səttar Bəhlulzadə
<i>S.Ə.Şirvani</i>	–	Seyid Əzim Şirvani
<i>S.Rəhimov</i>	–	Süleyman Rəhimov
<i>S.Vurğun</i>	–	Səməd Vurğun
<i>Ş.Mahmud</i>	–	Şamil Mahmud
<i>T.Edison</i>	–	Tomas Edison
<i>U.Çörçil</i>	–	Uinston Çörçil
<i>Ü.Hacıbəyli</i>	–	Üzeyir Hacıbəyli
<i>Y.Həməvi</i>	–	Yaqut Həməvi
<i>Y.V.Çəmənəminli</i>	–	Yusif Vəzir Çəmənəminli
<i>Z.Yaqub</i>	–	Zəlimxan Yaqub

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. A.Bəylərova. Bədii dildə üslubi fiqurlar. "Nurlan", Bakı, 2008.
2. A.Xələfov. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi. Bakı, "Bakı Universiteti" nəşriyyatı, 2007.
3. "Ailəm" jurnalı, Bakı, 2010.
4. A.Aşırılı. Azərbaycan mətbuatı tarixi. Bakı, "Elm və təhsil", 2009.
5. Atalar sözü. Bakı, "Yazıçı", 2010.
6. "Ayna uşaq ensiklopediyası", 2004.
7. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cildə. Bakı, "Şərq-Qərb", 2006.
8. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti. Bakı, "Şərq-Qərb", 2013.
9. Azərbaycan dilinin omonimlər lüğəti. Bakı, "Şərq-Qərb", 2007.
10. Azərbaycan dilinin sinonimlər lüğəti. Bakı, "Yazıçı", 1990.
11. Azərbaycan dilinin antonimlər lüğəti. Bakı, "Şərq-Qərb", 2007.
12. "Azərbaycan" qəzeti. Bakı, 2 oktyabr 2013-cü il.
13. Azərbaycan nağılları. Bakı, "Şərq-Qərb", 2005.
14. Azərbaycan təhsil tarixi. Bakı, "Təhsil", 2011.
15. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2010-cu il.
16. Azərbaycan Respublikasının Milli Atlası. Bakı, 2014.
17. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. Bakı, "Azərbaycan Milli Ensiklopediyası" Elmi Mərkəzi. Bakı, 2007.
18. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. Bakı, "Çıraq" nəşriyyatı, 2007.
19. B.Vahabzadə. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Öndər" nəşriyyatı, 2004.
20. C.Məmmədquluzadə. Əsərləri. "Şərq-Qərb", 2004–2005.
21. E.Heminquey. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb", 2010.
22. "Ədəbi proses–2015". AMEA, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəşri. Bakı, 2016.
23. Ə.Haqqverdiyev. Əsərləri. 2 cildə. Bakı, Lider nəşriyyatı, 2005.
24. Ə.C.Əhmədov. Azərbaycan kulinariyası. Bakı, 1987.
25. "Füyuzat" jurnalı, Bakı, 2011–2012, 2014-cü illər.
26. "İrfan" jurnalı, Bakı, "Cəfərov qardaşları", 2015.
27. İ.Şıxlı. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb", 2005.
28. "İşıq" jurnalı, Bakı, 2013, №3, 2014-cü il.
29. "Kitabi-Dədə Qorqud". Bakı, "Yazıçı", 1988.

30. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında işlənən ərəb və fars sözləri lüğəti. 2 cildə. Bakı, "Şərq-Qərb", 2005.
31. Qədim və orta əsrlərdə Azərbaycan memarlığı. Bakı, 2013.
32. Q.Kazımov. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, "Elm və təhsil", 2010.
33. L.Kərimov. Azərbaycan xalçası. Bakı, 2013.
34. M.Araz. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 2010.
35. M.Ə.Sabir. Hophopnamə. 1-ci cild. Bakı, "Şərq-Qərb", 2004.
36. M.Ə.Sabir. Hophopnamə. 2-ci cild. Bakı, "Şərq-Qərb", 2004.
37. M.Füzuli. Seçilmiş əsərləri. Bakı, AMEA-nın nəşriyyatı, 1978.
38. M.Səməd. Adi və qeyri-adi Səttar. Bakı, "Şərq-Qərb", 2015.
39. M.Səməd. Yaşlılarımızın yaddaşı. Bakı, "Azərbaycan Milli Ensiklopediyası" Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, 2003.
40. Muxtar Cəfərov, Samir Ramizoğlu. Ağıla və qəlbə işıq saçan sözlər. Bakı, 2009.
41. N.Abdullayev, F.Xalıqov. Nitq mədəniyyəti. Bakı, "Müəllim", 2006.
42. "Naşir" jurnalı. "Təhsil", 2011.
43. N.Gəncəvi. Yeddi gözəl. Bakı, "Yazıçı", 1983.
44. N.Gəncəvi. Xəmsə. Bakı, "Gənclik", 1981.
45. S.Ə.Şirvani. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb", 3-cü cild, 2005.
46. S.Vurğun. Əsərləri. Bakı, "Elm", 1986.
47. Ş.Fətullayev. Bakıda şəhərsalma XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində. Bakı, "Şərq-Qərb", 2013.
48. Tariximizin qanlı və şanlı səhifəsi. Bakı, AzərTAc, 2014.
49. Ümumi psixologiya. www.elmler.net – Virtual İnternet Resurs Mərkəzi. Prof. S.İ.Seyidov və prof. M.Ə.Həməzəyevin elmi redaktorluğu ilə. Bakı, YYSQ, 2014.
50. "Yer və insan" jurnalı. Bakı, 2014, №20.
51. Z.Səfərova. Şərq musiqisinin peyğəmbəri. Bakı, "Şərq-Qərb", 2011.
52. Z.Yaqub. Özün bastırdığın ağaca söykən. Bakı, "Şərq-Qərb", 2010.
53. "525-ci qəzet", Bakı, 2010.
54. Deutsch. punkt 3. Gymnasium. Sorach-, Lese- und Selbstlernbuch. 2007.
55. https://www.youtube.com/watch?v=nXUMw_x1b0E

Buraxılış məlumatı

AZƏRBAYCAN DİLİ 11

*Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinfi üçün
Azərbaycan dili (tədris dili) fənni üzrə*

DƏRSLİK

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər: **Tofiq Hacıyev**
Samirə Bektaş

Buraxılışa məsul	Sevil İsmayılova
Baş redaktor	Ülkər Məmmədova
Üz qabığının dizaynı	Nurlan Nəhmətov
Dizayner və səhifələyici	Ələkbər Kərimov
Korrektor	Nübar Qarayeva
Texniki redaktor	Fəridə Səmədova
Texniki direktor	Xəqani Fərzəliyev
Nəşriyyat direktoru	Eldar Əliyev

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin qrif nömrəsi:
2018-155

© **Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi – 2018**

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi. Fiziki çap vərəqi 12,5. Formatı 70x100 ¹/₁₆.
Səhifə sayı 200. Ofset kağızı. Jurnal qarnituru. Ofset çapı.
Tiraj 83273. Pulsuz. Bakı – 2018.

“Şərq-Qərb” ASC
AZ1123, Bakı, Aşıq Ələsgər küç., 17.

LAYIHƏ

Pulsuz

Əziz məktəbli !

Bu dərslik sənə Azərbaycan dövləti tərəfindən
bir dərs ilində istifadə üçün verilir.

O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri
qazanmaq üçün sənə etibarlı dost və yardımçı olacaq.

İnanırıq ki, sən də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq,
onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli
saxlayacaqsan ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli
yoldaşın ondan sən kimi rahat istifadə edə bilsin.

Sənə təhsildə uğurlar arzulayırıq!

LAYIHƏ